

İsmail Arslan

Balkan Savaşlarının 100. Yılı Anısına

Elveda Rumeli Merhaba Rumeli

KitapYAYINEVİ

ELVEDA RUMELİ, MERHABA RUMELİ

KİTAP YAYINEVİ – 280
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 68

ELVEDA RUMELİ, MERHABA RUMELİ / İSMAİL ARSLAN

© 2013, KİTAP YAYINEVİ LTD.

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.

KÂÇIT HANE BİNASI

HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3

34408 KÂÇITHANE

SERTİFİKA NO. 12055

T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80

E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
NİSAN 2013

ISBN 978-605-105-116-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANABOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI

HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A

34408 KÂÇITHANE İSTANBUL

SERTİFİKA NO. 12348

T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56

E: kitap@kitapyayinevi.com

W: www.kitapyayinevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Balkan Savaşlarının 100. Yılı Anısına

Elveda Rumeli Merhaba Rumeli

İSMAİL ARSLAN

Kitapyayinevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Anlattığı masallar, hikâyeler ve menkıbelerle
tarih algımın oluşmasına yardım eden
anneannem Kezban KIRBAŞ'ın
aziz hatırasına...

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Giriş 10

MİRASI YENİDEN DÜŞÜNMEK 15

BALKANLAR'DA OSMANLI MİRASINI YENİDEN DÜŞÜNMEK: YUNANİSTAN ÖRNEĞİ 17

YEREL BASINDAN YANSIMALAR 35

20. YÜZYIL BAŞLARINDA BALKANLAR'DAN BİR SES: KÂİNAT GAZETESİ 37

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE SELANİK'İN TOPLUMSAL YAPISINDA DEĞİŞİM 50

MÜBADELE YAZILARI 71

1923 TÜRK-YUNAN ZORUNLU NÜFUS GÖÇÜ "MÜBADELE" ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 73

ZORUNLU BİR GÖÇ HİKÂYESİ OLARAK "MÜBADELE ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER" 86

MÜTEKABİLİYETTEN İŞBİRLİĞİNE 105

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE MÜTEKABİLİYETTEN KARŞILIKLI İŞBİRLİĞİNE GEÇİŞTE

MÜBADELE VE MÜBADİLLERİN ROLÜ 107

RUMELİ MUHACİRLERİNİN KENDİNE YAPILANLARI

UNUTMASININ NEDENLERİ NE OLABİLİR? 120

KAYNAKÇA 128

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
No	: Numara
nr.	: Numara
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	: Osmanlı Araştırmaları Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Rumeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kalan topraklarına verilen genel bir isimdir. Günümüzde Balkanlar'da yaşayan toplumlar tarafından pek bilinmeyen bu isim, belki de süreç içinde unutulmuştur. Bir muhacir ve muhaceret ülkesi olan Türkiye'de "Rumeli," çoğunlukla, bir zamanlar elden çıkmış ve zorunlu olarak "elveda" denilmek durumunda kalınmış bir mazinin hazin mekânlarından biridir. Balkanlar, Anadolu'nun tarih boyunca bir arka bahçesi, sürekli gidip-geldiği bir komşusudur. Nasıl bir insan arka bahçesine, sürekli gelip gittiği komşusuna sırtını dönemezse, Anadolu ve Balkanlar da birbirine "elveda" diyemez. Çünkü üzerinde yaşadığımız Anadolu'nun tarihinde Balkanlar'ın yeri vazgeçilemezdir. Öncelikle, iki taraf bir şeylerini yitirdiğinde; sanki acil misafiri geldiğinde evinde eksik olan tuzu, şekeri, kahveyi kapı komşusundan teklifsizce isteyebilen kadim dostlar gibi, tarih boyunca her dönemde birbirlerine yardıma koşmuştur. Öyle ki; Balkanlar 11.-12. yüzyıllarda Bizans'ın adil olmayan devlet idarecilerinin elinde perişan olurken Anadolu, kuzeybatı Anadolu bölgesinde daha yenice tarih sahnesine çıkan Osmanlılar eliyle yardıma koşmuştur. Yine Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu'nun en zor şartlar altında mücadele ettiği günlerde yardımına koşan "kadim dost" Balkanlar olmuştur.

Her çalışmanın bir hikâyesi olduğu gibi elbette bu çalışmanın da bir hikâyesi vardır. Bu çalışmanın hikâyesi; ülkemiz başta olmak üzere Balkan ülkelerinin neredeyse tamamında Balkan Savaşlarının 100. sene-i devriyesi olan 2012-2013 yılları, adeta bir Balkan tarihi sempozyumları şölenine dönüştürülmüştür. Sadece ülkemize baktığımızda istisnasız üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, devlet kurumları Balkan Savaşlarını kongreler başta olmak üzere çeşitli etkinliklerle, bunu yapamayanlar ise en azından bir panel düzenleyerek anmışlar ve anmaya da devam etmektedirler. Bu kongrelerden edindiğimiz izlenim; Balkan Savaşlarının üzerinden yüz yıl geçmiş olsa da toplumların hafızasında tarihteki yaşanmışlıklar hâlâ çok canlı bir şekilde durmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de ve Balkan devletlerinde yaşayan insanların hafızasını hâlâ meşgul eden bu elim hadisenin düzenlenen kon-

feranslarda, aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, daha soğukkanlı bir şekilde masaya yatırılmaya başlandığını söylemek de mümkündür.

Bilimsel amaçlarla düzenlenen sempozyum, kongre, konferans gibi bilgi şölenleri; araştırmacıların yaptıkları çalışmalara paylaşma ortamı hazırlayan, çalışmaları ancak kitaplarda veya dergilerde okunabilen tanınmış bilim insanlarıyla yüz yüze iletişim kurulmasına ortam hazırlayan, karşılıklı fikir alışverişinde bulunulan etkinliklerdir. Bununla birlikte sempozyumlara sunulan bildirilerden, bazen kitaplaşma imkânı olmadığından bazen de kitap olarak basıldığı halde çok sınırlı sayıda insana ulaşabildiğinden, asıl meraklıları istifade edememektedir. Ortaya çıkış gerekçesi olarak ikincisinin ağır bastığı bu çalışma; çoğunluğunu 2009'dan itibaren Türkiye ve Türkiye dışında Balkan tarihiyle ilgili düzenlenen uluslararası sempozyumlara sunulan beş bildiri, bir makale ve bir gazete yazısının tekrar gözden geçirilerek yayına hazırlanmasından ibarettir. Buna göre kitap, *Mirası Yeniden Düşünmek, Yerel Basından Yansımalar, Mübadele Yazıları ve Mütakabiliyetten İşbirliğine* başlıkları altında dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde "Balkanlar'da Osmanlı Mirasını Yeniden Düşünmek: Yunanistan Örneği" bir; ikinci bölümde "20. Yüzyıl Başlarında Balkanlar'dan Bir Ses: Kâinat Gazetesi" ve "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Selanik'in Toplumsal Yapısında Değişim" adlarıyla iki; üçüncü bölümde "1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Göçü 'Mübadele' Üzerine Bir Değerlendirme" ve "Zorunlu Bir Göç Hikâyesi Olarak 'Mübadele' Üzerine Bazı Düşünceler" isimleriyle iki makale yer alırken; dördüncü ve son bölümde ise, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mütakabiliyetten Karşılıklı İşbirliğine Geçişte Mübadele ve Mübadillerin Rolü" "Rumeli Muhacirlerinin Kendine Yapılanları Unutmasının Nedenleri Ne Olabilir?" başlıklı iki makaleye yer verilmiştir.

2007 yılının mayıs ayında Drama Sancağı üzerine hazırlamakta olduğumuz doktora tezi için Balkan şehir arşivlerinde araştırma ve doktora çalışma sahasında gözlemler yapmak için ilk kez Balkanlar'ı görme fırsatım oldu. Bu seyahat, tezde kullanmak için zengin veriler toplamanın yanında, o güne kadarki tarih algımda da değişime yol açtı. Balkanlar, doktora tezimi hazırladıktan sonraki süreçte ise bir tutkuya dönüştü. Çeşitli Balkan ülkelerinde düzenlenen sempozyum ve kongreler vesilesiyle sıklıkla gitme imkânı

bulduğum Balkanlar, beni daha fazla kendisine çekti ve bu sahadaki araştırmalarımı yoğunlaştırmama neden oldu. İskeçe'nin Rodop Dağları'nda bulunan "dağ köyleri"nden Ilıca Köyü kahvesinde bir amcanın "Evladım senin aile köklerinde bir muhacirlik var mı?" şeklinde hiç beklemediğim sorusu karşısında "Benim bildiğim kadarıyla yok" cevabına karşılık "Sen memlekete gidince evdekilere bir sor" demişti. Gerçekten de seyahatten döndüğümde dedem vasıtasıyla yaptığımız kısa bir araştırma sonrasında ailemin anne tarafının Balkanlar'dan olduğu bilgisine ulaşmıştım. Bu çalışma, aile köklerinden bir tarafı Balkanlar'dan olan yazarın bir yönüyle, uzak köklerine karşı duyduğu bir "vefa" borcu olarak da düşünülebilir.

Kitabı oluşturan makalelerde, özellikle de aynı konunun farklı yönlerine dikkat çekmek için kaleme alınan makalelerde, ister istemez bazı tekrarlar düşülmüş olabilir. Bu tekrarlar elden geldiğince gözden geçirilerek bir ayıklamaya tabi tutulmakla birlikte; yine de gözden kaçan yönlerin olması muhtemeldir. Çalışmanın hataları ve eksikleri şahsımıza aittir. Gayret ve çaba bizden; sonuç ve değerlendirme okurdandır.

Burada ayrıca, Karadağ-Podgoritsa'da düzenlenen Balkan kongresi sırasında üç gün boyunca "Rumeli" üzerine birikimini benimle paylaşan ve kitaba "Elveda Rumeli, Merhaba Rumeli" isminin verilmesine vesile olan Doç. Dr. Bekir Günay'a; bu kitabın hazırlanması sırasında yapıcı eleştirileriyle her zaman destek olan değerli hocam Prof. Dr. Bülent Özdemir'e şükranlarımı sunarım. Son olarak da kitabın yayınlanmasını sağlayan Kitap Yayınevinin genel yayın yönetmeni Çağatay Anadol'a; çalışmanın hazırlanması sırasında gerekli ortamı hazırlayan eşim Zadife'ye ve çocuklarım Aslı İrem ile İbrahim Kerem'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Gündoğan

Balıkesir 2013

Son yıllarda Türkiye toplumunda tarihe ve tarihsel bilgiye karşı duyulan ilginin hissedilir bir şekilde artmış olması; uzun süren göçler sonrasında kurulan bir ülkede yaşayan insanların ister istemez geçmişte ne olup bittiğini merak etmeleriyle yakından ilintilidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi; insanda doğuştan gelen "geçmişte neler olduğu ve gelecekte başına neler geleceğine" dair bir merak duygusu vardır. Sadece bu duyguyu tatmin etmek için dahi olsa, "tarih" öğrenilmesi gereken bir bilgidir. İşte bu çalışmada yapılan şey de; aynen tarihsel olgu ve olaylar arasından ilgi ve iştihakına göre tarihinin bir seçim yapması gibi, geçmişte paylaşımının sınırlı kaldığına inandığı Balkan tarihi üzerine yazılmış bir dizi bildiri, makale ve yazıyı Balkan Savaşlarının 100. yılı anısına daha geniş bir paylaşım ortamına taşımaktan ibarettir.

Kitap, *Mirası Yeniden Düşünmek, Yerel Basından Yansımalar, Mübadele Yazıları ve Mütakabiliyetten İşirliğine* olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Mirası Yeniden Düşünmek başlıklı ilk bölümde; "Balkanlar'da Osmanlı Mirasını Yeniden Düşünmek: Yunanistan Örneği" makalesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun genelde Balkanlar'da, özelde Yunanistan'daki hâkimiyeti süresince geride bıraktığı siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik miras konu edilmiştir. Kültürel anlamda bugün Yunanistan başta olmak üzere bütün Balkanlar'daki belki de en önemli miras; Osmanlı sonrası dönemde görece suni bir şekilde çok fazla yıpratıldığı halde toplumsal bir yaşam şekli haline gelen "farklı kültürlerin bir arada yaşama tecrübesi"dir. Burada ilkönce Osmanlı mirası üzerine genel bir değerlendirme yapılmış, daha sonra günümüzde Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki işlevlerinden görece daha farklı bir işlev yüklenmiş olsa da hâlâ kullanılmaya devam eden camiler, hanlar, hamamlar, imaretler, su kemerleri ve yollar gibi maddi kültür mirası üzerinde durulmuştur. Son olarak da, Yunanistan örneğinde Osmanlı geçmişini olumsuz bir şekilde anan Balkan halklarının bu algısını; canın, malın, ırzın ve namusun korunduğu güçlü bir siyasal yapı içinde dinsel, dilsel ve kültürel özerkliğin sağlandığı bir dönem olarak değerlendirdiğinde nasıl bir tablo ortaya çıkacağı üzerine fikir yürütülmüştür.

Yerel Basından Yansımalar adını verdiğimiz ikinci bölümde, “20. Yüzyıl Başlarında Balkanlar’dan Bir Ses: Kâinat Gazetesi” ve “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Selanik’in Toplumsal Yapısında Değişim” başlıklı iki makaleye yer verilmiştir. Bu çalışmaların ilkinde Drama’da 1909-1910 yılları arasında yayınlanan “Kâinat” gazetesinin genel bir tanıtımı yapılmıştır. İlber Ortaylı’nın ifadesiyle “imparatorluğun en uzun yüzyılı” olan 19. yüzyılda, Osmanlı dünyasında yayınlanan gazeteler arasında, Balkanlar’da çıkarılan gazeteler, ayrı bir öneme sahiptir. Değişim olgusunun diğer yüzyıllara göre daha hızlı yaşandığı bu yüzyılda, Selanik gibi öne çıkan bir şehirde *Selanik*, *Asır*, *Yeni Asır*, *Zaman*, *Rumeli* gibi ön plandaki gazetelerin yanında öncelikle nazaran daha mütevazı bir çizgiye sahip “Kâinat” gazetesini de görmek mümkündür. 2009 yılı sonrasında mevcut nüshalarına ulaşılabilen *Kâinat* gazetesinin; makale, haber, ilan ve edebi içeriği kısa bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümdeki ikinci çalışmada ise; çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yapısı ile Balkanlar’ın metropol şehri olan Selanik’in 19. yüzyılın son çeyreğinde geçirmiş olduğu toplumsal değişim; Selanik’te Türkçe yayınlanan *Asır*, *Rumeli*, *Zaman*, *Selanik* gibi yerel gazeteler üzerinden değerlendirilmiştir. Osmanlı millet sistemi içinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumun bir arada yaşadığı şehir olan Selanik, literatürde genellikle Osmanlı modernleşmesinin önemli bir merkezi olarak sosyal, ekonomik, idari ve kültürel yönleri değerlendirilmiş olmasına karşılık; bu çalışmada şehrin toplumsal yapısındaki değişim yerel basın üzerinden incelenmemiştir.

Mübadele Yazıları adlı üçüncü bölüm ise, iki makaleden oluşmaktadır. “1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Göçü ‘Mübadele’ Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı ilk makalede; 30 Ocak 1923’te Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan nüfus mübadelesi anlaşmasına Türk tarih yazımında nasıl bir bakış açısı getirildiği eleştirel bir gözle değerlendirilmiştir. Türkiye’deki literatürde genellikle ders alınacak bir örnek ve bir başarı hikâyesi olarak sunulan mübadelenin iki ülke halkları üzerindeki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yönden çok yönlü ve uzun süren etkileriyle ilgili çok az araştırmanın yapıldığı saptanmıştır. Son olarak bu çalışmada, toplumsal hafızada mübadelenin uzun vadede yarattığı etkilerin ortaya çıkarılması için

bundan sonra yapılacak araştırmalara ilişkin bir öneri getirilmiştir. “Zorunlu Bir Göç Hikâyesi Olarak ‘Mübadele’ Üzerine Bazı Düşünceler” başlıklı çalışma, daha önce TYB *Akademi Dergisi*’nin “Balkan Savaşları’nın 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı” alt başlığıyla çıkan 6. sayısında yayınlanmıştır. Burada ele alınan mübadele konusuyla doğrudan bütünlük oluşturduğu için makaleye bu kitapta tekrar yer verilmiştir. Bu makalede; mübadeleyi hazırlayan tarihsel süreç ve arka plan üzerinden “zorunlu bir göç hikâyesi” olarak mübadele değerlendirilmiştir. Mübadelenin, yeniden kurulmak durumunda kalan yaşamları da beraberinde getirmesi nedeniyle; her iki ülkenin son iki yüzyıllık tarihi içinde üzerinde düşünölmeyi gerektiren önemli bir zorunlu göç hikâyesi olduğuna vurgu yapılmıştır. *Mütekabiliyetten İşbirliğine* alt başlıklı “son” bölümde ise; “Türk-Yunan İlişkilerinde Mütekabiliyetten Karşılıklı İşbirliğine Geçişte Mübadele ve Mübadillerin Rolü” ve “Rumeli Muhacirlerinin Kendine Yapılanları Unutmasının Nedenleri Ne Olabilir?” başlıklı iki makale yer almaktadır. Bunlardan ilk makalede; asıl çıkış noktası bilim devrimi ile başlayarak aydınlanma ve sanayi inkılabıyla devam eden, özetle “doğaya hâkim olmayı” esas alan batı düşüncesi içerisinde şekillenen “ulusçuluk” fikri; imparatorluklar gibi dinsel, dilsel ve kültürel farklılıkların bir arada yaşayabildiği görece barış ve huzur adacıklarındaki toplumsal çözölmeyi tetiklemiştir. 19. yüzyılda “ulusçuluk” düşüncesinin etkisiyle başlayan ulus devletlerin inşa süreci; imparatorluklarda daha önce birbirini “öteki” olarak görmeyen toplumların birbirini ötekileştirmeye başlamalarına neden olmuştur. Balkan coğrafyası, Osmanlı İmparatorluğu’nda ulusçuluk fikrinin başlattığı bu çözölmelerin laboratuvarını oluşturmaktadır. Buna göre 1821 yılında Mora’da çıkan ayaklanma sonrasında 1830’da imzalanan Edirne Antlaşması ile bağımsız bir Yunanistan Devleti’nin kurulmasıyla başlayan Balkanlar’daki ulus devletlerin bağımsızlığını kazanma süreci daha sonra sırasıyla Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan’ın bağımsızlıklarını elde etmesiyle devam etmiştir. Yaşanan bu süreç, henüz inşa edilen ve sınırlarını çizilen ulus devletlerin karşısına “homojenleştirilmesi gereken” nüfus problemi çıkarmıştır. Balkan Savaşlarından hemen bölgede küçük çapta gerçekteşen nüfus değişimi bir kenara bırakılırsa; 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan

arasında Lozan'da imzalanan ve Ege'nin iki yakasında yaklaşık 2 milyon insanın hayatını etkileyen *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* her iki ülkenin homojen bir ulus devlet oluşumunun önemli bir merhalesidir. Bu çalışmada, bugüne kadar mütekabiliyet esasına göre şekillenen Türk-Yunan ilişkilerinde mübadelenin ve mübadillerin yeri irdelenerek, bundan sonraki süreçte her iki ülke ilişkilerinde karşılıklı işbirliği ve uzlaşmanın anahtarı olarak mübadelenin ve mübadillerin rolü üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu bölümün ikinci ve son makalesi ise; *"Rumeli Muhacirlerinin Kendine Yapılanları Unutmasının Nedenleri Ne Olabilir?"* başlıklı makaledir. 2012 yılı başlarında Rumeli muhacirlerinin kendilerine yapılan zulmü neden unuttuklarına dair; medya üzerinden gazetecilerin, akademisyenlerin de katıldığı bir tartışma yürütülmüştü. Rumeli muhacirlerinin aktif unutması, yerellik (otoktonluk), imtiyaz, muhacirlerin siyasi tercihleri gibi konularda devam eden tartışmaya; bir Balkan tarihi araştırmacısı olarak gözden kaçan bazı hususlara dikkat çekmek amacıyla katkı yapmıştık. Bu makaleyle ilgili gelen olumlu tepkiler sebebiyle, çalışmayı yeniden düzenleyerek ve bazı eklemeler yaparak kitaba almayı uygun bulduk.

MİRASI YENİDEN DÜŞÜNMEK

BALKANLAR'DA OSMANLI MİRASINI YENİDEN DÜŞÜNMEK: YUNANİSTAN ÖRNEĞİ

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, daha öncesindeki Roma, Bizans, Abbasi imparatorlukları gibi Akdeniz havzasında kurulmuş, geniş topraklara hükmetmiş; çok dinli, çok dilli, çok kültürlü ve uzun ömürlü imparatorluklardan biridir. Kuruluşundan çözülmesine kadar geçen altı yüzyıllık zaman diliminde bir hanedan (yani Osmanoğulları) tarafından idare edilmiş olması, Osmanlıları seleflerinden, yani diğer imparatorluklardan ayırt eden en önemli özelliktir. 13. yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'da "Bithinya" bölgesinde tarih sahnesine çıkan Osmanlılar, Bizans'ın içinde bulunduğu mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik şartları en iyi şekilde değerlendirerek kısa sürede bir "Balkan İmparatorluğu" haline gelmiştir. Balkanlar'daki hâkimiyeti 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu, ardında Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Romanya, Kosova gibi devletleri bırakmıştır. Hem Balkanlar'daki hem de Ortadoğu ve Afrika'daki ardılları arasında -Türkiye'deki göreceli etkisi hariç turulursa- Osmanlı mirası genellikle bugüne kadar olumlu kabul görmüş bir olgu değildir. Bunda Osmanlı bakiyesi devletlerin kuruluşunun ulusçuluk çağı 19. yüzyılda gerçekleşmiş olmasının yanında; ulusun inşa sürecinin olmazsa olmazlarından "ötekileştirme"nin "Osmanlılar" yani "Türkler" üzerinden yapılması da etkili olmuştur. Bununla birlikte Halil İnalcık'ın deyimiyle; "Türkler Osmanlıdır fakat Osmanlılar sadece Türk değildir."²

1 Bu çalışma, 12-15 Ekim 2012 tarihleri arasında Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'da 100 GODINA OD ODLASKA OSMANLIJA SA BALKANA (1912/3-2012/3) OKUPACIJA ILI CIVILIZACIJA? ŠTO SU NAM OSTAVILI? OD BALKANSKOG PAKTA DO BALKANSKOG MIRA, (Osmanlı'nın Balkanlar'dan Çekilişinin 100. Yıldönümü: Medeniyet mi? İşgal mi? Bize ne bıraktılar?) başlıklı uluslararası sempozyumda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

2 İnalcık bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Osmanlı İmparatorluğu bir Türk imparatorluğu değildi. Osmanlı İmparatorluğu, ancak tarih boyunca var olan öteki imparatorluklarla karşılaştırılabilir çok-dilli, çok-dinli ve çok-kültürlü bir siyasal sistemdir." Bkz. Halil İnalcık, "Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği," *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 35).

Tarihsel süreçte Akdeniz dünyasında kurulup gelişmiş imparatorluklar arasında Osmanlı İmparatorluğu, Roma'dan sonra en geniş sınırlara ulaşmıştır. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu kadar uzun yaşamamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Akdeniz dünyasında kurulan imparatorluklar arasında en uzun ömre sahip imparatorluk olmakla birlikte; kısa bir zaman süreci istisna, sınırların genişliği ve egemenlikleri altındaki halkların çeşitliliği yönünden halefi olan Osmanlılarla mukayese kabul etmez. Bütün bu gerçekliğin yanında hâkimiyeti altında kalan topraklarda kurulan çağdaş ulus devletlerin algısında Osmanlı; ya silinip atılması gereken kötü bir miras ya da günümüz gerçekliğinden kopuk, geçmişe ait bir tarihsel olgu olarak görülmektedir. Hepsinden daha da önemlisi Türkiye başta olmak üzere Osmanlı bakiyesi diğer ülkelerin kamuoyunda da Osmanlı mirasının tek varisinin Türkiye olduğu algısı yaygındır. Bununla birlikte Osmanlı geçmişini reddeden devletler ve halklarda da, Osmanlı'nın kültürel kalıntılarıyla var olan bağlar hâlâ sıkı bir şekilde devam etmektedir.³ Öte yandan Osmanlı mirasının tek varisi olarak görülen Türkiye'nin "siyasi ideolojisi"nin Osmanlı gerçekliğiyle barışma tarihinin, literatürde hâlâ tartışmalı bir konu olan, Osmanlı'nın 700. kuruluş yıldönümü anısına 1999'da UNESCO işbirliğiyle gerçekleştirilen bir dizi resmi ve sivil etkinlikler sayesinde olduğu düşünülürse; Osmanlı algısındaki çelişkiler daha iyi anlaşılacaktır.⁴ Bugün Osmanlı egemenliği altındaki topraklarda yaşayan halklar, Osmanlı'ya karşı takındıkları olumsuz tavrıda bir değişikliğe giderek, gerçekte olanı daha doğru bir şekilde yeniden

3 Bkz. L. Carl Brown, "Çerçeve: Giriş," *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 13-18.

4 Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu sorunu, literatürde hala tartışmalı bir konudur. Halil İncalcık son yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu konusunda Arkeoloji biliminin yöntemlerini tarihe uyarlayarak "Osmanlı Arkeolojisi" adıyla bir bilimler arası disiplin metodu ortaya koymuştur. Bu metot ışığında Osmanlı'nın kuruluşunu önce 1300, daha sonra Bafeus Savaşı (Koyunhisar Savaşı)'nın tarihi olan 1302 yılı olarak belirlemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluş, Hayat* Kitap, 4. Baskı, İstanbul 2010; aynı yazar, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu konusunda tartışmaların yer aldığı derli toplu bir çalışma için ayrıca bkz. *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ed. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Yayınları, Ankara 2000.

5 Osmanlı algısı konusunda bkz. Norman Itzkowitz, "Algılamalar Sorunu," *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 50-61.

kurgulama yolunu denediklerinde; bugünkünden daha farklı bir Osmanlı geçmişini keşfetme yolunda önemli bir adım da atılmış olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu dünya tarihi denilen büyük resmin içinden çekilip çıkarıldığında; bu resmin görünümü büyük oranda değişecektir. Başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı'nın hüküm sürdüğü Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkasya, Kırım, Orta ve Doğu Avrupa ile etkisi altına aldığı Hindistan, İran, Güneydoğu Asya gibi bölgelerin tarihlerini ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu işin içine katarak yazmak mümkündür. Aksi takdirde bu bölgelerin tarihyazımında doldurulamaz boşluklar oluşacaktır. Balkanlar'da Osmanlı etkisi doğrudan ve çok daha belirgindir. Bu nedenle de genelde hâkim olduğu bütün topraklarda özelde ise Balkanlar'da Osmanlı mirası yeniden tartışılması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Balkanlar'da Osmanlı mirasını bir algılama olarak "gelenek"ten ayırarak "süreklilik" bağlamında değerlendiren Maria Todorova'ya göre, "Balkanlar'da bir Osmanlı mirası aramak anlamsız bir çabadır; çünkü Balkanlar, Osmanlı mirasının bizatihi kendisidir."⁶ Öyle ki, "Balkan" kelimesinin bile "sıradağ" veya "dağlık" anlamına gelen Türkçe bir sözcük olduğu düşünülürse; Todorova'nın ifadesi daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da Arnavutluk'ta (1468-1912) 444 yıl, Bosna-Hersek'te (1463-1878) 396 yıl, Bulgaristan'da (1396-1878) 483 yıl, Macaristan ve Hırvatistan'da (1526-1699) 173 yıl, Yunanistan'da (1456-1830) 374 yıl, Makedonya'da (1371-1913) 542 yıl, Sırbistan'da (1389-1829) 440 yıl, Eflak'ta (1476-1829) 353 yıl, Moldavya'da (1504-1829) 325 yıl hüküm sürmüştür.⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede çözülmesiyle birlikte geride kalan Balkan devletleri Osmanlı mirasının etkisini taşımaktadır. Öyle ki; bu devletlerin pek çoğunun başkentlerinde (Üsküp, Sofya, Belgrad, Saraybosna) Osmanlı mimari eserleri hali hazırda mevcudiyetini devam ettirmektedir. Üsküp'te Vardar Nehri üzerinde Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa edilen ve şehrin iki yakasını birleştiren Taş Köprü; Sofya'da Osmanlı döneminde bir süreliğine Rumeli Beylerbeyliği Sarayı olarak, günümüzde ise

6 Bkz. Maria Todorova, "Balkanlar'da Osmanlı Mirası," *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Yay. Haz. Kemal Saybaşı-Gencer Özcan), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s. 117.

7 Bkz. *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 9-10.

Bulgaristan'ın bir devlet bakanlığı olarak kullanılmakta olan bina; Belgrad'ta Bayraklı Camisi, Saraybosna'da⁸ 15. yüzyılda Bosna Sancakbeyi Gazi İsa Bey tarafından yaptırılan Başçarşı, günlük yaşamında varlığını sürdüren Osmanlı eserlerindendir. Konuştukları dillerde Osmanlı döneminde Türkçeden geçmiş binlerce kelime ile atasözü ve deyimler bulunmaktadır. Yine Balkan toplumlarının gündelik hayatlarında, yemek kültürlerinde, yaşam tarzlarında Osmanlı etkisini görmek hiç de güç değildir.

Balkanlar'da ulus devletlerin inşasını gerçekleştiren milliyetçilik hareketleri, kendine has bazı yönleriyle Batı Avrupa'daki benzerlerinden ayrılmaktadır. Çünkü dini ve etnik unsurların karışımıyla oluşan Balkan milliyetçiliği, ayakta kalışını ortak bir yaşam içinde popüler bir cemaat birlikteliğine borçludur. Bu nedenle Kemal Karpat, Balkan milliyetçilikleri için "cemaat milliyetçiliği" kavramını kullanmakta ve günümüzde Balkan yönetici gruplarının meşruiyet ve iktidarlara için yaslandıkları bu güçlü popüler cemaatçiliğin bir eksikle Osmanlı'dan miras kaldığını iddia etmektedir. Karpat bu eksikliği de, kendi üst yapısını oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun "Osmanlı" şemsiyesi altında popüler cemaatçiliğin siyaset dışı ve zararsız kalmasını sağlayabilmesi olarak görmektedir.⁹ Bunun yanında Balkanlar'da milliyetçilik düşüncesinin ortak paydalarından olan etnik akrabalık unsuru da Osmanlı idaresi altında gelişip güçlenmiştir. Yani Balkan halklarının Ortodoks Hristiyanlık inancına dayanan güçlü dinsel bağlarının Osmanlı millet sisteminden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Millet sisteminin özü, İslam inancında yer alan Hz. İsa, Hz. Musa ve diğer Eski Ahit peygamberlerini Hz. Muhammet gibi Allah'ın elçisi olarak ve Hristiyanlarla Yahudilerin kutsal kitapları olan İncil, Tevrat, Zebur'u da Kuran-ı Kerim'e benzer şekilde Allah'ın emirlerini içeren kitaplar olarak kabul edilmesine dayanmaktadır. Bu yönüyle

8 Örneğin Saraybosna, Fatih Sultan Mehmed tarafından Bosna'nın fethedilmesinden sonra Osmanlılar tarafından kurulmuş bir Balkan şehridir. Michael Kiel başta olmak üzere pek çok Balkan şehir tarihçisi ve Türkolog, Balkanlar'daki şehirlerin gelişimini Osmanlı fütuhatına dayandırmaktadırlar. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Klaus-Peter Matschke, "Türkokrasiye Geçiş Üzerine Arştırmalarda Karşılaşılan Sorunlar: Bizans Bakış Açısı," *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazım Tartışması*, (Der. Fikret Adanir-Suraiya Faroqhi), (Çev.) Beril İdemem, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 107-114.

9 Bkz. Kemal H. Karpat, "Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek," *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztumur, İmge Yayınları, Ankara 2004, s. 13-14.

millet sistemi, ibadet özgürlüğü tanınmış zimmiler olarak kabul edilen ehli kitap Hristiyanlar ve Musevilerin, Müslüman bir yönetici tarafından koruma altına alınmasıdır.¹⁰ Bu bağlamda Osmanlıların halklar arasındaki dinsel bağları en önemli ayırım noktası olarak görmesi ve bunlar arasındaki yönetim sistemini de dinsel cemaatçiliğin serbestçe gelişimini sağlamak üzere kurması Balkanlar'da Ortodoks Hristiyanların arasındaki dinsel bağların gelişmesini, dolayısıyla da etnik siyasal kimliğin güçlenmesini sağlamıştır.

Balkanlar'da ulus devletlerin inşa süreci ulusçuluk düşüncesinin inşa süreciyle aynı dönemde gerçekleşmiştir. 1821 yılında Mora'da çıkan ayaklanma sonrasında 1830'da imzalanan Edirne Anlaşması ve Yunanistan Devleti'nin kurulmasıyla başlayan Balkanlar'daki ulus devletlerin inşa süreci 1878 Berlin Anlaşması'yla Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan gibi ulus devletlerin yaratılmasıyla devam etmiştir. Bir yönüyle Balkanlar'da özerk ve bağımsız ulus devletlerin yaratılmasının önünü açan anlaşma Berlin Anlaşması olmuştur. Çünkü bu anlaşmayla büyük güçler, bölgede toprağa dayalı özerk ya da bağımsız ulus devletlerin kurulmasını "Doğu Sorunu"ndaki rekabetin önüne geçme aracı olarak görmüşlerdir.¹¹ Bununla birlikte Balkanlar'da İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya gibi büyük devletlerin desteğiyle özerk ve bağımsız ulus devletlerin inşa edilmesini bölgenin siyasi geçmişinden kopuş olarak değerlendirebileceğimiz gibi, bu devletlerin sınırlarının oluşumunda birkaç yüzyıl boyunca bölgeyi şekillendirmiş olan Osmanlı yönetim geleneğinin etkisi içinde değerlendirmek de mümkündür. Örneğin Bosna-Hersek Devleti, Osmanlı İmparatorluğu içinde ömrü kısa sürmüş ortaçağ Bosna Krallığı üzerinde kurulmuş önemli idari birimlerden olan Bosna Vilayeti temelinde yükselmektedir. Yine aynı şekilde 17 Şubat 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova¹² da Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti sınırları

10 Millet Sistemi hakkında daha geniş ilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi," *Türkler*, C. 10, YTY, Ankara 2002, s. 216-220.

11 Bkz. Karpas, agm, s. 8.

12 Kosova'nın bağımsızlığı ve bu bağımsızlığa giden süreçte tepkiler hakkında bir değerlendirme için bkz. İsmail Arslan, "Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme," *The Journal for South-Eastern European Studies (Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi)*, S. 15, İstanbul 2009, s. 45-67.

içindeki Priştine ve Prizren sancaklarının bir kısmı üzerinde doğmuştur. Daha detaylı bakıldığında bugün Balkanlar'daki devletlerin neredeyse büyük bir kısmının Osmanlı idari birimleri olan eyalet, vilayet ve sancakların biri veya birkaçı üzerinde yükseldiğini söylemek mümkündür.¹³ Yine bugünkü Bosna-Hersek başta olmak üzere çağdaş Balkan devletlerinin tamamındaki karmaşık dinsel ve etnik yapı ancak Osmanlı mirası içinde anlaşılabilir bir durumdur.¹⁴

Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyeti Türkokrasi (Tourkokratia)¹⁵ kalkınmayı yavaşlatıcı faktör olmanın aksine, ekonomik anlamda gelişmelere daha fazla olanak hazırlamıştır. Bu konuda Michael Palaiet'in "Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim"¹⁶ adlı araştırması, bugüne kadarki Balkan tarihyazımından farklı tezler ileri sürmektedir. 1800-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan ve daha sonra sırasıyla bağımsızlıklarına kavuşan Balkan devletlerinin kalkınma süreçleri ve ekonomik yapıları birincil kaynaklara ağırlık verilerek oldukça revizyonist bir bakış açısıyla incelenmiştir. Balkan ülkelerindeki ekonomik gelişmeyi

13 Bu konuda örnek vermek gerekirse: Bulgaristan, Sofya ve Tuna vilayetleri ile Doğu Rumeli Vilayeti; Makedonya, Manastır Vilayeti; Yunanistan, Mora, Teselya, Selanik vilayetleri; Sırbistan, Belgrad Paşalığı, Niş Eyaleti; Karadağ, İşkodra Vilayeti'nin Karadağ Kazası ile Yenipazar Sancağı'nın bir kısmı; Hırvatistan, Bosna Eyaleti'nin bir kısmı, Kanije Vilayeti; Romanya, Eflak-Boğdan-Erdel Voyvodalıkları; Moldova, Baserabya; Ukrayna, Kırım Hanlığı, Podolya, Kazak Hatmanlığı ve Özi Vilayeti; Macaristan, Budin Paşalığı, Kanije-Eğri ve Temeşvar Vilayetleri; Slovakya, Uyvar Vilayeti, Orta Macar Krallığı; Arnavutluk, İşkodra-Kosova ve Yanya vilayetleri üzerinde yükselmiş devletlerdir. Buna göre zikredilenlerin tamamı Osmanlı idari mirası üzerinde kurulmuş devletlerdir. Bkz. Binbaşı M. Nasrullah-Kolağası M. Rüşdü-Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, (Yay. Haz. Rahmi Tekin/Yaşar Baş), OSAV Yayınları, İstanbul 2003.

14 Bkz. Todorova, agm, s. 119.

15 Balkanlar'ın Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönem Balkan tarihyazımında özellikle de Yunan tarihyazımında "Türkokrasi (Tourkokratia)" adıyla tanımlanmakta ve bu tanımlama literatürde genellikle bu dönemi olumsuzlamak için kullanılmaktadır. Balkan tarihyazımını bu konuda eleştiren iki önemli çalışma için bkz. Klaus-Peter Matschke, "Türkokrasiye Geçiş Üzerine Arştırmalarda Karşılaşılan Sorunlar: Bizans Bakış Açısı," *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazım Tartışması*, (Der. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), (Çev.) Beril Idemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 97-136; Johann Strauss, "Yaşanan ve Anımsanan Osmanlı Yönetimi Türkokrasi Döneminin Bazı Yerel Yunan Kronikleri Üzerine Yorumlar," *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazım Tartışması*, (Der. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), (Çev.) Beril Idemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 225-257.

16 Bkz. Michael Palaiet, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, (Çev.) Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

inceleme amaçlı bu ayrıntılı çalışmada Palairret, 19. yüzyıldan başlayarak bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkelerindeki ekonomik kalkınma sürecinin, Osmanlı dönemine oranla daha düşük bir düzeyde gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu ilginç çalışmasında Palairret, Balkanlar'daki Osmanlı idaresinin, ekonomik ve bölgesel kalkınmayı yavaşlatıcı bir faktör olmanın aksine, bölge ekonomilerinin gelişmesine daha fazla imkân hazırladığını kanıtlamayı başarmıştır. Bu yönüyle Balkan tarihyazımının ve bazı Türk tarihçilerinin iddia ettiği gibi Osmanlı fütuhatı Balkanlar'da feodal bir yapı oluşturarak bölgenin gelirlerini merkeze taşımaktan ziyade bölgenin kalkınmasında ve dünya ticaretine eklemlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak bağımsızlığını kazanan ve Osmanlı sonrası süreçte, öncesine nazaran ekonomik kalkınmasını muhafaza edemeyen Balkan devletleri, bir bakıma Osmanlı'dan tevarüs eden ekonomik mirası koruyamamışlardır.

Osmanlı mirası konusunda genel anlamda bir perspektif çizdikten sonra Balkan tarihyazımı üzerine kısa bir değerlendirme yaparak Yunanistan'daki Osmanlı mirası üzerinde duracağız.

YUNANİSTAN'DA OSMANLI MİRASI

Günümüz Balkan tarih yazıcılığı, bölgenin genel tarihinden kopan Balkan halklarının ayrı bir tarihsel gelişimi olarak, Balkanlar'daki milliyetçiliği ve ulus-devletin inşa sürecini tahlil etme eğilimindedir.¹⁷ Bu noktada Balkan tarih yazıcılığında birbirine son derece benzeyen bir Osmanlı imajı çizilmektedir. Bu imaja göre; Balkan ulusları Osmanlı döneminden önce, Batı Avrupa'ninkine kıyasla daha üstün olmasa da ona denk bir uygarlık düzeyine ulaşmış, Osmanlıların yüzyıllarca süren hâkimiyeti ise ülkelerini geri bırakmıştır. Milliyetçi tarihçilerin yanında Marksistler bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve teknolojik ilerleme yönünde gerekli hamleyi önlediğine dair klasik söylemi tekrar etmekten geri durmamışlardır. Bu bağlamda örneğin Yunanistan'ın Bizans hâkimiyetinde kaldığı döneme

17 Balkan tarihyazımı konusunda derli toplu ve eleştirel bir çalışma için bkz. *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, (Der. Fikret Adanır-Surayya Faroqhi), (Çev.) Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ait binlerce çalışma bulunurken, bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönem uzun bir parantez içinde, hızlı ve yüzeysel bir anlatımla adeta geçiştirilmiştir. Diğer yandan Balkanlar'daki yadsınamaz Osmanlı gerçeğinin son dönemde Nikolai Todorov,¹⁸ Maria Todorova,¹⁹ Kemal H. Karpat,²⁰ Dimitri Kitsikis,²¹ Evangelia Balta,²² Michael Kiel,²³ Heath Lowry,²⁴ Elias Kolovos,²⁵ Anastasia N. Karakasidou²⁶ gibi sayıları giderek artan bir sosyal bilimciler grubu tarafından dile getirilmesi, Balkan tarih yazıcılığına yeni bir soluk ve farklı bakış açıları kazandırmıştır. Bunlardan başka, literatürde son yıllarda yapılan sosyo-ekonomik tarih çalışmalarında, Osmanlı döneminde Balkanlar'a ilişkin daha objektif değerlendirmelerin yapıldığı da görülmektedir. Bu konuda Meropi Anastassiadou'nun Selanik üzerine hazırladığı çalışma çarpıcı bir örnektir.²⁷ Anastassiadou'nun çalışmasında, bir Osmanlı şehri olarak Selanik'in değişim sürecinde yaşadığı toplumsal dönüşüme açık bir vurgu yapılmaktadır.

Kültürel anlamda bugün Yunanistan başta olmak üzere bütün Balkanlar'daki en önemli miras; Osmanlı sonrası dönemde görece suni bir şekilde çok fazla yıpratıldığı halde toplumsal bir yaşam şekli haline gelen "farklı kültürlerin bir arada yaşama tecrübesi"dir. Yunanistan ve Türkiye arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Yunan Nüfus Müba-

18 Nikolai Todorov, *The Balkan City (1400-1900)*, University of Washington Press, Seattle and London 1983.

19 Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, (Çev.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

20 Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztemur, İmge Yayınları, Ankara 2004.

21 Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

22 Evangelia Balta-Mustafa Oğuz, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

23 D.N. Karidis-Michael Kiel, *Mitilinis ostiografia kai Lesbos horografia (15-19 yy.)*, Athens 2000.

24 Heath Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

25 *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, (Ed. Elias Kolovos-Phokion Kotzageorgis), Isis Press, İstanbul 2007; *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, (Ed. Antonis Anastasopoulos-Elias Kolovos), University of Crete Department of History and Archaeology, Rethymno 2007.

26 Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, (Çev.) Nurettin Elhüseyini, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

27 Bkz. Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev.) Işık Ergüden, TVYY, İstanbul 1998.

delesini Anlaşması; aynı dilden, aynı dinden 1 milyon 500 bin civarındaki Anadolu Rumu ile 450-500 bin civarındaki İslam dininden (Pomak, Arnavut, Makedon, Türk) Müslümanın karşılıklı zorunlu yer değiştirmesine neden olan bir protokoldür.²⁸ Bu protokol, bir bakıma etnik-dinsel anlamda homojenleştirilmesi gereken ulus devletlerin (Yunanistan ve Türkiye) Osmanlı çok kültürlülüğünün görece reddi üzerine inşasının son halkasını oluşturmaktadır. Ancak bu homojenleştirme girişimi bile dil ya da etnik yapıya göre değil, Osmanlı millet sistemi örneğinden yola çıkılarak din esasına göre gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda mübadelede halkların ayırım noktasını dinsel bağlar olarak gören Osmanlı geleneğine uyulmuştur.

Pratik kaygılarla düşünülmüş olan mübadele olgusu, öngörülere dayanan ulusçuluk söyleminde de olduğu gibi, her iki ülkede de beklenen sonuçları verememiştir. Örneğin Anadolu Rumları, kendini yerli Yunanlar olarak tanımlayan halkla aynı dinden hatta bu dinin aynı mezhebinden olmalarına karşın, yerliler tarafından uzun yıllar kabul görmedikleri gibi, yurt edinmek zorunda bırakıldıkları bu topraklara entegre olamamış, dolayısıyla da uzun bir süre aidiyet geliştirememişlerdir. Yerli Yunanlı halk tarafından kabul görmeyen Anadolu Rumları ilk dönemlerde genellikle şehirlerin dışındaki mahallelerde, bir bakıma kendi gettolarında yaşamak zorunda kalmışlardır. Mübadilleri kendi içlerinden evlenmek (endogami) zorunda bırakan şey yerli Yunanlıların bir aşağılama ifadesi olarak kullandıkları “Türk tohumu” ifadesinde saklı “ötekileştirme” girişimleridir. Tam da bu noktada Osmanlı mirasının reddi ve gayet keskin bir ulusçuluk söylemi üzerine kurgulanan yerli Yunan milliyetçiliğine karşı mübadiller; İstanbullular, Bafrahlılar, Karadenizliler gibi geldikleri yerlerin isimleriyle dernekler oluşturmuşlardır. Mübadillerin bu dernekleşmesini Osmanlı mirasının reddini referans alan yerli Yunan milliyetçiliğinin karşısına görece temellerini yine Osmanlı mirasından alan bir cevapla çıkılması olarak da değerlendirebiliriz. Öyle ki, aynen Osmanlı döneminde millet sistemi içinde Hristiyan, Yahudi ve Müslüman şeklinde dinsel cemaatle-

²⁸ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. İsmail Arslan, “Bir Zorunlu Göç Hikayesi Olarak ‘Mübadele’ Üzerine Bazı Düşünceler,” *TYB Akademi Dergisi*, S. 6, (Eylül 2012), s. 41-58.

rin daha geniş boyutta gerçekleştirdikleri serbest yaşama kültürünü, daha mikro düzeyde kurgulayarak mübadillerin bu dernekleri “bir nefes alma adacıkları” haline dönüştürdüklerini söylemek mümkündür. Bu dernekler sayesinde geldikleri coğrafyanın kültürünü, sanatını, müziğini yaşatma imkânı bulan mübadiller, uzun bir süre boyunca kendi yaşam şekillerini Yunanistan genelinde kabul ettirerek; keskin Yunan milliyetçiliğini de bir ölçüde dizginlemişlerdir.

1970’lerde Pire’nin yoksul gettosu Kokinya semtinde prefabrik konutlarda yaşayan mübadiller arasında 17 ay boyunca antropolojik bir çalışma gerçekleştiren Renée Hirschon’un araştırması, yukarıda bahsi geçen iddiaları desteklemektedir. Kokinya’da yaşayan Anadolu Rumlarının mübadelenin üzerinden elli yıl geçtiği halde yaşam tarzları ve davranışlarıyla (kaç-göç, kadın-erkek ilişkileri, hayata bakış açıları gibi) yerli Yunanlardan net çizgilerle ayrıldıkları görülmektedir. Evlerinde, 1923’ten önceki dilleri olan Türkçeyi konuşmaya devam ettikleri gibi, yerlilerden farklı oldukları fikrini inatçı belleklerinde diri tutmayı sürdürmüş; farklılıklarını, kültürel motiflerin direngenliği içinde sonraki mübadil kuşaklara da aktarmışlardır. Hepsinden önemlisi gerçek vatanları olarak “Anadolu”ya karşı duyulan sevgiyi içlerinde yaşatmaya devam etmektedirler. Hirschon, “Mübadele Çocukları” adlı çalışmasında, çoğunluğu savaş kurbanı olarak kaçan, eski yaşantılarına nazaran çok yoksul konuma düşmüş ve travma geçirmiş bu insanları, oranın yerli Yunan halkıyla entegrasyon sorunu yaşamalarına rağmen bir anlamda Anadolu’daki birlikte yaşama tecrübesinden öğrendikleri “tevekkül” duygusu içinde hayatlarını sürdürmeye devam eden “son Osmanlılar” olarak nitelendirmektedir.²⁹

Drama, Kavala ve Sarışaban bölgelerinde gerçekleştirdiğimiz saha araştırmaları sırasında mübadillerle ilgili yaptığımız kişisel gözlemler de Hirschon’un bu tespitlerini doğrular niteliktedir. İzlenimlerimize göre bu bölgelerdeki nüfusun önemli bir kısmı mübadillerden oluşmakta olup; buralarda yaşayan ve yaşları 50-60’ın üzerindeki mübadillerin büyük bir

29 Bkz. Renée Hirschon, *Mübadele Çocukları*, (Çev.) Serpil Çağlayan, TVYY, İstanbul 2000.

kısmı Türkçeyi ya konuşmakta ya da en azından anlamaktadır.³⁰ Bunun nedeni yerli Yunan toplumu tarafından kabul edilmeyişe bir tepki olarak mübadillerin evlerinde ve kendi aralarında Türkçe konuşmalarıdır. Burada dikkatlerden kaçmaması gereken bir diğer durum da; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde İstanbul Rumlarına karşılık olarak Meriç-Karasu arasındaki topraklarında bırakılan Batı Trakyalı Türk azınlığın belki de mütakabiliyet esasına göre devam eden Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs Sorunu sürecinde yaşadığı olumsuzluklar sebebiyle "Karasu'dan ileride Türk yaşamaz" şeklindeki bir düşünce içinde bulunmasıdır.³¹ Gerçekte daha farklı bir gözle bakıldığında Karasu Nehri'nin ötesinde de Osmanlı bakiyesi "Türkler"i'nin yaşamaya devam ettiği görülecektir. Özellikle Karasu'dan sonraki şehirlerin tamamında yaşayan Çingeneler, mübadiller örneğindeki gibi, günümüzde bile akıcı bir Türkçe konuşmak suretiyle Osmanlı mirasını hali hazırda yaşatmaya devam etmektedirler.³² Osmanlı yönetimi, 14. yüzyıldan itibaren Rumeli'de görülen Çingenelerden 16. yüzyılın başlarından itibaren askeri amaçlı, aynı isimli bir liva oluşturmuştur. Mekezi Kırkkilise olan ve Eski Hisar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli,

30 Bu konuda kişisel bir tecrübemi paylaşmak gerekirse: 2007 Mayıs ayında doktora tezime ilgili saha araştırması yapmak üzere Kavala'da bulunduğum sırada "Dimetikiom Museum"u arıyordum. Bir gün önce Kavala Turist Bilgilendirme Ofisi'nden aldığım şehir haritasındaki yollarla mevcut yolların birbiriyle örtüşmediğini gördüm. Bu sırada karşıdan bana doğru gelen 60'lı yaşlardaki bir beyefendiye ilkönce İngilizce olarak; "Afedersiniz, İngilizce biliyor musunuz?" diye bir soru sorduğumda sorunun anlaşılmadığını görünce şansımı bir de Türkçe "Türkçe biliyor musunuz?" diyerek denediğimde ise; adeta gözlerinin içi gülerken ve Türkçe "Bilmiyorum" diyerek karşılık verdi. Daha sonra da aradığım yeri gayet anlaşılır bir Türkçe ile tarif etmişti. Yine Drama'da iken şehrin eski yıllarına ait fotoğraflar satan bir fotoğraf dükkanına girdiğimizde yanımda ortaöğrenimini Balıkesir'de tamamlamış olan İskeçeli mihmandar arkadaşımın bu fotoğraflar için ne kadar ücret istendiğini sormasını söylediğimde dükkanın sahipleri olan iki kardeşten yaşça büyük olan Dimitri, "Ben senin konuştuğun dili anlıyorum" diyerek Türkçe söze girmiş ve kendi ailesinin mübadele ile Anadolu'dan göç ettiğini söylemişti. Hatta Drama'nın tarihi üzerine çalıştığını öğrenince de bazı fotoğrafların ücretini almadı ve bunları bana hediye etti. 2007 Mayıs ayında gerçekleştirdiğim Selanik, Sanşaban, Drama ve Kavala'daki seyahatim sırasında bunlara benzer birçok kişisel tecrübe yaşadım.

31 Coğrafi olarak Batı Trakya, Meriç ile Karasu nehirleri arasındaki bölgedir.

32 Bu konuda 2007 Mayıs'ında Sanşaban otobüs terminalinde İskeçe otobüsünü beklerken tanıştığım, akıcı bir Türkçe konuşan ve Sanşaban'ın köylerinden olan Asiye Teyze unutulmaz bir örnektir. Bu kadar güzel konuştuğu Türkçeyi nasıl muhafaza edebildiklerini sorduğumda bana şunları anlatmıştır: Çocuklarını öğleye kadar devletin resmi okuluna gönderdiklerini, öğleden sonra ise kendi köylerinin karşısında, Batı Trakya sınırlarında yer alan Türk köylerinden Türkiye'de Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı öğretmenliği bölümlerinden mezun olan gençlerden ücreti karşılığında özel Türkçe dersleri aldıklarını söylemişti.

İncügez, Gümülcüne, Yanbolu, Pınar-Hisar, Pravadi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan ve Çorlu'yu içine alan "Çingene Livası," vaktiyle Anadolu'da vücuda getirilip, sonradan Rumeli'ye de naklolunan müselleme teşkilatına dahil edilmiştir.³³ İşte bugün Yunanistan'ın kuzeyinde karşımıza çıkan ve hâlâ Türkçe konuşmaya devam eden Çingeneler, Yunanistan'daki Osmanlı mirasının bakiyeleridir.

Günümüzde Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki işlevlerinden görece daha farklı bir işlev yüklenmiş olsa da Yunanistan'da hâlâ kullanılmaya devam eden camileri, hanları, hamamları, bedestenleri, imaretleri, su kemerlerini ve yolları da maddi kültür mirası içinde değerlendirmeliyiz. Sarp Balkan Dağları'ndan inen ve debisi yüksek olan nehirlerin ve derelerin üzerinde çağdaş dönemlerde de kullanılmaya devam eden eşeksırtı köprüler Osmanlı mirasının yansımalarıdır. Kanuni Sultan Süleyman Kavala'yı fethettikten sonra şehirde Roma döneminden kalan köhne su kemerini yıktırarak yerine kent silüetine hâkim olan su kemerini inşa ettirmiştir.³⁴

33 Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Emine Dinguç, *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004; aynı yazar, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingeneler," *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, (Isparta 2009), s. 33-46; Tayyib Gökbilgin, "Çingeneler," *IA, C. 3*, İstanbul 1988, s. 420-427; İsmail Altınöz, "Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler," *Türkler, C. X, YTY, Ankara 2002*, s. 422-31.

34 Birçok ansiklopedi ve seyahat rehberinde Roma dönemine ait olarak gösterilen bu eser gerçekte Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Pargalı İbrahim Paşa tarafından 1525-1530 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Bu yanlışlık muhtemelen Roma döneminde aynı yerde ve daha küçük bir su kemerinin varlığıyla alakalı olabilir. Ancak Osmanlı burayı fethettiğinde Roma'dan kalan bu köhne su kemerini yıktırarak yerine iki katlı, daha büyük ve görkemli olan bugünkü su kemerini yaptırmıştır. Kavala su kemeri büyüklük-küçüklük altmış yedi gözden meydana gelmektedir. Bkz. Machiel Kiel, "Kavala," *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 60-65. Evliya Çelebi Kavala su kemerini kendi üslubu içinde seyahatnamesinde şöyle anlatır: "...Sultan Süleyman bir konak yerden dağları ve belleri Ferhad gibi delirdirip bir kayadan bir dağa tam 60 göz Kırsı Kemeri'ne benzer kemerler ile bir abıhayat su getirtmiştir ki boyu tam 80 Mekke zirası yüksektir. Bu seyirlik Süleyman yapısı Feylekos'un bu Kavala Kalesi'ne denktir ki bu şehri hayat suyu ile sulamıştır..." Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümülcüne-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandıye-Elbasan-Ohri-Tekirdağ*, 8. Kitap-1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), YKY, İstanbul 2011, s. 117. Ayrıca Kavala su kemeri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Heath Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*, (Çev.) Ahmet Cemal, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 227-242. 1818-19 yıllarında Mehmed Ali Paşa, "İmaret" adlı vakıf külliyesi inşa ettirdiği sırada Kavala su yolunu da tamamen onarıp genişletmiş ve bakımını yaptırmıştır. Bkz. Heath W. Lowry-İsmail E. Erünsal, *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları, Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*, (Çev.) Kıvanç Tanrıyar, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 16-18.

Günümüzde Kavala'nın sembolü haline gelen bu su kemeri Osmanlı mad-di mirasının Yunanistan'daki en önemli göstergelerindendir.

Osmanlı döneminde kendisi de bir Rum balıkçının oğlu olan Pargalı (diğer ismiyle Makbul ve Maktul) İbrahim Paşa'nın³⁵ yaptırdığı İbrahim Paşa Camisi ve Drama'da Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Eski Cami, günümüzde kiliseye çevrilerek Hristiyan dindarların ibadet ettikleri mabet olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu durumu dahi bir yönüyle Osmanlı mirası içinde değerlendirmek mümkündür. Osmanlıların Balkanlar'daki hâkimiyeti sürecinde fethettikleri şehirlerin en büyük kilisesini bir fetih geleneği olarak camiye çevirdikleri bilinen bir gerçektir. Yunanistan'daki Osmanlı hâkimiyeti (Turkokratia) döneminde Müslümanların ibadetgâhı olarak kullanılan bu mabetlerin günümüzde Yunan Devleti tarafından kiliseye çevrilmesi eski bir Osmanlı teamülünün kendi bağlamında yeniden yorumlanmasından başka bir şey değildir. Bu bağlamda Selanik başta olmak üzere Yanya, Serez, Florina, Yenice-i Vardar, Karaferye gibi kentlerdeki eski Osmanlı camilerinin devlet eliyle kiliseye çevrilmesi de Osmanlı mirası içinde değerlendirilmelidir. Öte yandan Yenice-i Karasu'da Osmanlı döneminden kalan iki camiden biri olan ve 1943-46 Bulgar işgali yıllarında yakılarak iki minaresi yıkılan Muhasip Vezir Mustafa Paşa Camisi'nin³⁶ buranın yerli halkından olan Hüseyin İlyas'ın Yenice'nin otokton Müslüman Çingenelerinden topladığı bağışlarla yeniden ibadete açılmasına öncülük etmesini de Osmanlı mirasına sahip çıkma girişimi olarak okuyabiliriz. Öte yandan Yunanistan'daki Osmanlı mirasına sadece bölge Müslümanlarının sahip çıkması değil Yunan yerel yönetiminin de bu mirasın korunması için harekete geçmesi çok önemli bir gelişmedir. Örneğin Serez'de Osmanlı döneminden kalma yapı ve anıtların kurtarılması ve korunması için Serez yerel yönetimi tarafından Mart 2009'da kampanya başlatılmıştır. Atina'da yayınlanan *Elefteropiya* gazetesi, "Serez camilerinden korkmuyor" başlıklı haberinde, kentte uzun bir süredir kaderine terk edilen, Avrupa'nın en eski eserlerinden olan ve Osmanlı-

35 Pargalı İbrahim Paşa'nın biyografisi için bkz. Hester Donaldson Jenkins, *Kanuni'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa*, (Çev.) Nilüfer Epeçli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

36 1675 tarihinde yapılan Muhasip Vezir Mustafa Paşa Camisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Emin Kadiroğlu, "Ecdad Mirasımız," *Öğretmenin Sesi Dergisi*, S. 148, Gümölcine, (Ekim 2010).

nın ilk dönem mimarisinin özelliklerini taşıyan yapıtların kurtarılması için harekete geçilmiştir.³⁷ Bu durum Yunanistan'ın Osmanlı mirasına sahip çıkması adına sevindirici bir gelişmedir.

Osmanlı döneminde Balkan topraklarında yetiştirilen en önemli ticari ürünler arasında tütün başta gelmekteydi. Coğrafi olarak Avrupa'ya yakın konumdaki Balkanlar, sanayi inkılâbını ve bu sayede de belli bir ekonomik birikimi gerçekleştiren Avrupalı burjuvazinin temel tüketim maddelerinin de tedarikçisi konumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa açılan kapısı konumundaki Selanik Limanı'nın varlığı, tarihsel süreç içinde bölgenin ticaret potansiyelini de artıran bir olgudur. Bölgede yetişen tütün, Kavala başta olmak üzere Selanik Limanı'nın önemli ihraç kalemlerinden biriydi. Tarımı yoğun olarak Drama, Serez, Sarışaban, Kavala civarında yapılan tütün, genellikle Müslüman ailelerin uğraştıkları bir üründür. Mübadele sürecinde bölgeyi terk etmek zorunda kalan Müslümanlar, Yunanistan'daki tütün rekoltesinin ciddi oranda düşüşüne neden olmuşlardır. İlginç olan şudur ki; Osmanlı İmparatorluğu zamanında genellikle Müslümanların uğraştığı tütün üretimine, daha sonraki süreçte de Batı Trakya Türk azınlığı tarafından yaygın olarak devam edilmiştir. Bu bağlamda Yunanistan'ın kuzeyinde bir Osmanlı geleneği olan tütün üretimi; geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanlar tarafından üretimi sürdürülen bir Osmanlı tarımsal mirasıdır.³⁸

Günümüz dünyasının en yaşlı beş dili arasında yer alan Türkçe, tarihsel süreç içinde Asya'dan Avrupa'ya geniş bir coğrafyaya yayılmış bir dildir. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli'de hâkimiyet kurduğu toprakları idari-iktisadi-sosyal-ekonomik yönden etkilediği gibi dil yönüyle de etkilemiştir. Bugünkü Balkan ülkelerinin konuştuğu dillerin pek çoğunda önemli oranda Türkçe kelimeye rastlanması bu durumun en çarpıcı göstergesidir. Buna göre; sadece Macarcaya Osmanlı döneminde 1312 kelimenin yanında 402 şahıs ve 224 yer adının girdiği tespit edilmiştir.³⁹ Romence'de

37 <http://www.netgazete.com/NewsDetail.aspx?nID=579525>, 11.10.2012. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.enet.gr/27> Mart 2009, 11.10.2012.

38 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 299-348.

39 Bkz. Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. XXXVI.

1700 ile 3000 civarında Türkçe kelimenin var olduğu ve bunların yaklaşık 1200'ünün Osmanlı döneminde geçtiği bilinmektedir.⁴⁰ Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin daha uzun sürdüğü yerlerin dillerinden olan Bulgarcada 10.000, Arnavutçada 1180 ve Sırpça-Hırvatçada ise 8.742 kadar sözcüğün Türkçe olduğu söylenmektedir.⁴¹ Türkçenin Yunanca ile ilişkisi, Osmanlı öncesi ve Bizans üzerinden gerçekleşen sınırlı ilişki bir kenara bırakılırsa 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Buna göre Yunancada 1520 civarında Türkçe sözcük yer almaktadır. Bunun yanında K. Kukkidis Yunancadaki Türkçe unsur sayısını 3000, P. Georgidas ise 1968 olarak tespit etmektedir.⁴² Herkül Millas ise Türkçe-Yunanca ortak kelimelerin 4700'den fazla, deyim ve atasözlerinin de 1275 civarında olduğunu ortaya koymuştur.⁴³ Çok büyük bir kısmının Osmanlı döneminde Yunancaya geçtiği anlaşılan bu kelimelerden bazılarını paylaşmak istiyoruz. Buna göre Yunancada da kullanılan bu kelimelerden; basmacı (basmacı), çalgıcı (çalgıcı), arabacı (arabacı), tukais (dükkâncı), eskicis (eskici), gemicis (gemici), çıkırkıcı (çıkırkıcı), davulcis (davulcu), kapikides, kapuçis (kapıcı), diasahçides, yasaççı (koruma, bekçi), komitacides, komitacis (çete), balukçire, balluççi (balıkçı) ilk göze çarpanlardır.⁴⁴ Diğer bazı kelimelerden örnek verirsek; fereçes (ferace), fasuli-fasulia (fasulye), imamıs (imam), istifas (istifa), konaki (konak), masati-masatis (masat), namkörös (nankör), namus (namus), oğlan (oğlan), orakçis (orakçı), paças (paça), paki-pak (pak), sarmasiki (sarmaşık), siniki (şinik), siropi (şurup), tapanca (tabanca), tabuti (tabut), tahsildaris (tahsildar), yataki (yatak), ve zapties (zaptiye) bunların yalnızca birkaçıdır.⁴⁵

Roma döneminde İtalya ile doğu eyaletleri arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmak için Draç'tan başlayarak Ohri, Manastır, Voden, Selanik, Drama, Kavala, Gümölcine, Malkara, Tekirdağ-Silivri'den İstanbul'a ulaşan Via Egnatia(Sol Kol), Osmanlıların deymiyle Canib-i Yesar, giderek

40 Bkz. Karaağaç, *age*, s. XXXIX.

41 Bkz. Karaağaç, *age*, s. XLI-XLII, s. XLV; s. LII.

42 Bkz. Karaağaç, *age*, s. LXIV.

43 Bkz. Herkül Millas, *Türkçe-Yunanca Ortak Kelimeler Deyimler ve Atasözleri Yunanca Okunuşlarıyla*, İstos Yayınları, İstanbul 2012.

44 Bkz. Karaağaç, *age*, s. LXIV-LXV.

45 Bkz. Millas, *age*, s. 16-332.

daha uzak bölgelere yönelen lejyonların sevkini kolaylaştırmak amacıyla inşa edilmiş tarihsel bir yoldur. İnşasına MÖ 146 tarihinde Makedonya Prokonsülü İgnatius zamanında başlandığı için “Via Egnatius” adı verilen bu yolun toplam uzunluğu 535 mil (860.815 km.)dir.⁴⁶ Osmanlı Devleti bu yolu, Rumeli’deki hâkimiyetini genişletmesi sürecinde İstanbul’dan Trakya, Makedonya ve Arnavutluk’a giden anayol olarak kullanmıştır. Bu yol sadece askeri amaçla kullanılmamış, Balkanlar’ın güneyinden Avrupa’ya tahıl, deri ve kumaş gibi malların sevkinde ticari bir yol olarak da kullanılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin öne çıkan devlet adamları bu ticaret yolunun alt yapısının oluşturulması sürecinde çok sayıda vakıflar kurmuşlardır.⁴⁷ Osmanlılar tarafından ticari-siyasi-askeri amaçlarla kullanılan Sol Kol ya da Via Egnatia, günümüzde yine aynı isimle ve aynı tarihsel güzergâhta Draç’a kadar çok şeritli bir otoban olarak kullanılmaktadır. Buna göre Via Egnatia, Roma’nın ikiye bölünmesiyle Doğu Roma(Bizans)’ya, ondan Osmanlılara ve Osmanlılardan da çağdaş Yunanistan’a tevarüs eden tarihsel bir mirastır.

SONUÇ

İbn Haldun’un devletlerin hayatı ile ilgili teorisinde iddia ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, 1300’lü yıllarda Kuzeybatı Anadolu’da doğmuş, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya’da gelişmiş, yeni ve etkili aktörlerin dünya sistemine katılmasıyla da 1922 yılında tarih sahnesinden çekilmiş bir siyasal sistemdir. Hâkim olduğu dönemde Şeyh Edebali’nin deyiimiyle “insanı yaşat ki devlet yaşaya” felsefesini yönetimi altındaki topraklarda görece gerçekleştirmek için çaba göstermiş olan ismini taşıdığı Osman Gazi’nin rüyası bu “ulu çınar”ın terekeseine bakıldığında ise, yetmiş iki millet, kırktan fazla devlet başta olmak üzere gerisinde siyasi, toplumsal, kültürel ve iktisadi anlamda hâlâ tüketilememiş çok geniş bir miras bıraktığı görülmektedir.

46 Yolun tarihsel süreç içindeki değişimini ve işlevlerini daha detaylı görmek için bkz. *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, (Ed.) Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

47 Bkz. Vassilis Dimitriadis, “Via Egnatia Üzerinde Vakıflar,” *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, (Ed.) Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul: TVYY, 1999, s. 103–104. Ayrıca bkz. Heath Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan’ın Fethi, İskanı ve Altyapı Gelişmesi*, (Çev.) Ahmet Cemal, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

Bir Balkan imparatorluğu olarak doğmasının avantajı içinde Osmanlının en somut mirasını Balkanlar'da izlemek mümkündür.

Tarihsel süreç içinde çok küçük bir yüzölçümüne sahip olduğu halde dünyanın pek çok yerinden daha fazla halk çeşitliliğini içinde barındıran Balkanlar'da Osmanlı'nın bıraktığı en önemli miras belki de, farklılıkların bir arada yaşama tecrübesi olmuştur. Bu tecrübe 19. yüzyılda tarihselcilik ve romantizm üzerinden inşa edilmiş sanal bir gerçeklik olan "ulusçuluk" düşüncesiyle 19. ve 20. yüzyıllarda zedelenmeye çalışılmış ancak tam başarılı olunamamıştır. Bununla birlikte Makedonya'nın sabık cumhurbaşkanlarından Kili Gligorov'un da işaret ettiği gibi, ulusçuluğun tetiklediği "büyük olma hayalleri"ni gerçekleştirme girişimlerinin Balkanlar'da yeni acılara yol açacağı unutulmamalıdır. Bu konuda Balkanlar için ileri sürülebilecek en önemli çözüm önerisi geçmişlerindeki Osmanlı gerçekliğiyle yüzleşmesi olacaktır. Çünkü Balkanlar'da Osmanlı mirasıyla barışık ve bu mirasa sahip çıkan bir yaklaşım; Balkanlar'ın yeniden huzur ve barış adacağı olmasına ortam hazırlayacaktır. Bu da, Osmanlı geçmişini olumsuz bir şekilde anan Yunanistan örneğinde bütün Balkan devletlerinin Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönemi; güçlü bir siyasal yapı içinde can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlandığı; dinsel, dilsel ve kültürel özerkliğin korunduğu bir dönem olarak algılamasıyla mümkündür. Bu noktada unutulmaması gereken en önemli şey ise, Türklerin Osmanlı, ama Osmanlı'nın sadece Türk olmadığı, yani Osmanlının Arnavut, Rum, Sırp, Hırvat, Pomak, Makedon, Torbeş, Karadağ, Romen yani özetle yetmiş iki milletten müteşekkil siyasal bir sistem olduğu gerçeğidir.

YEREL BASINDAN YANSIMALAR

20. YÜZYIL BAŞLARINDA BALKANLAR'DAN BİR SES: KÂİNAT GAZETESİ¹

GİRİŞ

Toplumların gözü ve kulağı olarak da tarif edebileceğimiz gazeteler, dün olduğu gibi bugün de en önemli iletişim araçlarından olmaya devam etmektedir. Haber verme ihtiyacı ise insanlığın ilk çağlarından itibaren toplumsal hayatta devam eden bir faaliyettir. Eskiden haberler Mısır'da tuğla ve papirüsler üzerine basılarak dağıtılmıştır. Bu tuğla ve papirüse basılan örneklerin dünyadaki ilk gazete örnekleri olduğu kabul edilmektedir.² Gazete ilk çağlardan itibaren köklü bir değişim geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Bu değişimin her toplumda eş zamanlı yaşanmadığı da bir gerçektir. Çağımızdaki internet, televizyon gibi iletişim araçlarındaki hızlı gelişmelere karşın, yazılı basının özellikle de gazetelerin önemi azalmış değildir.

Gazetenin dünyadaki asıl gelişimi matbaa sayesinde olmuştur. Matbaa, Çinliler tarafından bulunduktan sonra esas belirleyici rolünü 15. yüzyılda Avrupa'da oynamıştır. Bu yüzyılda Avrupa'da üniversitelerin gelişmesi çok sayıda yazma eserin kopyalanmasını gerektirdiği için el yazmasından baskı sistemine geçilmiştir. Gutenberg tarafından metal ve hareketli harflere dayalı dizgi sisteminin getirilmesiyle birlikte matbaa, Avrupa'daki değişimin önünü açmıştır.³

Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyıl ortalarından itibaren Yahudi, Ermeni ve Rum tebaanın matbaayı kullandığını görmekteyiz. Literatürdeki matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na geç gelip gelmediği tartışmaları

1 Bu makale, 13-15 Mayıs 2010 tarihinde Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin Manisa'da gerçekleştirdiği Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı-II Sempozyumunda sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş halidir.

2 Bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara 1976, s. 10-12.

3 Bkz. Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2006, s. 2-3.

ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla birlikte İbrahim Müteferrika imparatorluktaki Müslüman tebaaya ait ilk matbaanın kuru-cusudur. İbrahim Müteferrika ve matbaanın geç gelişine ulemanın sebep olduğuna ilişkin literatürde uzun süre yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından tekrarlanan gelen yanlışlıklar Niyazi Berkes'in çalışmaları sayesinde giderilmiştir. Örneğin Berkes, *matbaanın açılmasına ulemanın karşı koyduğuna dair hiçbir kaydın olmadığını* belirtmektedir.⁴

İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaa 1745'te ölümünden sonra bir müddet daha çalışmaya devam etmiştir. Müteferrika'nın matbaası daha sonra Tarihçi Vasıf ve Beylikçi Raşit Efendi tarafından işletilmiştir. 1796 yılında Mühendishane matbaası, 1802 yılında da Üsküdar'da başka bir matbaa açılmıştır.⁵ Osmanlı İmaratorluğu'nda devlet matbaaları dışında matbaaların gelişimi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda ilk gazetelerin yayınlandığı ve yaygınlaştığı bir dönem olmuştur.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLK GAZETELER

Türkiye'de çıkarılan ilk gazeteler 1821-1831 yılları arasında İzmir'de Fransızca yayınlanmaya başlayan *Le Smyrnéen*, *Spectateur Oriental*, *Le Courier de Smyrne* gazeteleridir.⁶ Bunlardan önce İstanbul'daki Fransız elçiliği 1794'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız uyruklarına Fransız İhtilalinin getirdiği değerleri benimsetmek için bazı haber bültenleri yayınlamıştır. 1797'de Fransız Büyükelçiliği *Gazete Française de Constantinople*'ü çıkarmıştır. Bu gazete genellikle dört sayfa halinde ve bazen de iki sayfa olarak çıkmıştır. Düzenli olmayan bu gazete iki yıl varlığını sürdürdü.⁷ Bundan başka Napolyon da Mısır'ı işgal ettiği sırada (1798-1799) orada Fransızca gazeteler çıkarmıştır. Gerek Mısır'da Napolyon'un

4 Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul 2002, s. 61.

5 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi* (1776-1826), Eren Yayınevi, İstanbul 1995; aynı yazar, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, Eren Yayınevi, İstanbul 1997.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, "Türkçe-Dışı Basın," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 94-98. Türkiye'de çıkan bu Fransızca gazeteler hakkında bilgi için ayrıca bkz. M. Nuri İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 165-170.

7 Arıkan, *age*, s. 9-10.

gerekse İstanbul'da Fransa elçiliğinin çıkardığı gazeteler, Osmanlı yerel kamuoyu üzerinde etkili olmamıştır.

Türkiye'de Türkçe ilk gazete 1831'de yayın hayatına başlayan *Takvim-i Vekâyi*'dir.⁸ Bundan önce 1828'de Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa Türkçe-Arapça *Vekâyi-i Mısriyye* adıyla bir gazete çıkarmıştır. Fakat bunu ilk gazete olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu gazetenin yayınlanmaya başlandığı sırada Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yarı bağımsız bir konumdadır.⁹ *Takvim-i Vekâyi*, II. Mahmut'un imparatorlukta uzun süredir tasarladığı projeleri uygulamaya koyduğu süreçte devletin resmi sözcüsü olarak yayınlanmaya başlamıştır. Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshalarının çıkarılmasından bu gazetenin *Vekâyi-i Mısriyye*'ye göre daha kapsamlı ve geniş ufuklu olduğu anlaşılmaktadır. İzmir'de çıkardığı *Spectateur Oriental*, *Le Courier de Smyrne* gazetele-riyle Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerini Avrupa kamuoyuna karşı savunan Blak Bey (Monsieur Alexandre Blacque)'i II. Mahmut Osmanlı Devleti hesabına Fransızca bir gazete çıkarmak için İstanbul'a çağırır. Blak Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu Avrupa devletlerine ve kamuoyuna anlatmak ve imparatorluğun çıkarlarını savunmak için Fransızca *Le Moniteur Otoman* gazetesini çıkarır. Yarı resmi olan bu gazete daha çok devletin siyasi sorunlarıyla ilgili konular üzerine yoğunlaşmıştı.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk resmi gazete, *Takvim-i Vekayi*'den sonra, 1840'ta İngiliz tüccarı ve Londra gazetelerinin İstanbul'daki muha-biri olan William Churchill tarafından *Ceride-i Havadis* adıyla yayınlanır. Bu gazete yarı resmi statüde ve daha çok politik-ekonomik konulara ağırlık

8 *Takvim-i Vekâyi* hakkında literatürde yapılmış çok sayıda araştırma vardır. Bu konuda bkz. Osman Nuri Ergin, "İlk Gazete," *İstanbul Şehremini Mecmuası*, S. 4, (1928), s. 276-280; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği 'Yüzüncü Yıl Dönümü Vesilesiyle'*, İstanbul 1931; Cengiz Orhonlu, "Türkçe yayınlanan ilk gazete 'Takvim-i Vekâyi,'" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 6, (Mart 1968), s. 35-39; Adnan Giz, "İlk Türk Gazetesinin İsmi Nasıl Seçildi," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. XI, S. 64, (Ocak 1973), s. 23-26; Orhan Koloğlu, *Takvim-i Vekâyi Türk Basımında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara: t.y.; Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekâyi Belgeler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

9 Bu gazete hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriyye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*, Ankara 1991. Ayrıca bkz. Nesimi Yazıcı, "Vekayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz," *OTAM*, S. 2, s. 267-278.

10 Bkz. Selim Nüzhet Gerçek, "Fransızca Takvim-i Vekayi ve Le Moniteur Otoman," *Yeni Türk Mecmuası*, C. I, S. 3, (1932), s. 22-27.

vermiştir. 1860'ta Ağâh Efendi tarafından çıkarılan ilk özel Türk gazetesi *Tercüman-ı Ahval* ile birlikte Osmanlı basın tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı dönemi basın tarihinin bundan sonra izlediği süreç ayrıca ele alınabilir.¹¹ Bizim çalışmamız genelde Balkanlar'da basının durumu ve özelde Drama'da *Kâinat Gazetesi* üzerine yoğunlaşmaktadır. İlk önce, Osmanlı dönemi Balkanlar'ında basının durumuna bir göz atalım.

OSMANLI DÖNEMİ BALKANLAR'INDA BASININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

İmparatorluğun en uzun yüzyılı olan 19. yüzyılda Osmanlı dünyasında yayınlanan gazeteler arasında Balkanlar'da çıkarılan gazeteler önemli bir yer tutar. Değişim olgusunun diğer yüzyıllara göre daha hızlı yaşandığı bu yüzyılda, Osmanlı Balkanlar'ında, özellikle Selanik, Manastır gibi şehirler çok sayıda gazete ve derginin yayınlandığı yerlerdir. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra her vilayette bir matbaa açılmış ve bu matbaalarda başta vilayet salnameleri olmak üzere resmi vilayet gazeteleri çıkarılmıştır. İlk olarak Tuna vilayeti Valisi Mithad Paşa tarafından 3 Mart 1865 tarihinde Rusçuk'ta Türkçe-Bulgarca *Tuna* gazetesi yayınlanmıştır. Gazete, Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle 1 Eylül 1877'de yayınına son vermek zorunda kalmıştır.¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876 yılında İstanbul dışında kalan bölgelerde yayınlanan yirmi dokuz gazetenin yirmi ikisini vilayet gazeteleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında *Bosna* (1866), *Cezayir-i Bahr-i Sefid* (1882), *Edirne* (1868), *Girit* (1867), *İşkodra* (1868), *Kosova* (1877-1888), *Manastır* (1884), *Neretva* (1876), *Prizren* (1871), *Rumeli* (1873), *Yanya* (1868) sayılabilir.¹³ Bu gazetelerden biri de yayın hayatına 1869 yılında başlamış olan Selanik Vilayet gazetesi *Selanik*'tir. Gazete, Türkçe-Rumca-İbranice ve Bulgarca yayınlanmış ve 1904'e kadar çıkarılmıştır.¹⁴ Bundan başka

11 Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 68-93.

12 *Tuna* Vilayet gazetesi hakkında bir değerlendirme için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi," *OTAM*, S. 2, s. 141-149.

13 Vilayet gazeteleri hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Bülent Varlık, "Yerel Basının öncüsü: Vilayet Gazeteleri," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 99-102.

14 Bkz. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteler (1828-1928)*, C. II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 737.

Selanik'te yayınlanan gazeteler arasında; *Asır*, *Yeni Asır*, *Zaman*, *Rumeli* gibi gazeteleri görmek mümkündür. İlkönce *Asır* adıyla R. 19 Ağustos 1311/M. 31 Ağustos 1895 Cumartesi günü ilk sayısı çıkarılan bu gazetenin imtiyaz sahibi Abdurrahman Nafiz Bey, idare memuru Abdurrahman Arif, müdür ve başyazarı ise dava vekili Fazlı Necip'tir. *Asır*, ilk başlarda Cumartesi ve Çarşamba olmak üzere haftada iki gün yayınlanırken daha sonra her gün yayınlanmıştır. 22 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanını ilk defa duyuran *Asır* gazetesi *Yeni Asır* başlığıyla çıkmıştır. Bundan sonra gazetenin adı *Yeni Asır* olarak değişmiştir.¹⁵

Selanik'te "her şeyden bahseder Osmanlı gazetesidir" alt başlığıyla haftada bir defa Pazartesi günleri çıkan *Rumeli* gazetesi, aynen *Asır* gazetesi gibi, ellinci sayıdan sonra *Zaman* ismini almıştır. Bu gazeteyi çıkaran Mustafa Bey; gazetenin sahibi ve imtiyaz vekili ise Hamdi Bey'dir. Selanik'te *Rumeli* ismiyle başlayıp 77. sayısından itibaren *Zaman* adıyla devam eden bir başka gazete daha bulunmaktadır. Bu gazete ise kendini "menâfi-i vataniyeye hâdim siyasi, ilmi, edebi ceride" şeklinde tanımlamaktadır. Gazetenin imtiyaz sahibi Abdülkerim, sorumlu müdürü Ali Nihat ve yazı işleri sorumlusu da Yunus Nadi (Abalıoğlu)'dur. İsmi *Zaman* olduktan sonra Ali Nihat'ın gazetenin sorumlu müdürlüğünü Hüseyin Cahit (Yalçın) ile paylaştığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Selanik, Osmanlı dönemi basın ve yayın tarihinde Balkanlar'da çok önemli bir yere sahiptir.

Şimdi Selanik'te yayınlanan ve çok ön planda olan bu gazetelerden başka, onlara göre daha mütevazı bir çizgi takip eden ve bir anlamda yerelin sesini yansıtan Drama'da yayınlanan *Kâinat* gazetesini inceleyebiliriz.

KÂİNAT GAZETESİ (1909-1910)

Kâinat gazetesi, (H. 1 Ramazan 1327/R. 3 Eylül 1325) 16 Eylül 1909 Perşembe günü çıkan ilk sayısıyları Drama'da yayın hayatına baş-

15 Bu gazetenin tarihi hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın Selânik Yılları "Evlâd-ı Fatihan Diyarları" 1895-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir 1986. Ayrıca gazetenin ebat ve ölçüleri ile görülebilir yıl ve sayıları için bkz. Hasan Duman, *age*, C. I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 147; aynı yazar, *age*, C. II, s. 927.

16 Bkz. Duman, *age*, C. II, s. 708; s. 962.

lamıştır.¹⁷ Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanan gazete toplam 45 sayı çıkmıştır. Gazete iki yaprak, dört sayfa olarak yayınlanmıştır. İlk 28 sayısı Drama'da Kâinat Matbaası'nda, 28. sayıdan sonraki sayıları ise Selanik'te yayınlanmıştır.¹⁸ Gazetenin ilk sayıları normal gazete kâğıdına basılı halde çıkarken; daha sonraki sayılar sarı, mavi, yeşil ve kırmızı renkte kâğıtlara basılı vaziyette de çıkmıştır. Gazetede sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda Drama ve çevresinde meydana gelen gelişmeler haber verilmektedir. Dava Vekili Nazif Bey tarafından çıkarılan ve Kâinat ismiyle anılan matbaada basılan bu gazetenin, Türk Basın Tarihi içindeki yeri, literatürde bugüne kadar incelenmemiştir. Burada Kâinat gazetesinin genel bir tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca gazetede yayınlanan makale, haber, ilan ve edebi içerik ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

II. Meşrutiyet (R. 10 Temmuz 1324/M.23 Temmuz 1908)'in ilanından sonra Türk matbuat hayatına yeni bir canlılık gelmiştir. Bu dönem süreli yayıncılık tarihimiz açısından çok zengin bir dönemdir. Başta İstanbul olmak üzere, Selanik, İzmir gibi Osmanlı coğrafyasının merkez ve taşra vilayetlerinde yeni çıkan gazete ve dergilerin çokluğu dikkat çekicidir.¹⁹ Süreli yayınlardaki bu artış Osmanlı yereline de yansımıştır. Nitekim Drama'da dava vekilliği yapan Nazif Bey de II. Meşrutiyet'in ilanından çok kısa bir süre sonra bulunduğu şehirde Kâinat ismiyle bir gazete çıkarmak için Selanik Vilayeti'ne başvurur. Dava Vekili Nazif Bey R. 4 Teşrin-i Sani 1324/M. 17 Kasım 1908 tarihinde Selanik Vilayeti'ne çektiği telgrafta; Drama'da Kâinat adıyla bir gazete kurmak ve bir açılış mazbatasını almak için Selanik Vilayeti'ne yaptığı müracaattan bir sonuç alamadığını belirtmektedir. Nazif Bey, Kanun-ı Esasi'nin vaat ettiği serbest

17 Kâinat, No: 1, 1 Ramazan 1327, s. 1.

18 Kâinat gazetesinin Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde süreli yayınlara koleksiyonunda görülebilen sayıları: I. 1-2, 4, 9-13, 16-28, 30-37, 40-45 (R.1325/H.1327-R.1326/H.1328). Bkz. Hasan Duman, *age*, C. I, s. 463. İstanbul Belediyesi'nin Taksim'deki Atatürk Kitaplığı bir yıldan fazla bir süredir tadilatla olması dolayısıyla gazetenin bu kütüphanede sayılarının olup olmadığı, varsa hangi sayılarının mevcut bulunduğu bilinmemektedir. Kâinat gazetesi üzerine ileriye dönük yapılacak çalışmalarda konuyla ilgili bu eksiklik giderilecektir.

19 Bkz. Kahraman Bostancı, "10 Temmuz'un Resimli Kitaba Akseden Çehresi," *Türk Edebiyatı*, (Temmuz 2008), S. 417, s. 100-101.

matbuata ricalarla (niyazlarla) sebk eden (öncelik veren) girişimlerinin Selanik Vilayeti nezdinde kabul edilmesini ve gerekenin yapılmasını istiham etmektedir.²⁰

Kâinat gazetesinin ilk sayısı, Dava Vekili Nazif Bey'in Selanik vilayetine çektiği bu telgraftan tam on ay geçtikten sonra çıkabilmiştir. Bu gecikmeyi açıklamak için elimizde yeterince veri bulunmamakla birlikte bu gecikme, vilayete gazete ve dergi çıkarmak için müracaat edenlerin sayısının çok fazla olmasından ya da bürokratik işlemlerin yavaş yürümesinden kaynaklanmış olabilir. Nitekim bu dönemde sadece Drama'dan değil, Kavala ve Selanik'ten gazete ve dergi çıkarmak için vilayetten ruhsatname isteğinde bulunan pek çok müracaatın olduğunu bilmekteyiz.²¹ Bununla birlikte *Kâinat* gazetesinin çıkışı Ramazan ayının ilk gününe rastlar.²²

KÂİNAT'IN İLK SAYISINDA NELER VARDI?

Gazetenin *Kâinat* başlığı üstündeki biri çok kalın, diğeri ince birbirine paralel uzanan iki çizginin sol üst köşesinde *birinci sene*, ortada *Perşembe* ve sağ üst köşede ise *numara 1* notları vardır. Çizginin sol üst ile orta arasında *1 Ramazan-ı Şerif sene 1327* ve sağ üst ile ortası arasında da *Eylül 3 sene 1325* tarihleri yazılmıştır. *Kâinat* klışesinin altında 1327 tarihi bulunmakta, sağ ve solunda ise şu bilgiler sıralanmaktadır:

Sağ tarafta;

“Sâhib-i imtiyâz ve ser muharriri Dava vekili Nazîf. Abone kaydı ve her nevi muhaberât için sâhib-i imtiyâz namına yazılmalıdır.

20 BOA., DH. MKT., 2663/1, 24 L. 1326.

21 Örneğin yine bu dönemde “Kardeşlik” adıyla Türkçe bir gazete neşretmek isteyen Selanik Emtia-yı Ecnebiye Gümrük Müdüriyeti lcmal-i İstatistik Sermukayyidi Ahmet Hamdi, “Edebi” adıyla Rumca gazete neşretmek isteyen Selanik'ten Yunanlı Matbaacı Todori İraklidi, Kavala'da “Ergadis” adıyla Rumca bir gazete çıkarmak isteyen Dava Vekili Dimitri Eftonidi Efendi ve “Kemya (Dalga)” adıyla bir mizah gazetesi neşretmek isteyen Anderiko Dimitri Efendi ve “Kanpos” adıyla bir risale çıkarmak isteyen Mihail Tokosi Efendiler ruhsat verilmesi için Selanik Vilayeti nezdinde girişimde bulunmuşlardır. Bkz. BOA., DH. MKT., 1288/77, 05 Ş 1326; DH. MKT., 2655/10, 16 L 1326; DH. MKT., 2729/31, 12 M 1327; DH. MKT., 2705/90, 20 Z 1326; DH. MKT., 2681/41, 02 Za 1326.

22 Gazete çıkmaya başlamadan daha dört ay önce Selanik'te yayınlanan *Zaman* gazetesinde: “Drama'da erbab-ı kalemden ve vükela-yı devayinden Nazif Bey'in yakında ‘Kâinat’ adıyla bir gazete neşrine ibtidar edeceği haber alınmıştır.” şeklinde okurlarına duyurulmuştur. Bkz. *Zaman*, No: 198, 7 Cemaziülevvel 1327.

Matbaa ve mahall-i idâre Drama'da hükûmet karşısında 'Kâinat' idarehânesidir. Nüshası 20 paradır."

Sol tarafta;

"Sahifelerimiz her nevi âsâr ve muhaberâta açıktır. Dercedilmeyen evrâk iade edilmez. Senelik abone bedeli Drama için iki buçuk, sair yerler için üç, altı aylığı otuz beş kuruştur. Ziraat Bankası icra ilânâtının beher satırından altmış para alınır. Nüshası 20 paradır."

Başlık altı çerçeve içinde yer alan bilgiler ise şöyledir:

"Siyâsiyât, hukûk, edebiyât, ziraat, sanaat, ticâretten bahseder. Şimdilik Pazartesi Perşembe günleri çıkar."

Gazetenin dördüncü sayfasının sol alt köşesinde ise:

"Müdür-i Mes'ul: Nazif, Drama'da 'Kâinat' Matbaası'nda basılmıştır." şeklinde bilgiler yer alır.

Gazetenin ilk sayfası üç sütun halinde dizilmiştir. İlk sütun: "[Kâinat]taki dindaşlarına Ramazan-ı şerifi tebrik ve intişârının böyle mübârek bir aya tesadüf etmesinden dolayı Cenâb-ı hakka hamd ile kesb-i şeref ve iftihâr eder" duasıyla başlamaktadır. Daha sonra *İfâde-i Mahsûsa* başlığıyla gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Nazif Bey tarafından kaleme alınan ve ilk iki sütunu kaplayan bir mukaddime bulunmaktadır. İlk sayfanın son sütununda ise *Makale-i Mahsûsa* üst başlığı altında *Matbuatta Kemiyet ve Keyfiyyet* başlıklı bir yazı mevcuttur.

KÂİNAT'IN ÇIKIŞ AMACI VE HEDEFLERİ

Dava Vekili Nazif Bey'in gazetenin ilk sayısına *İfâde-i Mahsûsa* başlığıyla yazdığı mukaddimeden gazetenin çıkış amacını, beklentilerinin ne olduğunu ve neleri hedeflediğini görmek mümkündür. Buna göre Nazif Bey: "*Înâyet-i Hüdâ ile neşr-i imtiyazına hâiz olduğum siyâsî, hukûkî, edebî, zirai, ticârî ve sınaî 'Kâinat' bugün matbuat âlemine ayakbastı.*"²³ diyerek gazetenin çıkarılması için uzun uğraşlar sonrasında imtiyaz alınabildiğine vurgu yapmaktadır. Gazetenin ise siyâsî, hukûkî, edebî, zirai, ticârî ve sanayi ile ilgili bir içeriğe sahip olduğu vurgulanmaktadır.

23 *Kâinat*, No: 1, 1 Ramazan 1327, s. 1.

Gazetenin takip edeceği istikameti ise: “Milletin hâkimiyetine, meş-rûtiyet-i meşruamıza tahkisine, İttihat ve Terakki’nin inbisât ve tevsi’ine ve has-saten maarife hizmet gibi âmâl-i milliyeye tercümân-ı sâdık’u’l-beyan olmaktan ibârettir. Gazeteler Meşrutiyetin lâzım-ı gayr-ı müfarık olduğundan ‘Kâinat’ bütün mesâisini ahâlimizin seviye-i irfân ve ilhakının yükselmesine sarf edecek-tir.” şeklinde tarif etmektedir. Bundan başka: “ ‘Kâinat’ Dersaadet, vilayetler, livalar, kazalarda müteaddid vesâit-i istihbâriyesi sâyesinde dâhili ve hârici bilu-mum hâvadislerin en tâze ve sahîh olanlarını derc-i sûtûn etmekle kesb-i imtiyâz edecektir.” diyerek gazete sütunlarında sadece Drama ve çevresinden değil, İstanbul’dan da haberlere, doğru olmak kaydıyla, yer vereceğini duyurmaktadı. Ayrıca: “Kâinat şimdilik haftada Pazartesi ve Perşembe günlerine mahsus çıkmak üzere iki defa ve ümîd ve tahsini arasında muhterem kardeşlerinden göreceği rağbet-i mütevâliyeden bi’l-istifâde istikbalen her gün neşredilecektir.” ifadeleriyle de gazetenin şimdilik haftada iki gün çıkarılacağı, okurlarından göreceği rağbet neticesinde ise günlük çıkarılabileceği vurgulanmaktadır.

Nazif Bey, gazetenin edebiyat ve haberler (şuun) kısmı hakkında ise: “Meslek-i tahrîrde mesbuk-ül hüdme bir zâta tevdi edildiği gibi meşâhir-i üdebâ ve şuarâdan bir kısmının muavenet-i tahririyelerini de temin etmiştir. Mamefih Kâinat bir meşherdir. Ağuş-ı mihrîbânını ve sahifelerini şübbân-ı vatana, erbâb-ı kaleme, dava vekillerine ve bütün efrâd-ı muhtereme-i ahâliye açık bulundura-caktır. Hatta bir köylü dücâr olduğu zulm ve ta’diyatı idârehânemize bildirdiği takdirde bütün kuvvet ve iktidârımızla hakkının müdâfîi olacağız. İdârehâne-mize gönderilecek âsâr ve bildirilecek hakikatler an’anâtıyla (rivâyetler) derc-i sûtûn edilecektir. Demek oluyor ki gazetemiz; nâminin bihakkın musaddıkı olmak için her fedakârlığı kabûl ve ihtiyâr edecekse de yazılacak şeylerin doğru olmasını şart ittihâz eder.” demektedir. Bu ifadelerden de gazetenin özellikle edebiyat bölümünü hazırlamakla görevli şahsın edebiyata emeği geçmiş ve tecrübeli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Edebiyat kısmı için bundan başka meşhûr edib ve şairlerden de destek alınmıştır. Nazif Bey, Kâinat’ın bir meşher yani teşhir yeri olduğunu ve sayfalarının dava vekilleri dahil bütün kalem ehline ve halka açık olduğunu söylemektedir.

Nazif Bey, mukaddimesini sonuç olarak; “Kâinat’ın devâmı ihvân ve hoyışanımızın muavenet-i maarifperverlerine vâbeste bulunduğundan nâil-i

muvaffakiyet olmamızı Cenâb-ı haktan istirhâm eylerim." şeklinde bitirmektedir. Özetle Nazif Bey, gazetenin devamının, bugün de olduğu gibi, okur kitlesinin takipçiliğine bağlı olduğuna tekrar dikkatleri çekerek, bu konudaki başarıyı Allah'tan istemektedir.

KÂİNAT'IN İÇERİĞİ

Kâinat'ın içeriğini değerlendirmeye geçmeden önce, bu gazetenin adının niçin *Kâinat* olduğu ve neden gazetenin yayınlanması için Ramazan ayının seçilmiş olduğu üzerine bir fikir yürütelim. Niçin Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir tarafında yayınlanan gazetelerde olduğu gibi hürriyet, musavat, adalet, kardeşlik gibi özlem dolu isimler, sancak, bayrak, alem gibi hamasi adlar ya da Drama gibi yöresel bir isim seçilmemiştir de gazetenin adı *Kâinat* konulmuştur? Tabii ki bu sorulara bugünden cevap vermek elbette güçtür. Ama tarihçi, mesleğinin bir gereği olarak sanılanın aksine, tarihi, geçmişten günümüze değil de günümüzden geçmişe doğru inşa etmek durumunda olduğu için, geçmiş olgu ve olaylar üzerine bir fikir yürütme sorumluluğunu taşımaktadır. Buna göre Drama'da çıkan gazeteye niçin bu ismin konulduğunu belki hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ama gerçek olan şu ki önerilen isimler arasında bu sözcük kadar belki de Drama gerçeğini yansıtan başka bir sözcüğün olmamasıdır. Var edilen şeylerin hepsi, yaratılanlar, mevcudat, âlemler anlamına gelen *Kâinat*; Drama bölgesinde var olan, cereyan eden her şeyi, her hadiseyi sayfaları vasıtasıyla matbuat âlemine taşımayı hedeflediği için belki de bu adı almıştır.

Gazetenin yayınlanması için Ramazan ayının beklenmiş olması ise Drama gerçeğiyle örtüşmektedir. Nedir bu gerçek? Gazetenin çıkmaya başladığı yıllarda Drama nüfusunun yüzde 80'i Müslüman kalan yüzde 20'si gayrimüslimdi. Drama mutasarrıflığı görevinde bulunmuş olan Tahsin Uzer'in gözlemlerine göre; şehirdeki eşraf ve hükümetin ileri gelenleri dahil halkın çoğunluğu *dindar ve çalışkan* Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Uzer, biraz dedikoduya meyyal olmakla birlikte Dramalılarının iyi insanlar olduklarını ifade etmektedir.²⁴ Zaten gazetenin ilk sayısının ilk

24 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 29.

sütununda mukaddimeden önce; *Kâinat*'ın kâinattaki dindaşlarının Ramazan-ı şerifini tebrik etmesi ve gazetenin neşrinin böyle mübarek bir aya denk gelmesinden dolayı iftihar etmesi de bu gerçeği doğrulamaktadır.²⁵

Kâinat'ın muhtevasına baktığımızda gazetenin politik içerikli yazılardan başka sanat ve edebi içerikli yazılara da sayfalarını açtığını görmekteyiz. Gazetede politik içerikli makalelere genellikle *siyasi* başlığı altında ve ilk sayfada yer verilmiştir. Konsolosluk ve İmtiyazât-ı Ecnebiyye, Müstemlekât Siyaseti, Hâlimiz, On dokuzuncu Asırda Avrupa-Şark Meselesi- gibi makalelere bu başlık altında yer verildiği gibi, yine bu sayfada *Manzara-i Kâinat* başlığı altında da Girit Meselesi, İki Devirde Te'min-i Asayiş, Velâdet-i Hümâyûn, Esbâb-ı Terakkiyât gibi, siyasi içerikli yazılar yayınlanmıştır. Gazetenin ilk sayfasında zaman zaman *İlahiyat* başlığı altında Fikr-i Diyânet, Velâdet-i Hümâyûn-ı Cenab-ı Peygamberî başlıklı dini içerikli yazılara da yer verilmiştir.

Kâinat gazetesinde *Edebiyat* ve *Neşr-i Edebiyat* başlığı altında bazı şiir ve nesirler tefrika edilmiştir. Yine bu bağlamda gazetenin mukaddime kısmında da beyan edildiği gibi gazete, sütunlarını meşhur edip ve şairlere açmıştır. Ahmet Rasim'in "Mektep ve Kitap," "Pantolon ve Çizgisi" makaleleri, Filibelizâde Mehmed Nizâmî'nin "Maskeli Prens" tefrikası bunlara örnektir. Bunlardan başka gazetenin sayfalarında "Bizde Vâlidelik," "Emr-i Terbiyede Neyi İltizam Edelim?" başlıklı yazılar örneğinde görüleceği gibi çocuk terbiyesi ile ilgili pedagojik içerikli yazılar ile şiirlere de yer verildiği görülmektedir.

Gazetede *şuun* denilen kısım genel ve yerel haberlere ayrılmıştır. Bazen *şuun* başlığıyla verilen genel kısımda, bazen de *dâhili* veya *hârici* başlıkları altında bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren haberler yayınlanmıştır. Gazetenin "Muhabir-i Mahsusamızdan" başlıklı kısmı ise yerel haberlere ayrılmıştır. Bölgesel içerikli bu haberler için gazetenin İskeçe, Gümölcine, Kavala, Serez, Sarışaban gibi yakın kazalarda özel muhabirlerinin olduğu görülmektedir. Bu muhabirler bulundukları kazalarda siyasi, sosyal, kültürel, zirai ve eğitim konularında meydana gelen olayları gazetenin ilgili sayfasında yazmaktadırlar.

25 *Kâinat*, No: I, I, I Ramazan 1327, s. I.

Drama ve çevresinin en önemli geçim kaynağı tütün ziraati ve ticareti olduğundan *Kâinat* gazetesi, tütün ziraati ve ticareti ile tütün rejisi gibi konulara sayfalarında özel bir yer ayırmıştır. Gazete daha ilk sayısında mesaisini halkın irfan ve ilhakının yükselmesi için sarf edeceğini duyurduğundan; bu duruma uygun olarak *zirai* başlıklı sütunlarında çiftçilerin hangi ayda ne gibi zirai faaliyetlere dikkat etmeleri gerektiğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Örneğin gazete on birinci sayısında Teşrin-i Evvel ayında çiftçilerin gülistanlarda, çiçek bahçelerinde ve sebze bahçelerinde ne gibi işler yapmaları gerektiğini küçük pasajlar şeklinde hatırlatmaktadır.²⁶ Bunlardan başka *Kâinat* gazetesi Osmanlı donanmasını güçlendirmek için Donanma Cemiyeti'nin düzenlediği yardım kampanyasına sütunlarını açarak çok büyük destekler vermiştir. Gazete, Drama ve çevresinden donanma için yardımda bulunanların isimlerini ve yardım miktarlarını tek tek sütunlarına taşıdığı gibi, konunun önemi hakkında da bazı yazılara sayfalarında yer vermiştir.

Kâinat gazetesi İttihat ve Terakki Partisine yakın bir yayın politikası izlemiştir. Bu durum gazetenin takip edeceği yayın politikasıyla ilgili daha ilk sayı ve sayfasında *ittihat ve terakkinin inbisat ve tevsî'ine* şeklindeki kapalı göndermesinden de anlaşılmaktadır. Diğer yandan *Kâinat*'ın sütunlarında İttihat ve Terakki'nin Selanik'te dirsek temasında olduğu *Asır* gazetesiyle ilgili haberlere yer vermiş olması, siyasi içerikli yazılarda ele alınan konuların mahiyeti ve gazete sütunlarında sürekli olarak Meşrutiyet dönemiyle II. Abdülhamit döneminin karşılaştırılmış olması da gazetenin izlediği politikanın anlaşılması bakımından önemlidir. Gazetenin sayfalarında İttihat ve Terakki Kulübünün faaliyetlerinin sıkça yer alması, gazetenin söyleminin bu partinin savunduğu düşüncelerle örtüşmesi ve hepsinden önemlisi Selanik ve çevresinin İttihat ve Terakki Partisinin yapılanmasında oynadığı rol düşünüldüğünde gazetenin böyle bir yayın politikası izlemesi gayet normal olarak görülebilir.

Gazetenin genellikle dördüncü sayfasında yayınlanan ilanât kısmında ise daha çok alacak-verecek davalarına yer verildiği görülmektedir. Gazete ilk iki sayısında şu ilana yer vermiştir: "*Kâinat nâmıyla bir de matbaa açtık. Matbaamızda her nevi kitap ve risale, evrak, defter, kart vizit, celpnâmeler, mektup ve*

26 *Kâinat*, No: II, 13 Şevval 1327, s. 4.

zarf başlıkları, ilânât vesâire basılır. Drama mevkian Raçoz, Nevrokop, Siroz, Zihne, Pravišta, Kavala, Sarışaban, Taşoz, İskeçe, Gümülcine, Daridere, Eğridere, Sultanyeri, Ahîçelesi gibi kazalara civar olduğu cihetle matbaamız erbâb-ı müra-caata Dersaadet ve Selanik'den daha müsait şerâit altında hizmet edebilir.”²⁷ Bu ilandan da anlaşılacağı gibi gazete yönetiminin Kâinat matbaasında sadece gazete basmadığı, bunun yanında kitap, risale, evrak, defter, kartvizit, mektup ve zarf gibi şeyler de basarak gelir elde etmeye çalıştığı görülmektedir. Gazetenin ve matbaasının 29. sayıdan itibaren Selanik'e taşınmasından Kâinat'ın Drama'da beklediği ilgiyi bulamadığı sonucu çıkarılabilir.

SONUÇ

Türk Basın Tarihinde II. Meşrutiyet sonrası dönemde sayıları hızla artan süreli yayınlardan biri olan Kâinat gazetesi, Drama'da 1909-1910 yılları arasında 45 sayı çıkmıştır. Gazete yayınlandığı bölgenin, başta Balkanlar'da olmak üzere, bütün Osmanlı dünyasında sesinin duyurulmasında önemli bir vazife görmüştür. Gazetenin başyazarı ve sahibi konumundaki dava vekili Nazif Bey hakkında elimizde detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Gazetenin içeriğinden İttihat ve Terakki Partisine yakın bir yayın politikası takip ettiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada esas olarak gazetenin Türk Basın Tarihi içindeki yeri ve genel bir tanıtımı hedeflendiğinden detaylı bir analize girilmemiştir. Bununla birlikte gelecekte gazetenin siyasi, edebi içerikli makaleleri ayrıca değerlendirilebilir. Bundan başka gazetenin çıkarıldığı bölgeye ilişkin yapılacak yerel tarih araştırmalarında da gazete sütunlarında önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bütün bunlar ve gazetede yayınlanmış yazıların topluca bir dizininin çıkarılması da ileriye dönük ayrı bir çalışmanın konusu olarak durmaktadır.

27 Kâinat, No:2, 5 Ramazan 1327, s. 4.

19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE SELANİK'İN TOPLUMSAL YAPISINDA DEĞİŞİM¹

GİRİŞ

Osmanlı millet sistemi içinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşadığı bir şehir olan Selanik, literatürde genellikle Osmanlı modernleşmesinin önemli bir merkezi olarak değerlendirilmiştir. 19. yüzyılda Selanik'in sosyal, ekonomik, idari ve kültürel yönleri, Meropi Anastassiadou, Gilles Veinstein, Mark Mazover, Nicolas G. Svoronos, Bülent Özdemir gibi araştırmacılar tarafından görece ele alınmıştır. Bununla birlikte Selanik'in toplumsal yapısındaki değişim yerel basın üzerinden detaylı olarak incelenmemiştir. Bu çalışmada çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yapısı ile Balkanlar'ın metropol şehri olan Selanik'in 19. yüzyılın son çeyreğinde geçirmiş olduğu toplumsal değişim; Selanik'te Türkçe yayınlanan *Asır*, *Rumeli*, *Zaman*, *Selanik* gibi yerel gazeteler üzerinden değerlendirilmiştir.

DEĞİŞİM SÜRECİNDE SELANİK

19. yüzyıl, insanlık tarihinde hızlı bir değişimin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda gerçekleşen değişim, önceki yüzyıllardan daha farklı bir paradigmayı içinde barındırmaktadır. İnsanın yeryüzündeki geçmişi kadar gerilere götürebileceğimiz değişim olgusu, geçmiş yüzyıllara oranla 19. yüzyılda daha hızlı ve daha kapsamlı yani görece bütün dünyayı içine alacak derecede geniş etkiler bırakmıştır. Bu değişim ve dönüşüm çağından bütün dünya gibi Osmanlı İmparatorluğu da nasibini almıştır. Osmanlılar, gelişen ve değişen dünyaya adapte olabilmek için “zamanın ruhu” neyi gerektiriyorsa onu yapma çabası içinde bu süreçte yerlerini almışlardır.

1 Bu makale, 10–12 Mayıs 2012 tarihleri arasında Manisa'da TTK-Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi işbirliğiyle düzenlenen Balkan Harbi'nin 100. Yılı Hatırasına III. Uluslararası Balkanlar'da Türk Varlığı Sempozyumu'na sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

19. yüzyıl Osmanlı Balkanlar'ı düşünüldüğünde çok kültürlü, çok dilli, çok dinli şehirlerden birisi olan Selanik'in yaşadığı değişim olgusu literatürde Nicolas G. Svoronos,² Meropi Anastassiadou,³ Bülent Özdemir,⁴ Mark Mazower,⁵ Gilles Veinstein,⁶ Alexandra Yerolympos⁷ gibi araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Bu araştırmacılar 19. yüzyılda Osmanlı'daki değişimi Balkanlar'da Selanik gibi çok ön planda olan bir örnekleme ele almışlardır. Çünkü Selanik, aynen İzmir, Beyrut, İskenderiye gibi, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve değişim çizgisinde ortaya koyduğu reformların laboratuvar şehirlerinden biridir. Selanik'in bu yönü Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'la birlikte başlayan devlete yeniden şekil verme politikalarının ne kadar başarılı veya başarısız olduğunu açıklayan iyi bir örnek oluşturmaktadır. Daha da önemlisi bir liman şehri olan Selanik'in 19. yüzyılın ikinci yarısı düşünüldüğünde nüfus bakımından imparatorluğun İzmir'den sonra ikinci, Rumeli'nin ise birinci büyük şehri olması ve bu yönüyle arşiv kaynakları açısından elde geniş bir malzemenin bulunması da Selanik örneğinde çalışmaların literatürdeki yoğunluğunu açıklamaktadır.

Bu çalışmada ise Selanik'in toplumsal yapısındaki değişim yerel basın üzerinden ele alınmıştır. Çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yapısı ile Balkanlar'ın metropol ve liman şehri Selanik'in 19. yüzyılın son çeyreğinde geçirmiş olduğu toplumsal değişim; *Asır*, *Rumeli*, *Zaman*, *Selanik* gibi Selanik'te basılan Türkçe yerel gazeteler üzerinden irdelenmiştir. İlk olarak Selanik'in tarihsel coğrafyası ve şehrin fiziki öğeleri kısaca ele alındıktan sonra, şehrin toplumsal yapısındaki ve tüketim alışkanlıklarındaki değişim gazetelere yansıyan boyutuyla değerlendirilmiştir.

2 Nicolas G. Svoronos, *Salonique et Cavalla (1686-1792)*, Paris 1951.

3 Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev.) Işık Ergüden, TVY, İstanbul 1998.

4 Bülent Özdemir, *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850*, The Isis Press, İstanbul 2003.

5 Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, (Çev.) Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul 2007.

6 Selanik 1850-1918 Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı, (Haz. Gilles Veinstein), (Çev.) Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

7 Alexandra Yerolympos, *Urban Transformation in the Balkans (1820-1920)*, University Studio Press, Selanik 1996.

Coğrafi bakımdan bir tepenin güneybatı eteğinde kurulmuş olan Selanik'in havası kışın mutedil olup; yağın kar çok durmamaktadır. Şehirde özellikle kışın nem o kadar fazladır ki, sis tabakaları şehri çoğu kez bir peçe gibi kaplayarak manzaranın görülmesini engellemektedir. Yazın ise biraz sıcak olup; Şehrin yakınlarındaki Vardar Nehri'nin etrafında bulunan bazı bataklıklar sıtmaya neden olmakla birlikte; bu bataklıkların temizlenmesi şehrin havasını iyileştirmiştir.⁸

Selanik, tarihsel Makedonya bölgesinin ve Balkan Yarımadası'nın Doğu Akdeniz'e doğal coğrafi çıkışı olan Thermaikos Körfezi'nin en iç noktasında, Balkanlar'ı kuzeyden güneye geçen Vardar Nehri'nin ağzına yakın ve tarihsel Olimpos Dağı'nın karşısında, MÖ. 316'da Makedonya Kralı Kassandros tarafından kurulmuştur.⁹ Draç'tan İstanbul'a uzanan tarihsel Sol Kol (Via Egnatia-Canib-i Yesar) üzerinde bulunan ve Osmanlı Balkanlar'ının en önemli limanı olan Selanik, Makedonya'nın metropolüdür. Osmanlılar tarafından ilk defa 1387'de fethedilen Selanik, bir süre daha Bizans'ın elinde kaldıktan sonra 1430'da II. Murat tarafından birkaç günlük kuşatmanın sonunda tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹⁰

Fetihten hemen sonra Selanik'e, Yenice ve Vardar'dan gönderilen bin civarında Müslüman yerleştirildi. Bunlardan başka 15. yüzyılın son, 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren İspanya, Sicilya, Güney İtalya, Portekiz ve diğer Avrupa ülkelerinden kovulan çok sayıda Yahudi Osmanlı himayesinde Selanik'e yerleştirildi. Böylece şehrin eski sakinleri olan Hristiyan cemaati nüfus açısından üçüncü sıraya düştü. Tarihsel süreç içinde bazı değişiklikler olmakla birlikte demografik açıdan Selanik nüfusu içinde Yahudiler ilk, Müslümanlar ikinci ve Hristiyanlar üçüncü sıradaki konumlarını 20. yüzyıla kadar genel olarak korumuşlardır. Cemaatlerin şehrin topografik yapısı içindeki dağılımı ise; yukarı şehirde yani bayır

8 Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 4, Tıpkıbasım/Faksimile, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 2591; Anastassiadou, *age*, s. 41.

9 Bkz. İlias A. Kolovos, "Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre 15. ve 16. Yüzyıllarda Selanik," *Tarih ve Toplum*, (Aralık 1997), S. 168, s. 7.

10 Selanik'te Osmanlı egemenliğinin kuruluşu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması," *Belleten*, C. LI, S. 199, (Nisan 1987), s. 75-106.

bölgesinde Müslümanlar, merkezde Yahudiler ve doğu tarafında da Hristiyanlar şeklindedir.¹¹

Osmanlı idari yapısı içinde fethinden sonra sancak merkezi haline getirilen ve 1864 vilayet nizamnamesi ile vilayet merkezi yapılan Selanik'i 19. yüzyılın sonlarında Şemseddin Sami şu ifadelerle betimlemektedir:

"150.000 ahalisi, 56 cami-i şerifi, 7 medresesi, 1 kütüphanesi, 33 tekkesi, 16 kilisesi, 21 havrası, 3 hastanesi, bir bedesteni, 15 misafirhanesi, 27 muhtelif fabrikası, bir tiyatrosu, bir mekteb-i idadi-i mülkiyesi, 2 rüştiyesi, bir rüştiye-i askeriyesi, bir sanayi ve bir ziraat mektebi, Fevz-i Sıbyan-Terakki-Ravza-i Talim isimleriyle muntazam mekteb-i hususisi, resmi ve hususi müteaddid mekteb-i ibtidaiyesi; Rum, Bulgar, Yahudi ve Sırp ahaliye mahsus zekur ve inas rüşti ve ibtidai mektepleri, İngiliz Protestanlara ait zekur ve inas ve Almanlara ait zekur mekteb-i ibtidaişi, kadim ve cedid müteaddid su yolları, hava gazı, güzel bir rıhtımı, sağlam bir limanı, kemer ismiyle eski bir zafer takı ve sair bazı asar-ı atıkaşı vardır."¹²

Şehrin bir amfiteatr biçiminde sıra sıra dizili evleri ve dar sokakları arasında minareleri ve kubbeleriyle camiler göze çarpmaktadır. Bu mabetlerin bir kısmı eski Bizans kiliselerinin bir fetih hakkı geleneği olarak Müslümanlar için camiye çevrilmiş halleridir. Bunların en önemlileri arasında Eski Cuma, Hortaç, Kasımiye, Ayasofya'yı saymak mümkündür. 19. yüzyılda şehirde göze çarpan diğer dini yapılar ise tekkelerdir. Bu yüzyıl ortalarında Selanik'in en rağbet gören tekkesi Mevlevi tekkesidir. Bunun dışında Halveti ve Rufai tekkelerini de saymak gerekir. Şehrin diğer sakinlerinden olan Rumların 19. yüzyıl başlarında on iki kilisesi ve altı da şapeli bulunmaktaydı ve bunların tamamı Ortodoks Hristiyanlara aitti. Yahudilerin ibadethaneleri olan sinagoglar ise genellikle 1492 yılında İspanya'dan göç edenlerin ibadet ihtiyacını karşılamak için inşa edilmişti. Bu tarihten önce şehirde sadece üç sinagog vardı ve bunların en eskisi Etz-Ha-Haim'di. Daha sonra bunlara Sefaradların geldikleri

¹¹ Bkz. Kolovos, agm, s. 7-14.

¹² Bkz. Şemseddin Sami, age, s. 2591.

yerlerin adlarını verdikleri Geruş Sefarad, Kastilya, Mayorka, Katalan, Argon sinagogları, İtalyan ve Portekizli Yahudilerin kurdukları Sisilya, Otranto, Pulia, Kalabrya, Portukal, Lisbon ve Evora sinagogları eklendi.¹³

SELANİK'TE TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirleri gibi Selanik de farklı toplumsal renkleri içinde barındıran bir çoğul şehirdi. Ortodoks Rumlar, Müslüman Türkler, Dönmeler, Sırlar, Bulgarlar, Gregoryen Ermeniler, Arnavutlar, Çingeneler ve Yahudiler hep birlikte yan yana yaşıyorlardı. 1831 Osmanlı nüfus sayımına göre Selanik'in erkek nüfusu 12.714'tür. Bunların 4.294'ü Müslüman, 2.758'i Ortodoks Hristiyan ve 5.670'i de Yahudi'dir.¹⁴ 1878'de yerel basında çıkan bir istatistiğe göre şehrin nüfusu 53.926'ya yükselmiştir. *Selanik* vilayet gazetesinde yayınlanmış bir istatistiğe göre ise 1890 yılına gelindiğinde şehrin nüfusu ise 98.938 olmuştur. H. 1321/M. 1905-1906 yılı Selanik Salnamesi'ne göre ise şehirde 80.299 kişi yaşamaktadır.¹⁵

Şehrin nüfusunu 90.000 olarak veren Ali Cevat, Selanik'in yetmiş beş mahalleden oluştuğunu söylemektedir. Bu mahallelerden kırk altısı Müslüman, on altısı Yahudi, on ikisi Rum ve birisi de Frenk mahallesidir. Doksan bin nüfusun ise 30.000'i Müslüman mahallerinde, 45.000'i Yahudi mahallerinde ve kalan 15.000'i de Rum ve Frenk mahallelerinde meskündür.¹⁶ 1900 yılında hazırlanan bir istatistiğe göre Selanik'in nüfusu 10.000 Bulgar, 26.000 Türk, 16.000 Rum, 55.000 Yahudi, 2.500 Katolik ve 8.500 diğerleri olmak üzere toplam 118.000 kişidir. Bu istatistikte verilen rakamlara göre, şehrin nüfusunun yüzde 47'si Yahudi, yüzde 22'si Türk, yüzde 14'ü Rum ve yüzde 8'i Bulgar, kalan yüzde 9'u da diğer topluluklardan oluşmaktadır.¹⁷ Bu veriler ışığında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik nüfusunun ciddi bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu hızlı nüfus artışında, Avrupa ile yapılan yoğun ticaretin ve Selanik'in 1871'de Üsküp'e,

13 Bkz. Anastassiadou, *age*, s. 45-54; Şemsedin Sami, *age*, s. 259; Mazower, *age*, s. 47-60.

14 Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE Yayınları, Ankara 1943, s. 57-58.

15 Bkz. Anastassiadou, *age*, s. 88-89.

16 Bkz. Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmutbey Matbaası, Dersaadet 1313, s. 440.

17 Bkz. Machiel Kiel, "Selanik," *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 356.

1888'de Belgrad'a, 1894'te Manastır'a ve 1896'da Dedeoğlu'na tren yollarıyla bağlantısının kurulması etkili olmuştur.

19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te yaşanan toplumsal değişim basın faaliyetlerinden de izlenebilir. Bu yıllarda şehrin çok kültürlü ve çok dilli toplumsal yapısıyla da uyumlu olarak yayınlanan birçok kitap, dergi ve gazete Türkçe, İbranice, Yunanca, Fransızca, İtalyanca ve Bulgarca olarak basılmıştır. Buna göre Osmanlı döneminde Selanik'te 25 Türkçe süreli yayın saptanırken; Yunanca 14 yayının 11'i gazetedir. Yahudi-İspanyol (Ladino) dilinde on civarında süreli yayın sayılmaktadır. Diğerlerine göre sayıları azınlıkta kalmış olmakla birlikte şehirde Bulgarca, Sırpça, İtalyanca basın da yer almaktadır.¹⁸ Örneğin 1899 Haziranı'nda "Vardar" adıyla Sırpça yayınlanmak üzere ruhsat başvurusunda bulunulan gazete ile ilgili haberi *Asır* gazetesi sütunlarına taşımıştır. Gazeteye yansıdığına göre; Petro Paskaloviç Efendi tarafından Selanik'te haftada bir defa "Vardar" adıyla neşredilmek üzere Sırpça siyasi ve ilmi bir gazete neşrine dair ruhsat isteğinde bulunulmuştur.¹⁹ Yine *Asır*, on beş günde bir Fransızca yayınlanan "Journal de Salonique" gazetesinin 7 Kasım 1895'te çıkan ilk sayısını sütunlarına gayet memnun ifadelerle taşımıştır:

Selanik'te intişar eyleyeceğini daha önce tebşir eylemiş olduğumuz "Journal de Salonique" unvanı altında Fransızca ceridenin birinci numarası matbuat oldu. Refikimizin zuhurunu fevkalade bir memnuniyetle tebrik eyleriz. Birinci nüshasının münderecatı ve programı refikimizin ciddi bir Osmanlı gazetesi olacağına devlet ve memlekete yararlı olacağına delalet ediyor, şayan-ı dikkattir. Asr-ı güzîn şehrimizin kesb eylediği terakkiyat-ı medeniye ve ehemmiyet-i ticariyemizi bütün kainata ifham edebilecek lisan-ı umumi olan Fransızca bir gazetenin adem-i vücudu hiss olunabilecek bir noksan idi. Bu noksanı yeni refikimiz izale ediyor. Teşekkür olunur. Hamiyet-i Osmaniyesi Müslim olan müdürü Saadi Levi Efendi ile muharrirlerinin himmet ve gayretleri hüsn-ü muvaffakiyetlerini temine kâfi olduğundan mazhar-ı rağbet ve terakki olacağını şüphesiz ad eyleriz.²⁰

18 Bkz. Anastassiadou, *age*, s. 34-35.

19 *Asır*, 03 S 1317, *Pazaritesi*.

20 *Asır*, 24 Ca 1313, *Çarşamba*.

“Journal de Salonique,” tıpkı “Faros tis Makedonias” gibi Saadi Levi’nin oğlu olan Sam Levi tarafından çıkarılmaktadır. Selanik’in Yahudi-İspanyol dilindeki en iyi gazetesi olan “La Epoca”nın kurucusu olan Saadi Levi, Selanik Yahudi cemaatinin en liberal kanadına dahil, girişimci bir işadamıdır. İlk sayısı 7 Kasım 1895’te yayınlanan gazetenin son sayısı 20 Kasım 1910 tarihinde çıkmıştır.²¹

Selanik’teki toplumsal dönüşümün işaretlerinden bir diğeri de; şehirde yeni açılan ya da şubeleri açılan kitapçılardır. İstanbul kitapçıları arasında saygın bir yere sahip olan Nezret Ağa, Selanik’te de Bab-ı Ali Caddesi’nde 9 numarada gayet mükemmel bir kıraat salonu açmıştır. Muhtemelen bu yeni açılan kıraat salonu İstanbul’dan ayrı bir şube olmalıdır. *Asır* gazetesinin verdiği bilgilere göre Nezret Ağa; “Dersaadet Kitapçıları meyanında çalışkanlığı, intizamı, istikameti ile temeyyüz etmiş” bir kişiliktir. Açmış olduğu okuma salonunda her nevi kitap ve risale bulunduğu gibi; Selanik’in toplumsal yapısına da uygun bir şekilde her lisanda neşriyatı ve yabancı gazeteleri bulabilmek mümkündür. Nezret Ağa ayrıca şehir dışından verilecek her türlü siparişleri derhal hazırlayarak en kısa sürede göndermeyi de taahhüt etmektedir. *Asır* kendisine de bir pay çıkarmayı unutmuyarak; “kıraat salonunda *Asır* gazetesi dahi satılmaktadır.” diyerek şehirde yeni açılmış olan kitapçıdan halkı haberdar etmektedir.²²

YEREL YÖNETİM, ŞEHİRCİLİK VE DEĞİŞİM

Tanzimat’la başlayan süreçte Osmanlı modernleşmesinin hâkim anlayışı, yerel yönetimlere ait yeni uygulamaları öncelikle pilot bölgeler seçerek buralarda denemek ve daha sonra imparatorluğun geneline yaygınlaştırmak şeklindedir. Bu değişim örüntüsü içinde pilot bölgeler ilk planda daha çok liman kentleri olmuştur.²³ Liman kentleri, ticaret sebebiyle

21 Bkz. Anastasiadou, *age*, s. 35.

22 *Asır*, 4 Z 1313, Cumartesi.

23 Bu dönemdeki liman şehirlerinde meydana gelen değişimi konu alan literatürdeki çalışmalardan bazıları için bkz. Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, (Çev.) Selim Deringil, 2. Baskı, İstanbul: TVYY, 1998; Bülent Özdemir, *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850*, The Isis Press, İstanbul: 2003; Erkan Serçe, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998; *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, (Ed. Ç. Keyder-E. Özveren-D. Quataert), TVYY, İstanbul 1994.

le dış dünyayla olan sıkı ilişkiler ağı sayesinde 19. yüzyıl itibarıyla bütün dünyada meydana gelen yapısal değişimlerden etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm yerleşimi yöneten İstanbul Belediyesi'nin kuruluşu 1868'dir. İstanbul'u takiben Osmanlı'da modern anlamda ilk belediye oluşumları İzmir, Selanik gibi liman kentlerinde olmuştur. Belediyelerin bu dönemde üzerinde durduğu en önemli konular şehirlerin temizliği, halk sağlığı, şehir dokusunun düzenlenmesi ve şehrin güzelleştirilmesidir.

Selanik'te modern anlamda ilk liman inşaatı 3 Haziran 1870'te Vali Sabri Paşa'nın özel girişimleriyle başladı. Yirmi üç metre uzunluğundaki bu ilk liman yıkılan surların taşlarıyla inşa edildi. Denizden kazanılan alanda deniz tarafındaki suya atılmış eski surların üzerine daha sonraki süreçte büyük oteller, lüks kafe, restoran ve mağazalar inşa edildi. Bu yeni inşaat faaliyeti sahile derinlik kazandırdı, en azından küçük gemiler limana yanaşabilmeye başladı. Bu düzenlemeler Selanik'e gemileriyle gelen Avrupalı şirket sayısını her geçen yıl artırdı. Selanik yeni limanının tam olarak inşası 1902'de tamamlanabildi.²⁴

Selanik'in şehir yaşamındaki dönüşüm genel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Selanik'te Tanzimat'ın şehir politikalarının etkileri özellikle 1860 sonrasında görülmeye başlandı. Şehrin ticari ve demografik yapısındaki değişim beraberinde şehir yapısındaki değişimi getirmiştir. Değişim çağının yerel idarecileri şehri daha temiz, daha sağlıklı ve yaşanabilir alanlar kılmak istediler. Bu noktada sokakları çok dar ve evleri birbirine çok yakın inşa edilmiş olan şehrin nefes alması için genişlemeye ve yayılmaya ihtiyacı vardı. Çünkü 1869 Nisan'ında vilayet gazetesi "Selanik"te çıkan bir habere göre şehirde sıkça görülen sıtma hastalığının sebepleri arasında; evlerde hasıl olan "çirkab"ın yani pis suyun sokaklara akması, sair zamanlarda temizliğe dikkat edilmemesi, evlerin birbirine çok yakın inşa edilmiş olması, hatta bazı caddelerin sadece üç buçuk arşın genişliğinde bulunması gibi şehrin havasını bozan durumlara işaret edilmektedir.²⁵ İşte bu sayılan nedenlerle 19. yüzyılın son çeyreğine doğru şehir periferiye doğru yayılmaya başladı. 1860'larda Selanik Valisi

24 Bkz. Anastassiadou, *age*, s. 130-131.

25 *Selanik*, 25 Nisan 1869, nr. 10.

Sabri Paşa'nın emriyle önce kuzeybatı bölümündeki surların; 1880'lerde de güneydoğu bölümündeki surların yıkılmasıyla şehir sur dışına çıkmıştır. Bu yıkım faaliyeti sonrasında şehrin güneybatı yakasında tepelerden denize doğru alt alta sıralanan üç meşhur kapısı Yenikapı, Vardarkapı ve Topkapı da aynı isimlerle anılan güzel meydanlara dönüştü.²⁶ Şehrin bu bölümü genişletilerek muntazam binalar, yeni mahalleler ve rıhtım boyunca büyük ticarethaneler, mağazalar ve oteller inşa edilmiştir.

Selanik şehrinin uzun yıllardan beri çektiği sıkıntıların başında içme suyu ihtiyacı gelmekteydi. 19. yüzyılın son çeyreğinde şehir nüfusunun iki katına çıkması şehirdeki su sorununun büyümesine neden oldu. Selanik su sorununu ancak 1891'de kurulan "Osmanlı Selanik Su Şirketi" vasıtasıyla çözebildi. Elli bir yıllığına kurulan ve büyük ölçüde Belçika hisseli bu şirket, birkaç yıl sonra şehrin belediye başkanı olacak olan Hamdi Bey'e 1888 yılında padişah iradesiyle verilen Selanik sularının temini, idaresi ve işletmesi imtiyazlarını kullanmaktaydı.²⁷ Bunun yanında özellikle şehirde çıkan yangınlara karşı su kıtlığı belediyenin karşılaştığı önemli problemlerdendi. Bunların dışında su şehir temizliğinde büyük bir ihtiyaçtı.

Belediye ile gerçekleştirdiği şartnameye göre "Osmanlı Selanik Suları Şirketi" şehirdeki bilmum okullara ücretsiz su sağlamaya mecburdu. Selanik yerel basınından öğrendiğimize göre şirket 1895 Ekim ayı içinde Hamidiye Sanayi Mektebine inşa olunan beş çeşmeye ve İdadi mektebine borular yardımıyla su götürülmüştür.²⁸ Yine şirket tarafından şehirde yapılan en önemli hizmetlerden biri de şehrin belli başlı ana yolları üzerinde her 200 metreye yangın ve sulama muslukları yerleştirilmesidir.²⁹ Diğer taraftan belediye ile su şirketi arasında imzalanan mukaveleye göre bütün Selaniklilerin büyük teveccüh gösterdikleri ve şehrin en işlek caddelerinden olan Hamidiye Bulvarı ile Yalılar Caddesi'nin sulanmasına karar verilmiştir. Belediyenin halkı dehşetli toz topraktan kurtaracak olan bu tedbirini *Asır* gazetesi "şayan-ı dikkat" sözleriyle duyurmaktadır.³⁰ Osmanlı Selanik Sula-

26 Bkz. Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın Selanik Yılları Evkad-ı Fatihan Diyarları 1895-1924*, İzmir 1986, s. 9.

27 Bkz. Anastassiadou, *age*, s. 147.

28 *Asır*, 12 R 1313, *Çarşamba*.

29 Bkz. Anastassiadou, *age*, s. 147.

30 *Asır*, 14 Ra 1313, *Çarşamba*.

rı Şirketi'nin belediye dairesiyle yaptığı kontratın detayları şöyledir; Hamidiye Bulvarı ile Yahılar ve Memleket Bahçesi Caddeleri Mayıs ayı başından Ağustos ayı sonuna kadar su şirketi tarafından sulanmaktadır. Bununla birlikte belediyenin su şirketinin sorumlu yöneticileri nezdinde Hamidiye, Yahılar ve Memleket Bahçesi caddeleri dışında kalan şehrin büyük caddelerinin de sulanması hususunda girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.³¹ Öyle anlaşılmaktadır ki belediyenin şirket nezdinde yaptığı girişim başarıyla sonuçlanmıştır. Çünkü *Asır* gazetesi sütunlarına yansıdığına göre; Selanik'in büyük caddelerinin su şirketi tarafından her gün iki defa sulanması için belediye ile şirket arasında mutabakata varılmıştır. Alınan karara göre Mayıs başından Ağustos sonuna kadar her gün iki defa olmak üzere Hamidiye Bulvarı, Yahılar Caddesi, Rıhtımın birinci ve ikinci caddeleri, Sabri Paşa, Vardar, Memleket Bahçesi ve Şimendifer caddeleri sulanacak ve belediye adı geçen caddelerin her metresi için 60 para verecektir. Yine gazetenin aldığı bilgilere göre Rıhtım birinci ve ikinci caddelerinde hiç toprak bulunmadığı için bunların sulanmasına vilayet idare meclisince lüzum görülmediği gibi sulama için kararlaştırılan fiyat dahi çok yüksek olduğundan fiyat üzerinden indirim yapılması için yeniden şirket ile anlaşılması hususu vilayetten belediye riyasetine yazılmıştır.³²

Selanik şehrinin içme suyu sorunu ile aynı yıllarda çözdüğü bir diğer problemi de şehrin gazla aydınlatılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyük şehirlerinin bu sorunları halletmesi de aşağı yukarı aynı dönemde, yani 19. yüzyılın ikinci yarısındadır. Örneğin Beyrut'a aydınlatma gazı 1888'de gelirken; İzmir'de 1859'da gaz ve 1893'te de su şirketi kuruldu. Şehirlerin karşılaştığı bu sorunlar Avrupa'da da aynı dönemde halledilmiştir. Fransa ve İngiltere içme suyu problemini 1840'lardan önce çözememiştir. Ancak Londra gazla aydınlanmayı 1805'te, Paris ise 1829'da tanımıştır. 1887 yılında Osmanlı hükümeti ile İngiltere tebaasından Kirby arasındaki bir sözleşmeyle gazlı aydınlatma şebekesinin Selanik şehrinde kurulma ve işletme tekeli 35 yıllığına Kirby'ye verildi. Bir yıl sonra Kirby hakkını bir Fransız şirketine devretti, şirket de imtiyazını Belçikalı girişim-

31 *Asır*, 30 N 1313, Cumartesi.

32 *Asır*, 8 Z 1313, Çarşamba.

cilere sattı. Şirketin Selanik'te resmen faaliyete geçişi 4 Mart 1890 Pazar günü Colombo Otel'i'nde kutlandı. İlk gazla aydınlatılan sokak lambaları ise rıhtımda denenmiştir.³³

Şehirlerde güvenliği tesis etmek kaygısıyla başlanan sokakların aydınlatılması işi belediyelerin önemli hizmet alanlarından biri haline geldi. Selanik gibi liman şehirlerinde özellikle geceleri işlenen suçların sayısı hayli fazla olmalı ki; *Asır* gazetesi sütunları aracılığıyla, özellikle rıhtımın birinci ve ikinci caddeleri arasında kalan sokakların bazılarında fener bulunmadığından dolayı belediyeye şikâyetle bulunuyordu.³⁴ Bu şikâyet amacına ulaşmış olmalı ki; belediye havagazı şirketinden aldığı fenerlerle peyder pey şehirdeki bazı büyük caddelerin aydınlatılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan hükümet konağından başlamak üzere Suluca Mahallesi'ne ve oradan Çavuş Manastırı'na uzanan yolun önemi sebebiyle bu güzergâhın aydınlatılması için de belediyenin bazı girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁵

Selanik tramvayla 1893'te tanıştı. Diğer Osmanlı şehirlerine göre tramvayın Selanik'e geç geldiği aşikârdır. Örneğin İzmir'de 1884'te tramvay çalışmaya başlamıştı. İstanbul'da ise tramvay neredeyse 25 yıldır kullanılıyordu. Tramvayı Selanik'e getiren kişi Belediye Başkanı Hamdi Bey'di. 1889'da padişahattan atlı tramvay işletme ve tesis iznini almıştır. Tramvay şirketinin önceleri iki hattı vardı: birincisi Olimpos Meydanı'ndan Kırlar Mahallesi'ne gitmekteyken, ikincisi şehir merkezinden Beşçınar Belediye Parkı'na gitmekteydi. 1900'den sonra Hamidiye Bulvarı boyunca üçüncü bir hat açıldı. Şirket müdürünün açıklamalarına göre 1900 yılında şehir içi ulaşımında tramvayı kullanan günlük yolcu sayısı on bini geçmiştir.³⁶

Selanik tramvay şirketiyle yapılan şartname ve mukavelename hükümlerine göre şirket, hattın geçtiği yolları güzel tutmaya mecburdu. Buna göre şirketle belediye arasında anlaşmazlıklar hiç eksik olmuyordu. Rıhtım Caddesi'nde deniz kenarındaki kordon taşlarından birçoğu bozulup yerinden çıkmış ve uzunca bir zamandır bozuk halde bulunmaktadır. Tramvay şirketi yetkilileri şirketin yalnız tramvayın geçtiği hattı tamire

33 Bkz. Anastasiadou, *age*, s. 150-151.

34 *Asır*, 05 R 1313, *Çarşamba*.

35 *Asır*, 12 R 1313, *Çarşamba*.

36 Bkz. Anastasiadou, *age*, s. 154.

mecbur olduğunu bütün caddenin muhafaza ve tamiratıyla vazifeli olmadıklarını iddia ederek bozuk olan caddeyi kendi haline bırakmıştır. Belediye ise tramvayın geçtiği caddeleri tamamen tamir ve muhafazaya mecbur bulunduğunu iddia ederek tamiratı tramvay şirketinin uhdesine bırakmıştır. Şirket ve belediye arasında bu karşılıklı iddialar devam ederken Selanik valisinin, mevcut durumu Nafia Nezareti'ne bildirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca uzun zamandır caddenin bu halde olması sebebiyle valiliğin şirket mukavelenamesine dayanarak caddenin hemen tamiri konusunda şirkete resmi bir yazı yazdığı anlaşılmaktadır.³⁷

Tramvay şirketiyle ilgili yerel basına yansıyan bir diğer habere göre; Beyaz Kule'den Yahılara uzanan tramvay caddesi kaldırımlarının kurak zamanlarda bir çöl, yağmurlu havalarda bir çamur deryası haline geldiğinden ve çok fena bir halde bozulmuş olduğundan bahsedilmektedir. Dört kilometre uzunluğunda olan bu caddenin yenilenmesi, yolun tamamen kaldırılması pek çok kez düşünülmüşse de öngörülen iş 20 bin liradan fazla bir masrafı gerektirdiğinden gerçekleşmesi mümkün olamamıştır. Gazetede bu büyük caddenin dört beş sene evvel kısmen ve müceddeden inşa edilmiş olduğu halde az bir zaman içinde tamamen bozulmuş olmasıyla ilişkili bazı sebepler ileri sürülmektedir. Bunlar arasında tramvayın hat inşası için yolu bozarak yamalı bir halde bırakması, havagazı ve su şirketlerinin boru geçirmek için kötü bir şekilde doldurdukları hendeklerin çökmesi, caddenin lağımları bulunmadığı gibi su akıntıları için gerekli güzel meyiller verilmemiş olması sayılmaktadır. Su ve havagazı şirketleri boru geçirmek için açtıkları hendekleri eski haline getirmeye hiç de ehemmiyet vermemektedir. Bunun için tramvay deposundan yukarıda Alatinilerin inşa ettirmekte oldukları köşk için su isale etmek üzere şirketin Hamidiye Ziraat Mektebi'ne giden o güzel yol üzerinde açtığı hendekler örnek gösterilmektedir. Şirket borularını döşedikten sonra çıkardığı toprağı hendeklere sadece doldurmakla iktifa ederek tesviyeye, eski haline getirmeye lüzum görmeyerek öylece bırakmıştır. Gazete yolun bir tarafının birkaç aydan beri öylece bozuk durduğuna işaret etmektedir. Belediye, şirketleri bozduklarını yapmaya mecbur tutmaz, yolları böyle kendi haline bırakırsa

daima kaldırım yapmakla uğraşsa bile yine de Selanik'te iyi bir kaldırım bulunamayacağına vurgu yapmaktadır.³⁸

Selanik'te bu dönemde karşılaşılan problemlerden biri de bulaşıcı hastalıklardır. Bulaşıcı hastalıklar bu dönemde şehirlerin en büyük sorunlarından biriydi. Genellikle kara ve deniz yoluyla seyahat edenler vasıtasıyla yayılmasıyla bilinen veba, kolera gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklar o çağın insanlarını son derece endişelendirmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde sadece 1814 yılında 15 bin kişi vebadan ölmüştür.³⁹ Daniel Panzac toplumların korkulu rüyası veba üzerine yaptığı çalışmasında, Balkanlar'da bu hastalığın yayıldığı bölgelerin topoğrafik dökümü üzerinden, hastalığın bir yüzyılı aşkın bir süredir aynı yolları izleyerek, güneyden kuzeye, doğudan batıya doğru aynı yönde nasıl ilerlediğini ortaya koymuştur.⁴⁰ Via Egnatia yolu üzerinde bulunan Selanik de bu dönemde vebanın kol gezdiği Balkan şehirlerindendir. 1830'larda o zamana değin yalnız başkentte görülen hastalık Selanik'te de ortaya çıktı. Bu dönemde veba Selanik'e deniz yoluyla geldi.⁴¹ Veba salgınları; Selanik, İzmir, İskenderiye gibi liman kentlerine kısmen art bölgelerinden ama daha çok deniz yoluyla girmiştir. Çünkü veba salgınlarının çoğunda hastalık şehre yayılmadan önce gemilerde görülmektedir.⁴² Selanik'in bir liman kenti olması salgınların yayılmasında etkili olmuştur.

Valilik ve belediye imparatorluğun batıya açılan yüzü olan Selanik'in sağlık problemlerini çözmeye çalışmıştır. Örneğin 1895'te şehrin bazı mahallelerinde çiçek hastalığı kol gezmektedir. Bulaşıcı ve gereken tedbir alınmazsa öldürücü olan bu hastalığın şehirden def edilmesi için mahallelerde yoğun bir şekilde "telkih-i cerdi ameliyatı" yani "çiçek aşısı" yapılmış ve hastalığın yayılmaması için gereken tüm tedbirler alınmıştır.⁴³

Salgın hastalıklara karşı alınan bir diğer koruyucu tedbir ise; karantina uygulamasıdır. Karantina uygulamalarına özellikle 19. yüzyıl başların-

38 Asır, 20 Ca 1313, Cumartesi.

39 Anastasiadou, *age*, s. 77.

40 Bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev.) Serap Yılmaz, TVYY, İstanbul 1997.

41 Panzac, *age*, s. 83.

42 Panzac, *age*, s. 110.

43 Asır, 5 R 1313, Çarşamba.

dan itibaren önem verilmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın ilk yarısında etkin olarak kullanılmış olan Selanik karantinasının tamir edilmesi ve gemiler vasıtasıyla şehre gelebilecek yeni salgınlara karşı önlem alınması kararlaştırılmıştır. Selanik karantinası için gerekli keşif yapılarak 3.119 kuruş sarfıyla tamirine karar verilmiştir. *Asır* gazetesi tamiratın çok yakında başlanacağını duyurmuştur.⁴⁴

Selanik'te belediye eliyle gerçekleşen önemli hizmetlerden biri de şehrin her tarafına posta kutularının konulması, şehrin son yıllarda çok geniş bir alana yayılmış olması sebebiyle sokaklara isim, hanelere de numara verilmesidir. *Asır* gazetesinden öğrendiğimiz kadarıyla; Selanik şehrinin büyümesi sebebiyle sokakların bulunmasında bazı sorunlar çıkmaktadır. Bu nedenle Selanik belediyesi, sokakların isimleri ve hanelerin numaralarını tayin ve tanzim ederek her sokak başına sokağın bilinen adına uygun bir levha ve numara konulmasına karar vermiştir. Avrupa'ya gerekli levhalar ve numaralar sipariş olunmak üzere; levhalar için 20-30 bin ve numaralar için 40-50 bin kuruş sarfına müsaade edilmesi hususunda vilayet meclis idaresinden izin istenmiştir. Buna göre 20 bin kuruş sarfıyla levhaların alınması vilayet idare meclisince onaylanmış ancak numaralar için gerek duyulan 40-50 bin kuruşluk istek uygun bulunmamış her mülke konulacak numaranın bedelinin ilgili emlak sahibinden alınmasına karar verilmiştir.⁴⁵ Yine *Asır* gazetesine yansıyan bir habere göre; Selanik posta idaresi şehrin her tarafına posta kutuları koyduğu halde artık büyükçe bir kasaba haline gelmiş olan Yalılar-Hamidiye semtine kutu koymamıştır. Bu durum posta idaresinin buraya da kutu koymasını isteyen bir varaka gazeteye iletilmiş ve gazete de bu şikâyetle sütunlarında yer vermiştir.⁴⁶ Gazetede yayınlanan bu varaka üzerine bir hafta içinde şikâyet dikkate alınmış olmalı ki; posta idaresince Yalılar semtine posta kutularının konulacağı kararının alındığı haberine yer verilmiştir. Bu vesileyle gazete yapılan şikâyeti dikkate alarak gerekeni yapan Posta Müdürü Memduh Bey'e teşekkür etmektedir.⁴⁷

44 *Asır*, 17 Ra, 1313, Cumartesi.

45 *Asır*, 19 R 1313, Çarşamba.

46 *Asır*, 1 R 1313, Cumartesi.

47 *Asır*, 12 R 1313, Çarşamba.

19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'in başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bütün Avrupalı devletlerle sıkı bir ticaret içinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Selanik Eyaleti'ni de içine alan tarihsel Makedonya bölgesi bu dönemde gerçekten de Avrupa'nın ihtiyacı olan zirai ürünlerin üretildiği bir merkez durumundaydı. Özellikle bol miktarda tahıl ihracatıyla Selanik ve hinterlandı uluslararası pazarın önemli bir bölümünü oluşturunuyordu. Çünkü sanayileşmesini tamamlamış ve yoğun hammadde ihtiyacı içindeki Avrupalı devletlerin kendi bulundukları coğrafyaya deniz ve demiryollarıyla kolayca ulaşabildikleri en yakın bölgelerin başında Selanik ve hinterlandı gelmekteydi. 19. yüzyılın ortasında Avrupa ekonomilerinin aşırı üretim krizine rağmen Kırım Savaşı ve Amerikan İç Savaşının olumsuz etkilerinden bağımsız olarak uluslararası talep, bu bölgedeki üretim artışına ihtiyaç duymaktaydı. Nitekim Avrupa sermayesinin bu bölgeye hızlı bir şekilde girişi de 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Bununla birlikte Avrupa sermayesinin girişinin batı Avrupa ticaretini tamamlamak durumunda olan yeni pazarların bulunması amacına yönelik olduğunu unutmamak gerekir. Ancak Avrupa sermayesinin Selanik gibi Osmanlı liman kentlerine girerek bu bölgelerde yarattığı değişimin hızının bu liman şehirlerinin bütün hinterlandı için aynı seviyede olduğunu söylemek çok doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.⁴⁸

Selanik'te demiryolu ağının örülmesi ve deniz yolu ulaşımının gelişmesi bölgenin ticari faaliyetleri ve dolayısıyla da tüketim alışkanlıkları üzerinde etkili olmuştur. *Asır* gazetesinden, 1899 Mayıs ayı içinde 73 vapur ve 235 yelkenli olmak üzere toplam 308 geminin Selanik limanına girdiğini öğrenmekteyiz. Bunlardan 15 vapur ve 223 yelkenli Osmanlı İmparatorluğu'na aittir. Geri kalan 18 vapur 8 yelkenli Yunanistan'a, 4 vapur 1 yelkenli İtalya'ya 9 vapur Avusturya'ya, 8 vapur Fransa'ya; 6 vapur İngiltere'ye, 6 Rusya, 2 vapur Almanya'ya, 2 vapur Hollanda'ya, 2 vapur Romanya'ya, 1 vapur Belçika'ya ve 3 yelkenli de Sisam'a ait gemilerdir. Vapur ve yelkenli gemilerin tamamı 60.921 ton yük taşıyabilme kapasite-

⁴⁸ Bu konuda Selanik ve Drama sancaklarının karşılaştırılmalı incelemesi hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz. İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak Drama*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

sine sahiptir.⁴⁹ Bu veriler Selanik limanına giriş-çıkış yapan gemi trafiğinin gözle görülür bir yükselişe işaret etmektedir. Diğer taraftan İngiltere Konsolosu Mösyö Bilonit'in Selanik'in ticareti hakkında yayınladığı rapora göre; Selanik'in 1897 yılında 250.000 lira olan ihracatı 1898'de 1.617.400 lira ve 200.000 lira olan ithalatı ise 1898'de 1.506.000 lira olmuştur.⁵⁰ Şehrin ihracat ve ithalatında bir yıl içinde bu ciddi artışlar Osmanlı-Yunan Harbi sonrasında sükûnetin sağlanarak bölgede Selanik Limanı'nın Avrupa için gerekli hammaddelerin sağlanması noktasında yeniden öne çıkışına işaret etmektedir.

Asır gazetesinin ilan sayfalarında zaman zaman yayınlanan piyasa cetvellerinden bölgede ihraç ve ithal edilen mal kalemleri, bütün ihracat ve ithalatı içermemekle birlikte sınırlı da olsa bize bir fikir verebilmektedir. Buna göre 1899 Haziran ayı içinde yayınlanan bir piyasa cetveline göre ithal malları arasında; kahve, şeker, pirinç, mum, gaz, cam, ispirto, demir, bakır, çinko, kalay, kurşun gibi ürünleri görmekteyiz. İhraç edilen ürünler arasında ise buğday, arpa, mısır, çavdar, yulaf, burçak, darı, susam, haşhaş, afyon, yerli ve Amerikan pamuğuna rastlarız.⁵¹ Bu veriler ışığında ithalatla yakından bağlantılı olan tarımsal ihracat kalemleri, hâlâ bölge için ithalatın belirleyici aktörü olmaya devam etmektedir. İhracat malları arasında yer alan buğday, arpa, afyon Osmanlı ihracatında payı en yüksek sekiz ürün arasında yer almaktadır. Selanik ihracatında öne çıkan bu ürünler 19. yüzyıl Osmanlı ihracatının bileşimindeki temel iki özellikle de örtüşmektedir. Buna göre Osmanlı ihracat malları içinde hiçbir ihracat malının toplam ihracat içindeki payı büyük boyutlara varmamıştır. Diğer yandan 1878-1913 yılları arasında ihracat hacmi iki katından fazla artmasına karşın önemli malların toplam ihracat içindeki ağırlıkları pek değişmemiştir.⁵²

Selanik'te hazır giyim ve kumaş satışı yapan büyük mağazaların ve Avrupa'dan ithal malların bulunduğu dükkânların varlığı şehirdeki tüketim alışkanlıklarındaki değişimin en önemli göstergelerindendir. Bu dükkânla-

49 *Asır*, 17 S 1317, Pazartesi.

50 *Asır*, 03 S 1317, Pazartesi.

51 *Asır*, 04 S 1317, Cumartesi.

52 Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 3. Basım, TVYY, İstanbul 2005, s. 167.

nın ortaya çıkışı halkın tercihlerini ve tüketim alışkanlıklarını da dönüştürmüştür. Hazır giyim satışı yapan mağazalara Frenk Mahallesi başta olmak üzere şehrin önemli caddelerinde rastlamak mümkündür. Müşteri potansiyelini artırmak kaygısı içindeki bu mağazaları Selanik yerel gazetelerinin reklam sayfalarından takip etmek mümkündür. Bunlardan biri de zarif, nefis mallar; tenzilatlı satışlarla gazeteyle ilan veren Sabri Paşa Caddesi'nde hükümet konağı civarında yer alan İbrahim ve Ahmet Mağazası'dır. Gazeteye vermiş olduğu ilandan son moda yünlü, ipekli çeşitli kumaşlardan başka kadife, keten, patis, saten, patiska kumaşları da mağazalarında bulundurdıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca d şemelikler, muhtelif basmalar ve hassalar, astarlıklar, çarşafklar, yeldirmelikler ile kalpak ve soft kumaşları bu ticarethanenin imtiyazlı malları arasındadır.⁵³

Frenk Mahallesi'ndeki Katolik kilisesi karşısında bulunan Büyük Mevile Mağazası'nın yerel gazeteler aracılığıyla dağıttıkları reklamdan Avrupa'dan büyük bir parti mal getirmiş olduğunu görmekteyiz.⁵⁴ Buna göre mağaza yatak, iskemle, salon ve oda tefrişatı için çeşitli eşya ve saireyi ucuz bir fiyatla satmaktadır. Her ne kadar reklamında fiyatların ucuzluğundan bahsedilse de sunulan malların hali vakti yerinde bir müşteri kalitesine yönelik olduğu açıkça gözlenmektedir. Çünkü bu ürünleri kullanabilmek için belirli bir gelir seviyesine sahip olmak gerekir.

Şehirdeki değişimin göstergelerinden biri de rıhtımda yükselen büyük otellerdir. Selanik ticaretinin artması ve şehrin    önemli demiryolunun kesişim noktasında bulunması doğal olarak buraya gelen-giden insan sayısını da artırmıştır. Şehrin misafirlerinin kalacakları yerlerin başında oteller gelmekteydi. Avrupa standartlarında inşaa edilen bu oteller, geleneksel hanlardan farklı bir işlev görmekteydi. Eski hanlar daha çok civardan gelen köylülerin uğrak yeri olmaya devam etmiştir. Oteller ise İstanbul, İzmir başta olmak üzere demiryolu ve denizyoluyla Avrupa'dan gelip Selanik'ten geçen i  adamları, seyyahlar gibi yeni yolcu sınıfının ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş hanlara göre çok daha büyük modern binalardı. Temizlik ve rahatlık otelleri hanlardan ayıran belki de en önemli özelliklerdi. Hemen hepsi

53 Zaman,  3 R 1327, Cuma.

54 Asır,  7 Za 1317, Perşembe.

müşterilerine tek kişilik odalar, duş, nispeten lüks restoran ya da salon gibi imkânlar sunmaktaydı. Selanik'te yeni otellerin pek çoğunun yakındaki denize nazır bir konumda yani rıhtım üzerinde olduklarını tahmin etmek güç değildir. En önemli oteller arasında Anadolu, Olimpos, Imperial ve Turquie'yi sayabiliriz.⁵⁵

19. yüzyıl sonlarında Selanik'teki otelleri yerel basındaki ilanlardan takip etmek mümkündür. Örneğin Grant Otel İzmir, Selanik'te diğer muadili oteller gibi rıhtımda inşa edilmiş ve Mahmut Mehmet Bey ve şürekâsı tarafından işletilen önemli otellerden biridir.⁵⁶ Verilen ilandan; şehre yolu düşen yolcuların istirahatlerinin en iyi şekilde sağlandığını, nezafet ve temizliğe fevkalade dikkat edildiğini anlıyoruz. Alaturka ve alafranga hamamları, özel toplantılar için büyükçe salonları bulunan otel tamamen elektrik ve havagazıyla aydınlatılmaktadır. İlanda otelin fiyatlarının gayet uygun olduğu söylene de belirli bir ekonomik gelire sahip olan seçkin kişilere hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Selanik'in ticari açıdan her geçen gün gelişmesi şehre her gün çok sayıda seyyahın gelmesine sebep olurken; bu kişilerin kalmaları için yeni otellere ihtiyaç vardı. Tam da bu ihtiyacı karşılamak amacıyla *Asır* gazetesinden öğrendiğimize göre şehrin en muntazam otellerinden biri olan rıhtımdaki Imperial Otel'in hemen yanında bulunan eski bir kulüp tamamen elden geçirilerek tamir olunmuş ve otelin kulübü yapılmıştır. Ayrıca hemen rıhtımın ikinci caddesinde içi ve dışı çok güzel bir şekilde süslenen ve tefriş edilen büyükçe bir bina da şehre dışarıdan gelen kişileri misafir etmek için inşa edilen otellerden bir yenisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

Otellerden bazıları, şehre uğrayanlara hizmet vermenin yanı sıra, yerli müşteriye de hedefleyerek alt katlarını kafe, lokanta olarak kiralandıkları gibi, önemli toplantılar için salonlarını kamunun hizmetine de sunabilmektedirler. Selanik-Dersaadet İltisak-ı Osmanlı tren hattının on beş ay gibi kısa bir süre içinde tamamlanarak hizmete başlaması sebebiyle 1896 Mayıs'ının son Cumartesi günü akşamı ilgili kumpanya tarafından

55 Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev.) Işık Ergüden, TVYY, İstanbul 2001, s. 173-174.

56 *Rumeli*, 26 N 1329, *Salı*.

57 *Asır*, 14 Ra 1313, *Çarşamba*.

Kolombo Otel'i'nin büyük salonunda seksen kişilik gayet mükellef bir resmi açılış ziyafeti verilmiştir.⁵⁸ Gazetede salonun tezyinatına detaylı bir şekilde yer verilirken; duvarların ağır kaşlar, güzel halılarla donatılarak üzerlerine Osmanlı sancakları ve Fransız bandıralarından çok hoş armalar yapıştırılmıştır. Ziyafete Selanik Valisi Rıza Paşa, Selanik Kosova ve havalisi umum kumandanı Hüseyin Fevzi Paşa, Fransa Sefiri Mösyö Kanbon, başta olmak üzere çeşitli devletlerin konsolosları ve şehrin önde gelen eşraf ve tüccarlarından bazılarının katıldığı anlaşılmaktadır. Davetlilerin eski saatle yarımda sofraya oturmasıyla birlikte, salonun bir kenarına yerleştirilmiş olan orkestra tarafından Marş-ı Hamidi çalınmıştır. Gazetenin verdiği bilgilerden davetlilere çok lezzetli ve zengin bir menü sunulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹

Selanik'te otellerin genellikle yabancılar tarafından işletildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çeşitli meslek kollarında tecrübe ve sermaye kazanarak şansını otel işletmeciliğinde deneyen bazı Müslüman girişimciler de çıkmıyor değildir. Örneğin *Asır* gazetesinde verilen bir haberden Selanik'in en önemli noktalarından birine daha büyükçe bir otel inşa edildiği anlaşılmaktadır. Vardar Kapısı Caddesi'nde Frenk Mahallesi Sokağı başındaki bu otel, uzun zamandır lokantacılık ve otelcilik işlerinde başarı göstermiş olan Selanik eşrafından Hasan Ağa tarafından inşa edilmiştir. Gazete bu olayı bir Müslüman tarafından inşa edilen ve her türlü esbab-ı rahatı şamil ve fevkalade nazif birinci otellerden biri olarak duyurmaktadır. Ayrıca Hasan Ağa'nın daima terakkiye çalışarak bugün en güzel en mükemmel bir otel kurmaya muvaffak olduğunu takdirle anlatmaktadır. Memlekette bu gibi işlerle hep yabancıların uğraştığının altını çizen gazete, yabancıların gösterdiği bu hamiyet için doğrusu mucib-i teessüf olduğuna vurgu yapmaktadır. Bundan sonra Selanik'e gelenlerin Müslümanlar tarafından idare olunan Osmanlı adetleri dairesinde rahat ve huzur bulacakları mükemmel oteller görebileceklerini memnuniyetle eklemektedir.⁶⁰

58 *Asır*, 21 Z 1313, *Çarşamba*.

59 Buna göre menüde: Et suyu-börek-karides salçasıyla Ohri mercan balığı-dana filesi-bezelyeli piliz hülasesi-semiz çeker kızartması-punçlu dondurma alaromin-av eti karasonla-kuşkonmaz-kayısı şurubuyla ananas tatlısı-mandarin alasebsiliye-krem dondurma-meyve bulunmaktadır. Bkz. *Asır*, 21 Z 1313, *Çarşamba*.

60 *Asır*, 22 Ra 1317, *Pazartesi*.

Tüketim alışkanlıklarındaki değişimin göstergelerinden bir diğeri de lokantalardır. Makedonya metropolü Selanik'te sayıları gittikçe artan bu lokantalar, müşterilerine nefis yemekler sunmaktaydı. Daha önce kendi evlerinde kendi elleriyle hazırlayıp ailenin bütün üyelerini bir araya toplayan yemek alışkanlığı değişim sürecinde lokantalara taşınmıştır. Her gün olmamakla birlikte bir sosyalleşme olgusu içinde aileler haftada olmasa bile ayda bir nezih ortamlar olarak karşımıza çıkan lokantalara uğrar olmuşlardır. Sünnet, düğün gibi daha büyük çapta eş dost ve arkadaşın bir araya geldiği eski günlerde yemekler evlerde ya da komşuda pişirilirken; zaman içinde bu tür toplantı ve cemiyetlere yemek yapma ve sunma işini lokantalar devralmıştır. Örneğin Bolulu Mehmet Ağa'nın işlettiği Mısır Lokantası Selaniklilerin çok iyi bildiği mekânlardandır. Yalnız Selanikliler için değil hariçten şehre gelecek zevat için de gazeteye verdiği reklamdan öğrendiğimize göre Mehmet Ağa, lokantasında müşterileri için nefis yağlar kullanmakta, yemeklerinin lezzeti kadar lokantanın temizliğine de dikkat etmektedir. Lokanta ayrıca sipariş üzerine tatlılar da imal etmekte ve ziyafet sofraları hazırlamaktadır. Düğün ve sünnetler için aşçıya ihtiyacı olanlara gerekli hizmetin sunulduğu lokantanın fiyatları da gayet uygundur.⁶¹

SONUÇ

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı çoğulculuğunu her yönden yansıtan Selanik, gerek demografik bakımdan, gerekse içme suyunun sağlanması, havagazı ve tramvayın kullanımı gibi belediye hizmetleri açısından ve tüketim alışkanlıkları bakımından hızlı bir değişim yaşamıştır. Bu değişime sütunları aracılığıyla şahitlik eden yerel basın, belediye başta olmak üzere, devletin idari yetkilileri ve su, tramvay ve gaz şirketleri nezdinde halkın yaşadığı problemleri sayfalarına taşıyarak genellikle onların menfaatlerini korumuştur.

Selanik'in Doğu ve Batıyı birbirine bağlayan üç önemli demiryolu ağının tam ortasında bulunması, sanayileşmesini tamamlamış Avrupalı devletlerin hammadde ve pazar ihtiyaçlarını karşılayacak coğrafi yakınlıkta yer alması ve hinterlandı çok geniş bir liman şehri olması şehrin toplum-

61 Rumeli, 04 Ş 1329, Pazartesi.

sal değişimini tetikleyici etki yapmıştır. şehrin 1900'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden çıktığı 1912'ye kadarki döneminde, bir önceki çeyrek yüzyıla göre çok daha hızlı gerçekleşen değişim, ayrı bir çalışmanın konusudur. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda liman şehirleri örneğinden yola çıkılarak yapılan değişim değerlendirmesinin imparatorluğun bütün şehirlerinde aynı hızda gerçekleştiği yönündeki düşüncenin yeniden gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır. Çünkü bu çalışmada da görüldüğü üzere değil bütün liman şehirlerinde, Selanik'te yaşanan değişimin hızı bile 19. yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında farklılıklar göstermektedir.

MÜBADELE YAZILARI

1923 TÜRK-YUNAN ZORUNLU NÜFUS GÖÇÜ “MÜBADELE” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

GİRİŞ

İsviçre’de göl kıyısında bir kent olan Lozan’da 1923’te imzalanan, karşılıklı ve zorunlu nüfus göçünü esas alan “Mübadele” sözleşmesi uzun ve karmaşık 19.-20. yüzyılların trajedisinin bir parçasıdır. Avrupa merkezli başlayan modernleşme süreci, imparatorlukların çözülmesine ve sonrasında da dağılmalarına neden olmuştur. Yaşanan bu süreç, homojenleştirilmiş ulus devletleri hazırlayan koşulları da beraberinde getirmiştir. Modern ulus devletlerin inşası 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarına damgasını vurmuştur. İşte Lozan’da 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* her iki ülkenin homojen bir ulus devlet oluşumunun önemli bir merhalesidir. Bu sözleşme İstanbul dışında Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk uyruklular ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman ve Yunan uyrukluların 1 Mayıs 1923’ten başlayarak, zorunlu mübadelesini (değiş-tokuşunu) içeriyordu. İmzalanan bu protokol Ege’nin iki yakasında yaklaşık olarak 1,5-1,6 milyon insanın hayatını doğrudan etkilemiştir. Buna göre yaklaşık 450-500.000 Müslüman Yunanistan’dan Türkiye’ye göç ettirilmiş; en az 1,2 milyon Rum Ortodoks Hristiyan da Türkiye’den Yunanistan’a gitmiştir. Protokolün birinci maddesinde mübadeleye tabi tutulan bu kişilerin sırasıyla Türk Hükümetinin ve Yunan Hükümetinin izni olmadan Türkiye ve Yunanistan’da yaşamak üzere geri dönemeyeceği kati bir ifadeyle ve mübadillere seçme hakkı tanımadan belirtilmiştir. Ashında göçün büyük bir kısmı mübadeleden önce gerçekleşmişti. 1912 Balkan Savaşının başlangı-

1 Bu makale, 28-30 Mayıs 2010 tarihleri arasında Balıkesir’de TC Kültür ve Turizm Bakanlığı-Balıkesir Üniversitesi-Motif Vakfı işbirliğiyle düzenlenen 11. Uluslararası Halk Kültüründe Göç Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

cından 1922 yılı sonuna kadarki on yıllık savaş döneminde iki milyon civarında Müslüman ve Ortodoks karşılıklı olarak göç etmek zorunda kalmıştı. Sözleşme ve protokolün 3. maddesi, 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren top-raklarını bırakıp gitmiş olan bu insanları da Mübadele kapsamına almıştır.²

Lozan Anlaşmasına bağlı bir dizi hukuki belgeden biri olan bu mübadele sözleşmesi, uluslararası politikada bir emsal teşkil etmiş ve azınlıklar sorununu çözmek için siyaset üretenlere *mübadele* fikri daha sonraki süreçte dünyanın pek çok yerinde gerçekleşen toplu nüfus ihraçlarında bir yöntem olarak kullanılmıştır. 1937 yılında İngiltere, Filistin üzerindeki mandasının sona ermesinden sonra bölgenin geleceğini şekillendirmek isterken, Rum mültecilerin yerleştirilmesinde tecrübe sahibi bir bürokratin başkanlığındaki bir hükümet komisyonu marifetiyle Araplar ile Yahudiler arasında Lozan tipi bir mübadeleyi hararetle savunmuştur.³ Yine 1944'te Polonya ve Sovyetler Birliği arasında yapılan mübadele anlaşması ve 1946'da Çekoslovakya ile Macaristan arasındaki nüfus mübadelesi, Türk-Yunan modeli örnek alınarak gerçekleştirilmiştir.⁴

LİTERATÜRDE MÜBADELE

Türkiye için çok önemli olmasına rağmen hakkında çok az şey bildiğimiz 1923 nüfus mübadelesi karmaşık bir olaydır. Mübadeleyi tam olarak anlamak ve yorumlayabilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Çünkü Türkiye'de mevcut literatürde mübadele konusu üzerine araştırmalar son derece yeni ve var olan araştırmalar da bir giriş niteliği taşımaktadır. Üniversitelerde yeterince konu üzerine araştırma yapılmadığı gibi; var olanlar kamuoyuna mal edilememiştir. Nüfusunun neredeyse yüzde 50'si doğrudan veya dolaylı olarak göçle ilgili sorunları yaşamış olan bir toplumda zorunlu göç, mübadele konusuna gerek Türkiye'de tarihçilerin gerekse siyasi erkin son derece duyarsız ve bir o kadar ilgisiz kalmış olduğu görülmektedir. Bu durumu Justin Mc Cartı, yeni kurulan Türkiye

2 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 117-183.

3 Bkz. Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, (Çev.) Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. XV.

4 Bkz. Onur YILDIRIM, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

Cumhuriyeti'nin önceliklerine, tercihlerine ve yaklaşımlarındaki kökten- ci değişimlere bağlamaktadır. Türkiye tarihinin son yüz elli yılı Batıya karşı mücadeleyle geçmiş ve bu mücadele sonucunda Türkiye'yi kuran kadrolar, köklü bir Batıya yöneliş stratejisi başlatarak, iki toplum arasında var olan güvensizlikleri ve düşmanlıkları gündemde tutacak yaklaşımları sergilemek yerine, geçmişe bir sünger çekmeyi gerekli görmüşlerdir. Bunların dışında konuya dair ilgi eksikliğinin sebepleri arasında toplu- mu ve bireyi ilgi alanlarından dışlamayı alışkanlık haline getirmiş olan Türkiye'deki geleneksel tarih anlayışı da vardır.⁵ Türkiye'deki durumun aksine mübadele Yunanistan'da daha ilk günlerden kamuoyunun günde- mine oturmuş, mübadillerin yerleştirildiği neredeyse her şehirde dernekler kurulmuş ve sonrasında da konuyla ilgili akademik çalışmalar başlatılmış- tır. Yunanistan'da mübadeleyle ilgili yapılanlardan en önemlisi ve kayda değeri, on binlerce sayfayı bulan sözlü tarih çalışmalarıdır.⁶ Ve bugün bu kayıtlar Atina'daki Küçük Asya Arşivinde araştırmacıların hizmetine sunul- muş vaziyettir.

Türkiye'de mübadele konusuna akademik anlamdaki ilginin 1990'lı yılların ortalarında Kemal Arı'nın hazırladığı *Büyük Mübadele* adlı kitabıyla başlamış olduğunu söylemek hiç de abartılı olmayacaktır.⁷ Bu kitabın dışında Mehmet Çanlı,⁸ Ayhan Aktar,⁹ Nedim İpek,¹⁰ Mehmet Ali Gökaçtı,¹¹ Emin Akdağ,¹² Onur Yıldırım,¹³ Mihri Belli,¹⁴ Cahide Zengin Aghatabay¹⁵ gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar sayesinde mübadele konu-

5 Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, TVYY, İstanbul 1995, s. 389.

6 Emin Akdağ, *Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul 2005, s. 14.

7 Bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, TVYY, İstanbul 1995.

8 Mehmet Çanlı, *Milli Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

9 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

10 Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

11 Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

12 Emin Akdağ, *Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul 2005.

13 Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

14 Mihri Belli, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açardan Bir Bakış*, (Çev.) Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul 2006.

15 Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Kitap Yayınları, İstanbul 2007.

su yakın dönem Türkiye tarihinin gündemine girmiştir. Bunlardan başka Baskın Oran'ın mübadele konusundan ziyade azınlıklar sorunu üzerine yoğunlaşan, ilk baskısı 1986'da yapılmış, 1991'de genişletilerek tekrar yayınlanan *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* adlı çalışmasını da burada anmak gerekir.¹⁶

Ülkemizde mevcut literatürde bugüne kadar yapılan çalışmalarda mübadele, genellikle “ders alınacak bir örnek” ve bir “başarı hikâyesi” olarak sunulmuştur.¹⁷ Mübadelenin yol açtığı pek çok ekonomik ve sosyal sorun ve her iki tarafın da azınlık nüfusunun büyük bir çoğunluğunu göçmene dönüştürerek bir bakıma cezalandırması, insanların yurtlarının ve geçim yollarının kaybını içeren büyük acılar ve sosyal, ekonomik ve kültürel bağlarının tahribatı şaşırtıcı bir şekilde ikinci plana atılmıştır.¹⁸ Diğer yandan *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü* adlı çalışmanın sahibi olan Onur Yıldırım, Türk-Yunan nüfus mübadelesinin sebep ve sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı çalışmalarda iki önemli kusura dikkatleri çekmektedir. İlk olarak, Yunanlıların/Rumların ve Türklerin Osmanlı yönetimi altında yüzyıllar boyunca neredeyse tamamen barış içinde bir arada yaşamış olduğu gerçeği göz ardı edilerek, Mübadele Anlaşmasının kapsamında olan Anadolu Rumlarının ve Yunanistan Müslüman/Türk nüfusunun birbirlerine karşı sürekli etnik temelli bir şiddet uyguladıklarının farz edilmesidir. İkincisi ise, genel olarak Mübadele Anlaşmasının koşulları yerine getirilirken, mülklerin tasfiyesi ve göçmenlerin kayıplarının tazmin edilmeleri sorunlarını da içeren konuların, anlaşma tarafından öngörüldüğü gibi gerçekleştirildiğinin varsayılmasıdır.¹⁹

Literatürde mübadelenin iki ülke halkları üzerindeki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yönden çok yönlü ve uzun süren etkileriyle ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de konunun bu yönlerini işareten eden akademik çalışmaların ise 2000 Kasımında ikinci kuşaktan beş mübadilin başlattığı “Büyük Mübadele Çocukları Çağrısı”na cevap veren 23 kişinin girişimiyle kurulan “Lozan Mübadilleri Vakfı”nın çabalarıyla başla-

¹⁶ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

¹⁷ Yıldırım, *age*, s. 13.

¹⁸ Yıldırım, *age*, 9.

¹⁹ Yıldırım, *age*, s. 19.

dığı bir gerçektir. Lozan Mübadilleri Vakfı'nın on yıllık çalışmaları sonrasında mübadele denilen tarihsel olay, kamuoyunun ve akademik dünyanın gündemine getirildi. Yunanistan'dakinin aksine Türkiye'de zorunlu göçün üzerinden 77 yıl geçtikten sonra mübadillerin kendilerini açıkça ifade edebildikleri bir derneğin ve bu derneğe bağlı şubelerin kurulabilmiş olması olayın hazin bir tarafıdır. Yine 17 Ağustos 1999 Marmara ve birkaç hafta sonrasındaki 7 Eylül Atina depremlerinin mübadele edilmiş halkları karşılıklı olarak harekete geçirmesi ve bu duyarlılığın sonrasında Türkiye'nin bu konudaki ilk etkin sivil toplum kuruluşu olan Lozan Mübadilleri Vakfının temellerinin atılması da olayın bir başka hazin tarafını oluşturmaktadır.

Mübadeleyi ve yakın tarihimizi araştırmak ve belgelemek, mübadillerin geride bıraktıkları insanlık mirası olan kültür varlıklarının korunması için çaba göstermek, Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki dostluk, sevgi ve işbirliğini geliştirmek Lozan Mübadilleri Vakfının asıl amaçlarıdır. Vakfın çalışmaları sayesinde 2000 yılından bu yana mübadele hem kamuoyunda hem de akademik çevrelerde daha sık dile getirilen bir kavram haline gelmiş, konuyla ilgili yurtiçinde ve yurtdışında çok önemli yeni bazı çalışmalar yayınlanmıştır. Yine 2002 yılına kadar mübadeleyle ilgili yayınlanmış ve yayınlanmamış çalışmaları kapsayan geniş bir bibliyografya çalışması Müfide Pekin ve Çimen Turan tarafından Lozan Mübadilleri Vakfı yayınları arasında çıkmıştır.²⁰ Bu çalışmada altı dilde 1100'den fazlası kitap ya da tez, 600'den fazlası makale ya da tebliğ olmak üzere toplam 1700'ü aşkın kaynak yer almaktadır. Bu çalışma mübadele üzerine ilk defa çalışma yapmayı düşünen araştırmacılar için bir başvuru kitabı niteliğindedir.

Mübadeleyle ilgili özellikle iki toplantı, mübadele konusunun tarihçilerin gündemine girmesinde dönüm noktası olmuştur. İlki Oxford Üniversitesi Mülteci Çalışmaları Merkezinde 1998 yılında birçok araştırmacının katıldığı bir sempozyumdur.²¹ Bu sempozyumun devamı niteliğinde geniş katılımlı bir diğer sempozyum mübadelenin 80. yılında Lozan

20 Müfide Pekin-Çimen Turan *Mübadele Bibliyografyası*, LMV Yayınları. İstanbul 2002.

21 *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007.

Mübadilleri Vakfının öncülüğünde 2003'te İstanbul'da yapılmış²² ve her iki sempozyumda sunulan bildiriler Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Mübadele konusunda hem yurtiçinde hem de yurtdışında konunun kamuoyu gündemine geldiği son yıllarda sözlü kaynaklara ve saha araştırmalarına dayanan yüksek lisans ve doktora tezi niteliğinde çalışmaların yapılıyor olması ise ayrıca sevindirici bir gelişmedir. Burada Türkiye'de mübadele konusundaki literatüre farklı bir bakış açısı getiren üç çalışma üzerinde durulacaktır. İlk olarak Renée Hirschon'un *Mübadele Çocukları*, daha sonra Bruce Clark'ın *İki Kere Yabancı* ve son olarak da Kemal Yalçın'ın *Emanet Çeyiz* adlı çalışmalarına değinilecektir.

İlk inceleyeceğimiz Tarih Vakfı Yayınları arasında yayınlanmış olan Renée Hirschon'un *Mübadele Çocukları* adlı çalışmasıdır. Literatürde önemli bir yere sahip olmakla birlikte bu çalışma, Yunanistan'da Mübadeleden 50 yıl sonra 1970'lerde Pire'nin yoksul bölgelerinden olan Kokinya semtindeki *Anadolulu Hristiyanlar* yani *Mikrasiates* üzerine yoğunlaşmış olması sebebiyle tek taraflı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Buna karşın bir antropolog olarak Hirschon'un çalışması, 17 ay boyunca mülteci mahallesinde sürdürdüğü yoğun bir antropolojik alan çalışması döneminin ardından, yerlerinden sürülmüş bu insanların yerleşim ve uyum sağlama sürecindeki deneyimlerini kaydetmek suretiyle ortaya çıkmış boylamsal bir çalışmadır. Mülteciler buraya iki dalga halinde gelmişlerdir. İlki 1922 yazında Yunan ordusunun Türkler karşısında yenilmesi sonrasında panik halinde kaçanlardan, ikinci dalga ise 1923 Mübadele sözleşmesinin koşulları gereği zorunlu göçe tabi tutulan mübadillerden oluşmaktadır. Yunanistan'ın toplam nüfusunun yüzde 25'i oranında bir artışa neden olan çok sayıda insan grubunun ani göçünün, Yunanistan'da büyük sorunlara yol açtığı gerçeğinden hareket eden Hirschon, çoğunluğu savaş kurbanı olarak kaçan, çok yoksul ve travma geçirmiş bu insanların koşulları ve yerli halkla bütünleşme sorunlarını Kokinya semti örneğinde ele almıştır. Mübadeleden elli yıl geçtiği halde yaşam tarzları ve davranışlarında yerli Yunanlarınkine zıt bir

22 *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadlesi*, (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

havanın hâkim olduğu, evlerinde Türkçenin kullanılmaya devam edildiği ve 1923'ten önceki dilin konuşulduğu, hepsinden önemlisi farklılık fikrinin inatçı belleklerde yaşadığı ve sonraki kuşakları bile etkisi altında tuttuğu kültürel motiflerin direngenliği ve halen süregelen “yurt” yani “Anadolu” sevgisi Hirschon'un çalışmasının önemli bulgularındandır.

İkinci olarak, Balkanlar'da uzun yıllarını geçirmiş Kuzey İrlanda doğumlu bir gazeteci olan Bruce Clark, Bilgi Üniversitesi Yayınları arasında çıkan *İki Kere Yabancı* adıyla Türkçeye kazandırılan çalışmasıyla literatürde mübadele konusuna tarafsız bir şekilde nasıl yaklaşılacağını göstermiştir. Popüler bir çalışma olmasına karşın bu kitap, Türkiye ve Yunanistan dışında konuyla ilgili yayınlanmış en önemli çalışma olarak kabul edilmektedir. Clark'ın *Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?* alt başlığını taşıyan kitabı, bu zorunlu göçün hatırası tamamen silinip yok olmadan Lozan Anlaşmasını ve onun mirasını araştırmak, anlaşmanın bu iki ülke siyaseti, ekonomik yaşamı ve kültürü üzerindeki etkilerini görmek için Yunanistan'a ve Türkiye'ye yapılmış bir dizi seyahatte mübadillerle gerçekleşen sözlü tarih çalışmalarına dayanarak ortaya çıkmıştır. Clark'ın, Yunanistan ve Türkiye'de yaşayan ve kitlesel göçü hâlâ hatırlayan Ortodoks Hristiyan ve Müslüman kuşakların daha uzun süre bizimle olamayacakları gerçeğinden hareketle bu çalışmaya giriştiği anlaşılmaktadır. Çünkü mübadeleyi hatırlayacak kadar güçlü bir belleğe sahip olan 21. yüzyılı görmüş kişiler, eğer bu dünyadan göçmemişlerse, en azından doksan yaşında olduğu; anne-babası göçü yaşamış ikinci kuşakların bile artık yaşlandığı dikkate alınırsa bu çıkış noktasının ne kadar isabetli olduğu görülecektir. Kitapta, mübadeleden etkilenmiş her yerde gerek fiziksel çevre gerekse sıradan halkın bilincinde birbiriyle çelişen kanıtların katmanlarına ulaşmaya çalışılmıştır. Mübadillerle yapılan kişisel görüşmelerle eski sakinlerinin gönderilip yerine yenilerinin yerleştirildiği tüm Yunan ve Türk köylerinde, kasabalarında, şehirlerinde halkın kafasındaki ve yüreğindeki karışık hatıralar ve duygular tarafsız bir gözle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elbette ki mübadillerin bazıları bu kişisel görüşmelerde inandıklarını tekrarlarlarken, bazıları da gerçek yaşanmış anılarını aktarmışlardır. Clark'ın çalışması, Türkiye ve Yunanistan'ın 20. yüzyıl

tarihine dair geniş açılımlar sağlamasının yanı sıra, Lozan'a ve mübadeleye değinmeden çağdaş Yunanistan ve Türkiye'yi anlamanın mümkün olamayacağı gerçeğini göstermiş olması sebebiyle de ayrı bir öneme sahiptir.

Son olarak Kemal Yalçın'ın *Emanet Çeyiz* adlı 1998'de Belge Yayınları arasında yayınlanan ve bugüne kadar dokuz baskı yapan, Yunanistan ve Türkiye'de mübadillerle kişisel görüşmeye ve saha araştırmasına dayanan kitabı üzerinde duracağız. *Emanet Çeyiz*, Denizli Honaz'da yaşayan bir Rum ailenin, sürgüne gönderilirken Müslüman komşularına bıraktığı kızlarının çeyizinin, yaklaşık seksen yıl sonra aileye geri verilmiş öyküsüdür. Kemal Yalçın çalışmasında, dedesine emanet edilen çeyizi teslim etmek üzere Honazlı Minoğlu ailesinin izini sürerken, on beş Rum ve on beş Türk mübadilin yaşam öyküsünü ve duygularını kendi ağızlarından aktarmaktadır. Olayın kısa hikâyesi şöyledir: Mübadele sırasında Denizli'nin Honaz ilçesinde Rum aileler yıllarca birlikte yaşadıkları Türk komşularıyla vedalaşırlar. Minoğlu ailesinin küçük kızları Sofiya (ya da Honazlıların deyimiyle Safiye) ile büyük kızları Eleni'nin yanlarına alamadıkları;

4 dokuma ipek havlu, 2 kuşak (güve yemiş), 2 döşek çarşafı (erimiş, parçalanmış), 1 yatak örtüsü (lekelenmiş, güve yemiş), 4 işlemeli yorgan çarşafı, 5 karanfilli para kesesi, 5 menevşeli para kesesi, 1 el dokuması ipekten güvüllü göynek (erimiş), 2 işlemeli sofra peşkiri, 1 işlemeli sofra altı, 2 fıtı peştamal, tığ oyalı (sümbül oya-menevşeli-selveli-karanfilli-tacli-papatyalı-güpeli-örümcekli), 2 işlemeli ipek mendil, 6 Buldan işi asmalı çember, 2 Buldan işi sırma işlemeli örtü.²³

den oluşan çeyizlerini iki çuvala koyarak komşuları Gacaroglu Aşa (Ayşe)'ya: "Abacığım, biz gidiyoruz. Amma döneceğiz, amma dönemeyeceğiz! Ne olacağımız belli değil! Bunlar kızlarımızın çeyizleri! Size emanet! Gidip gelememek, gelip görememek var! Gelirsek verirsiniz kızlarıma. Dönemezsek ver bir fukaraya hayrımız olsun! Yeyip içtik birlikte... Çok yardım ettin bize.

23 Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, 9. Baskı, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 172-173.

Hakkını helal et!" diyerek bırakırlar. Ancak bir daha dönemezler. Aradan 78 yıl geçer. Gacaroglu Ayşe'nin torunu Kemal Yalçın, Yunanistan'da beş yıl Sofiya ve Eleni'nin torunlarını arar. Sonunda Volos şehrinde Minoğlu soyundan Yannis Minoğlu ile eşine çeyizi teslim eder. Olay, günlerce Yunanistan'ın en fazla konuşulan konusu olur. Yalçın da emanet çeyizinin sahibini bulmak için ortaya koyduğu mücadeleyi ve mübadele edilen insanların dramlarını *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları* adıyla kitaplaştırır. Kitap çok sayıda ödül almıştır. Kitaptan ilgi çekici bir pasaj vermek gerekirse:

... Sinop-Ayancıklı Baba Yorgo. Baba Yorgo'nun evi deniz kenarında, yeşillikler içindeydi. Bahçe kapısından seslendim: 'Yorgo Baba! Yorgo Baba!' Birinci kat merdiven başına bir ihtiyar çıktı: 'Bre kim gelmiş, bre kim gelmiş!' Gittim elini öptüm. Evin içindeki çocukları, damadı, gelini, oğlu da dışarı çıktılar. 'Gördünüz mü elimi öptü. Türktür. Bizde adettir. Büyüklerin eli öpülür dedi. Buyur ettiler... Baba Yorgo ile bu uzun konuşmadan sonra, Platamona'da kaldığım 10 gün içinde dört kez daha görüştüm. Deniz kıyısında hem yürüdük hem de konuştuk. Birinde: 'Baba Yorgo, bunca acıya, zorlu yaşama karşın, yaşın 88 olmuşken hâlâ ayakkabı tamir ediyorsun. Nasıl böyle dinç kalabildin?' diye sordum. Çakır gözlerinin içi güldü. 'Bana Baba Yorgo, oğlundan daha dinçsin. Bunun sırrı nedir?' diye soruyorlar. 'Bre ben Karadeniz'in suyunu avuç avuç içmişim. Karadeniz'in suyu şifalıdır. Onun için dinç kaldım, onun için sağlam duruyorum' cevabını veriyorum. 'Baba Yorgo, dinç kalmanın sırrını öğrendim. Peki Türkçeyi nasıl oldu da unutmadın, böyle güzel konuşuyorsun?' Deniz kıyısında yürüyorduk. Birden durdu, gözlerimin içine baktı. Yanıtı kısa ve özdü: 'Türkçe, benim vatanımın dilidir, unutmam!'²⁴

Bir başka pasaj ise şöyledir:

... Muhittin Yavuz 1902, ... Vraşno doğumlu... Anlatmaya Balkan Savaşı'ndan başladı: 'Yanya'da Türklerle Yunanlılar arasında muharebe devam ediyor... Dağlarda eşkıyalar vardı... Bizim köyün ileri gelen-

24 Yalçın, *age*, s. 123, 131.

lerinden bir heyet ile Vraşno yakınındaki Pista Köyü heyeti arasında Vraşno'da şöyle bir anlaşma yapıldı: 'Eğer Balkan Harbi'ni Türkiye kazanırsa, siz bizi koruyacak, yardım edeceksiniz. Yunanistan kazanır, yönetime gelirse biz sizi koruyup yardım edeceğiz.' Bu anlaşmadan birkaç ay sonra yakınımızdaki Türk köyü Kastro'yu Rum çeteleri bastı. Camide 72 kişiyi öldürdü. Köyü yakıp yıktı. Ertesi gün bizim Vraşno'ya da geldiler. Bizim köyü de yakıp yıkmak istediler. 'Hepiniz evlerinizden çıkın, evleri ateşe vereceğiz!' diye tehdit ettiler. Biz de çoluk çocuk, kadın kız evlerden çıktık. Yalnız bizim dayıyla hanımı çıkmadı. Evin penceresine oturdular: 'Biz evimizden çıkmayız, yakarlarsa yaksınlar!' dediler. O an bir papaz geldi. Aynen gözümün önünde şimdi. Görüyorum... Beyaz bir kısağa binmiş, kapıdan içeri girip geldi: 'Ulan ne yapıyorsunuz?' diye sordu çetelere. 'Bu evi yaka-cağız!' 'Cehennem olun gidin! Haydi, derhal defolup gidin! Ne suç var bu köyün?' Pista Köyü'nün papazı sözünde durmuş, Vraşno'nun basıldığını duyar duymaz yardıma koşmuştu. Papazın sözü üzerine cehennem olup gittiler. Pista Köyü'nün papazı kurtardı bizi."²⁵

Yalçın'ın çalışmasından ayrıca Türkiye'den göçen Rum mübadillerin çoğunun Yunanistan'da Türkçe olan soyadlarını değiştirmediklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Örneğin Denizli Honaz'dan Minoğlu Yunanistan'da soyadının Rumcaya çevrilmesini istememiştir. "Ben Denizlili Minoğlu olarak geldim, Denizlili Minoğlu olarak gideceğim!" demiş ve öyle de vefat etmiştir. Sadece Minoğlu ailesi değil pek çok mübadil aynı şekilde davranmıştır. İstanbullu Hristo Samoğlu, Eskişehirli demirci Petro Kabasakaloğlu, Burdurlu Tanasis Bakırcıoğlu, Kayserili Karabaş, Bursalı Nikos Karayanakiyadis (Karayanaklı)²⁶ verilebilecek sadece birkaç örnektir. Mübadiller gittikleri yerlerde sadece soyadlarını değil, bıraktıkları şehirlerin

25 Yalçın, *age*, s. 193.

26 Nikos Karayanakiadis, 2007 Mayıs'ında doktora tez çalışmam için araştırma yapmak üzere gittiğim Kavala'daki Kavala Genel Arşivi'nde (GAK) görev yapan araştırmacılardan biridir. Bursa'da doğmuş Karayanakiadis'in de büyük annesi ve dedesi de Kavala'da karşılaştığım pek çok insan gibi Anadolu Rumlarındandır. Araştırmam sırasında desteğini gördüğüm üçüncü kuşaktan mübadil olan sayın Karayanakiadis(Karayanaklı)'e bu vesile ile şükranlarımı sunarım.

adını da yaşatmışlardır. Gittikleri yerlerde terk etmek zorunda bırakıldıkları “vatanları”nın adını koymuşlar. Örneğin Nea Efesos (Yeni Efes), Nea Mudanya (Yeni Mudanya), Nea Malkara (Yeni Malkara), Nea Fokea (Yeni Foça), Nea Kalvari (Gelveri, şimdiki adı Güzelyurt), Nea Sinosos (Ürgüp’e bağlı Mustafapaşa Beldesi).²⁷

Mübadele üzerine yukarıda ele aldığımız üç çalışmanın dışında; son yıllarda sayıları gittikçe artan birinci veya ikinci kuşak mübadillerin hatıratlarına da kısaca değinmek gerekir. Bunlar arasında İsmail Hakkı Okday’ın *Yanya’dan Ankara’ya*,²⁸ Tahmiscizade Mehmet Macid’in *Girit Hatıraları*,²⁹ Mustafa Hatipler’in *İnsan Ziyânlığı Selanik’ten Edirne’ye*,³⁰ Reşat D. Tesal’in *Selanik’ten İstanbul’a: Bir Ömrün Hikâyesi*,³¹ Yannis Manglis’in *Ağanın Çocukları: Adalardan Bodrum’a*,³² Yahya Koçoğlu’nun *Azınlık Gençleri Anlatıyor*³³ ve Kobakizade İsmail Hakkı’nın *Bir Mübadilin Hatıraları*³⁴ adlı anıları, isimleri zikredilmeye değer çalışmalardır. Bunlar arasında “İnsan Ziyânlığı Selanik’ten Edirne’ye (gözyaşı, hicran ve büyük mübadele)” adlı çalışma günlerce süren zorlu kara yolculuğuyla Selanik’e, Kavala’ya, Kandiye’ye gelen, buralarda günlerce bekleyen insanların, sonra da Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal ya da Dumlupınar vapuruyla Selanik’ten Tekfurdağı, İstanbul ve Mudanya’ya; Kavala’dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye’ye; Girit ve Kandiye’den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek’e giden ve yine oralarda da günlerce limanlarda bekleyerek çile çeken insanların öyküsünü anlatmaktadır. Yine bu çalışma, yeni geldikleri yurtlarında dil bilmedikleri için meramını, derdini anlatamayan ve bu

27 Bkz. *Sinosos/Mübadeleden Önce Bir Kapadokya Kasabası*, (Ed. Evangelia Balta), (Çev.) Ari Çokona, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2007.

28 İsmail Hakkı Okday, *Yanya’dan Ankara’ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1975.

29 Tahmiscizade Mehmet Macid, *Girit Hatıraları*, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin), Tercüman 1001 Temel Eser, y.y. 1977.

30 Mustafa Hatipler, *İnsan Ziyânlığı Selanik’ten Edirne’ye*, Assos Yayınları, Edirne 2003.

31 Reşat D. Tesal, *Selanik’ten İstanbul’a: Bir Ömrün Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

32 Yannis Manglis, *Ağanın Çocukları: Adalardan Bodrum’a*, (Çev.) Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul 1998.

33 Yahya Koçoğlu, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, Metis Yayınları, İstanbul 2001.

34 Kobakizade İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, YKY, İstanbul 2009.

sebeple sadece toprağa, camiye ve kıraathaneye sığınan insanların sessiz çığılığını; ellerindeki mal beyanı listelerinin hiçbir anlam ifade etmediği gerçeğini gördükten sonra, beyan kâğıtlarıyla birlikte hayallerini, ümitlerini, beklentilerini yakan; Rumeli’de kocaman çiftliklerini bırakıp yeni yurtlarında otuz dönüm tarlaya muhtaç olan, bin-bin beş yüz baş koyunu bırakıp üç-beş keçiye muhtaç olanların; evlat acısıyla, kardeş acısıyla yüreklerine inen ağırlarını bir araya geldiklerinde yanık memleket türküleri söyleyerek dağıtmaya çalışan insanların hazin hikâyesini anlatmaktadır.

SONUÇ

Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’nin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olan mübadelenin, literatürde bugüne kadar daha çok diplomatik yönden ders alınması gereken bir örnek veya bir başarı hikâyesi olarak ele alındığı görülmektedir. Konu üzerine yapılmış mevcut çalışmaların ise, çoğunlukla mübadelenin gerçekleştiği 1923-25 yılları üzerine yoğunlaştığı, mübadeleden önce olan bitenler ile mübadiller Türkiye’ye geldikten sonra yaşananların pek fazla mercek altına alınmadığı görülmektedir. Mübadillerin gelip yerleştirildikleri bölgelerde mübadele anlaşmasının öngördüğü mal ve mülklerin adil bir şekilde bu ailelere verilip verilemediği, malların dağıtımında eşit bir paylaşım gerçekleşmemişse bunun nedenlerinin neler olduğu literatürde konunun eksik kalan taraflarıdır. Konunun diğer bir eksik yönü de gerek mübadele öncesinde gerekse mübadele sonrasında Türkiye’ye gelen Sabetaycılar, yani Yahudilikten Müslümanlığa avdet edenlerin literatürde birkaç çalışma dışında hemen hemen hiç konu edilmemiş olmasıdır.³⁵ Son yıllarda Ilgaz Zorlu, *Evet Ben Selanikliyim* adlı kitabında Sabetaycılar hakkında önemli bilgiler vermektedir.³⁶ Bunun dışında Mehmet Ali Gökaçtı ve Emin Akdağ çalışmalarının bir bölümünü Sabetaycılara ayırmıştır. Ancak Türkiye’de mübadele ile gelen Yahudi avdeti sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Literatürde bu durum, mübadelenin ayrıca aydınlatılmayı bekleyen yönüdür.

35 Bu konuda yapılmış bir araştırma için bkz. Marc David Baer, *Selanikli Dönemler Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devimciler ve Seküler Türkler*, (Çev.) Sevinç Kayır, Doğan Yayınları, İstanbul 2011.

36 Ilgaz Zorlu, *Evet Ben Selanikliyim*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul 2001.

1923 Mübadelesinin daha iyi anlaşılabilmesi için literatürde bundan sonraki çalışmalardan beklenen, kitlesel zorunlu göçün her iki ülkeyi nasıl etkilediğinin daha detaylı bir şekilde ortaya konulmaya ve bunun ötesinde de her iki ülkede çok farklı yerlere yerleştirilmiş mübadilleri kapsayacak şekilde saha araştırmaları yapılarak mübadelenin uzun vadede halklar ve halkların kültürü üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır. Bunun yapılabilmesi için de bugüne kadar büyük ölçüde ulusal sınırlar içinde hapsolmuş bilgilerin yeniden gözden geçirilerek mübadele konusunun tekrar ele alınması gerekir. Türkiye’de hayattan göçmekte olan birinci kuşak mübadillere ulaşarak bir an önce sözlü tarih çalışmalarının, bütün geç kalınmışlığa rağmen tamamlanması gerekmektedir. Bu çalışmaların daha hızlı yürütülebilmesi için ise, mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği Karadeniz, Batı Anadolu veya İç Anadolu bölgelerinde bazı üniversitelerde Mübadele Araştırmaları Merkezleri kurulabilir. Sonuç olarak Türkiye’de mübadele, en az Yunanistan’daki kadar, hak ettiği ölçüde ve detaylı bir şekilde hâlâ incelenmeyi bekleyen bakir bir konu olarak akademik dünyanın karşısında durmaktadır.

ZORUNLU BİR GÖÇ HİKÂYESİ OLARAK “MÜBADELE” ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER¹

Giriş

Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret etme, muhaceret olarak tanımlanan göç olgusu;² yıkılmak, insanın köküyle bağlarını koparmak aynı zamanda yeni bir yerde yeni bir hayat kurmak gibi tezatlıkları da kendi içinde barındıran bir kavramdır. Bu anlamda göç, insanın kendi isteğine bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi kendi isteğinin dışında da gerçekleşmesi mümkün olan bir durumdur. Bu çalışmada insanların kendi istekleri dışında özellikle de savaşlar sebebiyle zorunlu olarak doğdukları toprakları bırakarak başka bir toprağı vatan tutmak suretiyle gerçekleşen zorunlu göç olgusu üzerinde durulacaktır. Görece göçlerin ve göçmenlerin inşa ettiği bir ülke olarak Türkiye'nin tarihinde göç olgusunun yeri çok önemlidir. Türkiye toplumunun hafızasında tarihsel öneme sahip olan göç konusu, literatürde henüz her yönüyle üzerinde durulmuş bir kavram değildir.³

Başta Rumeli olmak üzere Kafkasya ve Kırım'dan gerçekleşen göçlerin, yakın tarihte Türkiye toplumu nezdinde etkileri hâlâ devam etmektedir. Bu noktada Rumeli'den gerçekleşen göçler Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan geriye çekiliş tarihiyle doğru orantılıdır. Öyle ki Balkanlar'dan Osmanlı ordusunun ve idaresinin adım adım çekilmesi ile birlikte bura-

1 Bu makale, TYB Akademi Dergisi'nin Eylül 2012 tarihli 6. sayısında yayınlanmış olup; kitabın “Mübadale” bölümünü tamamladığı için burada tekrar yer verilmiştir.

2 Bkz. *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2010, s. 769.

3 Bu konuda literatürde öne çıkan çalışmalar için bkz. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966; Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-II-III, TTK Yayınları, Ankara 1989; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 1994; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 1997; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

daki yerli Müslüman halk da yurtlarını bırakarak peyder pey göç etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda sadece 1821-1922 yılları arasında McCarthy'nin verdiği rakamlara göre; beş milyondan fazla Müslüman yaşadıkları topraklardan sürülerek göç etmek zorunda bırakılmıştır. Yine bu süreçte beş buçuk milyon Müslüman da bir kısmı savaşlarda, kalanların külliyetli bir kısmı da sığınmacı durumunda iken açlıktan ve hastalıklardan hayatlarını kaybetmişlerdir.⁴

Bu noktada sorulması gerek soru şudur: Farklı din, dil, kültür ve toplumların bir arada yaşayabildiği Osmanlı İmparatorluğu'nu 19. ve 20. yüzyıllarda çözülme sürecine götüren şey nedir? Bu sorunun cevabı aynı zamanda son iki yüzyılda Türkiye'ye ve Türkiye'den gerçekleşen göçlerle nedenleriyle de yakından ilgilidir. Buna göre *millet* olarak Türk, Sırp, Rum, Bulgar, Pomak, Boşnak, Ulah; din olarak Müslüman, Hristiyan, Yahudiliğin bütün tonlarıyla birlikte yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda kısaca *millet sistemi* denilen yapı; temelleri Batı Avrupa'da atılan ve kendini tanımlamak için yüzyıllarca birlikte yaşadığı toplumları ötekileştiren ve kadim toplumsal bağları bir kenara bırakmayı gerektiren *ulusçuluk* hareketlerinin gelişimiyle birlikte çözülmeye başlamıştır. Ulusçuluk süreci, daha önce kaygıda, tasada, iyi ve kötü günde *Osmanlılık* şemsiyesi altında görece bir kimlik geliştirebilen bu toplumları kendi içlerinde Sırp, Bulgar, Yunan gibi farklılaştırarak atomize etmiş, beraberinde Osmanlı Rumeli'sinde Balkanlaşmayı hazırlamıştır.⁵ Buna göre Balkanlar'da Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya, Bulgaristan gibi ulus devletlerin inşası ulusçuluk düşüncesiyle at başı gerçekleşmiş bir süreçtir. Ne yazık ki; bu inşa sürecinin olmazsa olmazı, diğer bir ifadeyle ötekileştirilmesi gerekenler ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim unsuru olan *Türkler* yani Müslümanlar olmuştur. Bu bağlamda Balkanlar'da ulusçuluk ekseninde başlayan farklılaşmanın gerçekte din esasına göre gerçekleşmiş olduğunu iddia edebiliriz. Bununla birlikte *Türklük* son yüzyılda, ulus devletin inşa sürecindeki Türk tarih yazımında evrilerek bir ırksal kimlik olarak ele alınmış olsa da; günümüzde Balkanlar'da hâlâ yaşamaya devam eden

4 McCarthy, *age*, s. 1.

5 Balkanlaşma konusunda detaylı bir değerlendirme için bkz. Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (Çev.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

gerçekliğiyle bu kavram *Türk = İslam* anlamında kullanılmaktadır.⁶ Nitekim 1923'te Lozan'da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan nüfus mübadelesinin de *ulus* esasına değil de *din* esasına göre gerçekleştirilmiş olması bu olgunun en çarpıcı göstergesidir.

Bu çalışmada bir zorunlu göç olgusu olarak 1923 Türk-Yunan Nüfus mübadelesi konu edilmiştir. 30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan'da imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*, bir anlamda Balkanlar'da beş yüz yıllık farklılıklar (heterojen) üzerine kurulan imparatorluk sürecinden tek tip (homojen) bir ulus inşa etme sürecine geçişin çok önemli bir merhalesidir. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi üzerine değerlendirmeye geçmeden önce mübadeleyi hazırlayan sürecin son yüzyılının kısa bir arka planını vermek gerekir. Çünkü bu arka plan verilmeden mübadeleyi anlamak mümkün olamayacaktır.

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİ HAZIRLAYAN TARİHSEL SÜREÇ VE ARKA PLAN

Modern anlamda ulus devletlerin inşası, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına damgasını vurmuş bir süreçtir. Bu bağlamda Balkan toplumları, köklerini 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesinden alan *liberalizm* ile temeli 19. yüzyıl tarihselciliği ve romantikliğine dayanan *ulusçuluk* düşüncesi gibi Batı Avrupa merkezli iki siyasi doktrinden etkilenmişlerdir. Ulusçu doktrinlerde bireyden ziyade kolektif bir varlık olan ulusa önem atfedilmiştir. Bir toplumdaki bireyleri ulusun bir parçası olarak gören ulusçuluk düşüncesi; Tanrının insanları milletlere göre böldüğünü; ortak dil, tek bir din, benzer gelenekler ve uzun tarihsel birliktelik gibi özelliklerin bireyleri tek bir ulusta bir araya getirdiğini iddia etmekteydi. Bu noktada liberal ve ulusçu ideolojinin Balkanlar için manası; Osmanlı İmparatorluğu gibi çok dilli, çok dinli, çok kültürlü bir yapının dağılması

6 Türk kelimesinin İslam anlamında Balkanlar'da hâlâ yaşamaya devam etmesiyle ilgili en acı ve en son tecrübelerden biri 1992-1995 yıllarında bütün dünyanın gözü önünde cereyan eden Bosna Savaşı sürecinde olmuştur. Bu savaşta Sırlar aynı kökenden (Slav) gelen Boşnakları sadece İslam yani Türk oldukları için katletmişlerdir. Bu konuda Bosna Savaşının devam ettiği süreçte İngiltere'de doktora çalışmasına devam eden İhsan Dağı'nın yaşamış olduğu kişisel deneyimi için bkz. İhsan Dağı, "11 bin 547 sadece bir sayı mı?", *Zaman*, 10 Nisan 2012.

sağlanarak yerine anayasal düzenli ulus devletlerin ikame edilmesinden başka bir şey değildi.⁷ Böylece birçok etnik topluluktan oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla Balkanlar'da köklü siyasi ve demografik değişiklikler gerçekleşmiştir.

Balkanlar'da ulusçuluğun hâkim doktrin olarak öne çıkmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun, idaresi altında yaşayan halkların kendi aralarındaki birlik düşüncesini ve daha parlak geçmiş hafızasını muhafaza etmesine ortam hazırlaması etkili olmuştur. Bu anlamda Ortodoks Kilisesi geçmişin muhafazası ve geleceğe aktarımında önemli bir görev üstlenmiştir. Ortodoks halk için mümkün olan tek bir eğitimin yürütücüsü olarak kilise kurumu, üyelerine Müslümanlardan tamamen farklı ve üstün oldukları fikrini aşılayarak beyinlerinde Müslümanların *öteki-leştirilmesine* ortam hazırlamıştır. Bundan başka kilise, popüler bir dini literatür ile kendi inanç sistemi içinde azizlerin, şehitlerin ve kahramanların hayat hikâyelerini sürekli anlatarak geçmişi diri tutmuştur. Yine kilise üzerinden gerçekleştirilen dini sanat geçmişteki yöneticileri portre ve sembollerle üreterek, Hristiyanlara atalarının bir dönem hâkim oldukları Bizans başta olmak üzere, Bulgar ve Sırp krallıklarını hatırlatmıştır. Okuma yazma bilmeyen Hristiyan köylülerin tarih algısını, halk arasında dolaşarak epik ve popüler şiirlerle geçmişe dair hikâyeler anlatan kişiler sağlıyordu. Bu hikâyelerin en eskilerinden birinde 10. yüzyılda Bizans sınır savaşçılarının Müslüman Araplara karşı kahramanlıklarını anlatan Yunan şarkıları öne çıkmaktaydı. Daha sonrasında ise İstanbul'un düşüşünü anlatan ulusal trajediler tekrar tekrar işlendi. Ekonomik durumları iyi olan Yunanlılar edebi dil sorunu üzerine yoğunlaştı. Konuşulan birçok Yunan ağızından çağdaş bir yazı diline geçişte, 18. yüzyılın son çeyreğinde Viyana'da basılmaya başlanan Yunanca kitapların ve aydınlanma düşüncesinden etkilenen edebi şahsiyetlerin etkileri çok oldu. Böylece din, dil ve tarih birliğinin sağlanması Yunan ulus devletinin kurulmasının temellerini oluşturdu.⁸

7 Bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. I, (Çev.) İhsan Durdu, Haşim-Gülçin Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 195-198.

8 Bkz. Jelavich, *age*, s. 198-203.

Yunan ulusçuluğunu harekete geçiren olgulardan biri de hiç şüphesiz 18. yüzyılda ticaretin canlanmasına bağlı olarak iktisadi koşulların gelişmesidir. Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasındaki ticaret Balkanlar üzerinden hızla artarak; Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın politikaları, genelde Balkan özelde ise Rum tüccar ve gemicilerin lehine koşulların oluşmasına ortam hazırlamıştır. Karadeniz'in kuzeyine yerleşen Rusya'nın taşıma ticaretinin büyük bir kısmı Küçük Kaynarca Anlaşması'na göre Rus bandırası taşıyan Rum gemi sahiplerinin elindeydi. Uluslararası ticaret görece Rumlar başta olmak üzere Ermeniler, Yahudiler ve diğer Ortodoks Hristiyanlar gibi imparatorluğun gayrimüslim tebaasının elinde bulunuyordu. Yerel dili bilmeyen ve bölgesel ticaretin usul ve kaidelerinden uzak Avrupalı tüccarlar Ortodoks Rumları aracı ve tercüman olarak kullanıyordu. Rumların ticari aracılıktaki tekelleri, gemi sahipliği, inşaatçılık ve tayfalık gibi deniz ticaretinin bütün alanlarındaki maharetleri onları bu alanlarda imparatorluk tebaası arasında öne çıkarıyordu. Fransız donanmasının Napolyon Savaşları sırasında Akdeniz'den çekilmesiyle birlikte Rum gemileri taşımacılığın neredeyse tamamına hakim oldular. İngiltere'de başlayarak Batı ve Orta Avrupa'yı etkileyen sanayi inkılabı bütün Avrupa'da toplumsal bir dönüşüme neden olmuştur. Coğrafi olarak Avrupa'ya yakın konumdaki Balkanlar, kısa sürede fabrikaların hammadde ve artan şehir nüfuslarına besin maddesi sağlama noktasında da öne çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde etkili olan Ortodoks Rum tüccarlar yabancı ülkelere gittiklerinde buralardaki hükümet sistemleriyle kendilerinin arasında mukayese yapma şansı buldukları gibi buralarda gelişen siyasi doktrinlerle de tanışma imkânı elde etmişlerdir. Özellikle Fransız Devriminin yaydığı fikirlerden etkilenen bu tüccarlar diğer Balkan uluslarında olduğu gibi Yunan bağımsızlık hareketinin gelecekteki lider kadrosu içinde yer alacaklardır.⁹

Nihayetinde 19. yüzyılın Orta Avrupa için ulusal bir gelişim çağı olması Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusçu hareketleri kuvvetlendirdi. Bununla birlikte Yunan İsyanı gibi ulusal isyanların organizasyonu

9 Bkz. Jelavich, *age*, s. 203-210.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan seküler bir liderliğin eliyle gerçekleşti.¹⁰ Her ne kadar ulusçuluğun öne çıkışında Avrupa'dan devşirilen siyasal kurumların etkileri oldu ise de isyanların temelinde yerel koşullar, yöneticilerin tutumları,¹¹ Osmanlı yönetiminin Yunan toplumuna doğrudan ulaşma araçlarından mahrum oluşu da belirleyici olmuştur. Bu noktada Osmanlı devlet idaresi yükselen ulusçuluk fikrine karşı; genel anlamda Müslüman ve gayrimüslim tebaayı *Osmanlılık* fikri altında birleştirmeye dönük politikalar geliştirmiştir.

Balkanlar 19. yüzyılda büyük devletlerin çatışma sahası haline gelmiştir. Özellikle 1878 Berlin Kongresinden sonra büyük devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl parçalanacağı ve bu parçalanma sonunda paylarına nerelerin düşeceği konusunda politikalar üretmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların isyanları ve isyanlara Avrupalı devletlerin müdahalesi gibi konular etrafında dönen sorunlar yumağı kısaca *Doğu Sorunu* olarak nitelendirilmekte olup;¹² bu durum Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Megali İdea¹³ çerçevesinde topraklarını genişletmesi sürecinde de belirleyici olmuştur. Bu bağlamda 1821 yılında çıkan bir isyan sonucu Osmanlı İmparatorluğu'ndan ilk ayrılan toprak parçası Mora Yarımadası olacaktır. 1830 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kendi aralarında imzaladıkları protokolle bağımsız bir Yunanistan Krallığı kurulmuştur. Kısa bir süre sonra bu krallık birliğini sağlayabilmek için yoğun ulusçu söylemler geliştirmiş, gerçekte Arnavutça/Yunanca konu-

10 Yunan İsyanı hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2009.

11 Bu konuda değerlendirmeler için bkz. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992; Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

12 *Doğu Sorunu* hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.) İdil Eser, YKY, İstanbul 2001.

13 Yunan devletinin kuruluş sınırları dışında olup da Yunanlıların geçmişte yaşamış oldukları toprakları kendi siyasi sınırları içine katarak beş denizli (Karadeniz, Ege, Marmara, Akdeniz ve İyon Denizi) ve iki kıtalı (Yunanistan ve Batı Anadolu) büyük bir Yunanistan kurma idealidir. Geniş bilgi için bkz. M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 29-34.

şan¹⁴ ve Rum Ortodoks dinine inanan bir halkın yaşadığı bu krallığın başına 1832 yılında *Bavyera Wittelsbach* hanedanından bir *Katolik Alman* olan *Prens Otto* kral olarak atanmıştır.¹⁵ Uygun iklimi, seyrek nüfusu ve çok az sayıdaki ticaret merkezine rağmen yönetim açısından birtakım sıkıntılar içinde olan Yunan Krallığı'ndan çok sayıda Rum Ortodoks nüfus Osmanlı İmparatorluğu topraklarına özellikle de Batı Anadolu'ya göç etmiştir. Batı Anadolu kıyılarının elverişli coğrafi konumu ve ticari çekiciliğinin de etkisiyle gerçekleşen ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bu göçler, buradaki Müslüman nüfusa göre oranları daha az olan Rum Ortodoksların sayısını artırmıştır.¹⁶ Sadece bu durum bile *Türk boyunduruğundan kurtulmayı* asıl amaç olarak belirleyen¹⁷ Rum İsyanının ne kadar ulusçu bir kalkışma olduğunun sorgulanması için yeterli bir veridir.

Yunanistan'ın Mora gibi çok küçük bir coğrafyada kurulmuş olması; krallığın Rum Ortodoks halkının karşılaştıkları ekonomik sıkıntılar sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu tercih etmesine neden oldu. Bununla birlikte 1837 yılında Atina Üniversitesi'nin açılmasından sonra özellikle Anadolu'daki Rum Ortodoks ahali için Yunanistan, bir çekim merkezi haline geldi. Osmanlı Rumları'ndan pek çok genç eğitim almak için bu üniversiteye gitmiştir.¹⁸ Bunlardan başka imparatorlukta yaşam koşullarını beğenmeyen bir kısım Rumlar da Yunan Krallığı'na göç etmeye başlamışlardır. Göç edenlerin sayısı Yunanistan'da artmaya başlayınca burada asıl Yunan'ın kim olduğu noktasında *yerli-göçmen* tartışması başlamıştır. Tartışmanın taraflarından Moralılar, kendilerinin gerçek Yunan olduklarını, isyan sürecinde asıl mücadeleyi kendilerinin verdiklerini ve bu sebeple de devletin asıl sahiplerinin kendileri olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşın göçmenler, Megali İdea düşüncesinin de bir

¹⁴ 1821'de Mora'da isyan edenler daha sonra Yunan Krallığı'nın tebaasını oluşturacaklardır. Bu isyancıların birçoğu Yunanca değil Arnavutça konuşuyorlardı. Arnavutça konuşan ve Batı literatüründe doğrudan Arnavut olarak nitelendirilen bu insanlar dini aidiyet bakımından Rum Ortodoks idiler. Bu konuda bkz. Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 3, 10. dipnot.

¹⁵ Hatipoğlu, *age*, s. 27, 30.

¹⁶ Bu konuda daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, (Çev.) Devrim Evcı, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s. 38-48.

¹⁷ Bilgiç, *age*, s. 3.

¹⁸ Augustinos, *age*, s. 248.

bakıma temelini oluşturan; Yunanistan'ın sadece Mora'dan ibaret olmadığı, Yunanistan'ın Yunan Krallığı dışında Yunanlıların yaşadığı her yer olduğunu, bu nedenle bu coğrafyalardan gelen insanların da Yunan olduklarını iddia etmişlerdir.¹⁹ Aslında yaşanan bu tartışma; Yunanistan'ın kuruluşuyla birlikte başlayan Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Anadolu Harekâtı sonrasında Lozan'da imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi anlaşması ve sonrasında da devam eden kadim bir tartışmadır.

1830 Yunan Krallığı'nın kuruluşundan 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine kadarki süreçte büyük devletlerin desteğinde Megali İdea çerçevesinde gelişen olayları kısaca değerlendirecek karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır: İngiltere'nin 1815'ten beri elinde bulundurduğu İyon Adaları(Yedi Adalar Cumhuriyeti)'ni²⁰ Kırım Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmaması karşılığında Yunanistan'a devretme teklifini Kral Otto kabul etmediği için bir süre sonra tahttan indirilmiş ve yerine Danimarkalı George (I. Yorgo) tahta çıkmıştır. Bu durum vesilesiyle Yunanistan'ı biraz daha kendi yanına çekmek isteyen İngiltere 1864 yılında İyon Adaları'nı Yunanistan'a devretti. 1881-1897 yılları arası yine büyük devletlerin müdahaleleri ile Yunanistan lehine sınır düzenlemelerinin yapıldığı yıllardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakırken; 1881 İstanbul Konferansı ile Teselya ve Epir'den yaklaşık 13.500 km²lik toprağı ve 290.000 civarında bir nüfusu Yunanistan'a bırakmıştır. Böylece Yunanistan'ın kuzeye doğru Teselya'yı da içine alarak sınırlarını genişletmesi sağlanmıştır.²¹

Elefterios Venizelos'un 1910 yılında iktidara gelmesi Yunan Megali İdea'sı için de bir dönüm noktası olmuş, bu dönemde politik şartların da müsaadesiyle bu düşünce hızla ivme kazanmıştır. Venizelos, Megali İdea fikrini Yunanların beyninde romantik bir düş olmaktan çıkararak; tarihi, ekonomik, demografik, coğrafi temelde yeniden yorumlamıştır. Bu sayede oluşan sosyal ve siyasal ortamı büyük devletlerin sempati ve desteğini kazanmak için kullanmıştır. Bu anlamda büyük devletler arasından en önemli desteği

19 Bkz. Bilgiç, *age*, s. 4.

20 Yedi Adalar Cumhuriyeti diye anılan İyon Adaları; Korfu, Zenta, Kefalonya, Lefkas, İtaka, Paksos ve Antipaksos'tan oluşmaktadır.

21 Hatipoğlu, *age*, s. 37.

de İngiltere'den görmüştür.²² Nitekim Yunanistan, I. Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesinin ağır hükümleri gereği ülkesinin İtilaf Devletleri tarafından işgalini engelleyemeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumunu, Megali İdea'yı gerçekleştirmek için tarihi bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Büyük devletlerin, özellikle de İngiltere'nin desteğini alan Yunanistan, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarak Anadolu Seferine girişmiştir. Bu işgal karşısında Türk Milleti, Mustafa Kemal önderliğinde bir araya gelerek Milli Mücadeleyi başlatmış ve Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de gerçekleştirdiği Büyük Taarruz ile birlikte Yunanistan'ın Anadolu Seferi, Anadolu Macerasına dönüşerek çok büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır. Bu olay Yunan tarih yazımında *Mikrasiatiki Katastrofi* yani *Küçük Asya Felaketi* olarak anılmaktadır.²³

Yunanistan, kurulduğu 1830 yılından 1920'lere kadar 65.000 km² olan toprağını 170.000 km² ye, 600.000'lik nüfusunu da neredeyse 5.000.000'a yükseltmiştir.²⁴ Yaklaşık bir asır gibi kısa bir zaman diliminde bu kadar hızlı büyüyen Yunanistan, ancak 1922'de Anadolu'da aldığı ağır yenilgiyle durdurulabilmiştir. 1922 yenilgisi Yunan Megali İdeası için de büyük bir hezimet olmuştur. Daha da önemlisi Lozan'da imzalandığı nüfus mübadelesi sözleşmesi sonrasında Anadolu'dan göçen yaklaşık 1.500.000 civarında Rum Ortodoks mübadilin yerleştirilmesi ve beslenmesi problemleri Yunanistan'ı; sosyal, ekonomik ve siyasi iç karışıklıklarla karşı karşıya getirmiştir.

1923 TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* adıyla imzalanan karşılıklı ve zorunlu nüfus göçünü esas alan *mübadele*²⁵ sözleşmesi, uzun ve karmaşık 19. ve 20. yüzyıl-

22 Bkz. Ahmet Efiloğlu, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 19; Hatipoğlu, *age.* s. 51-57.

23 Yunanistan'ın Küçük Asya Felaketi konusunda daha detaylı bir değerlendirme için bkz. Osman Akandere-Yaşar Semiz, "1919-1922 Yılları Arasında Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S:2, (Ağustos 2003), s. 51-85. Ayrıca bkz. Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Çev.) Orhan Azizoglu, YKY, İstanbul 1995.

24 Bkz. M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 3.

25 Mübadele, Arapça bir isim olan "*bedel*" sözcüğünden türetilmiş olup; bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi, trampa, değiş tokuş anlamına gelmektedir.

ların modern ulus devlet yaratma sürecinin bir parçasıdır. Daha açık ifadeyle; bir arada yaşama kültürüne sahip farklı desenler olarak nitelendirilen halkların belli sınırlar içinde aynılaştırılması gereken *şeyler* olarak tanımlandığı sürecin bir merhalesidir. Bu anlamda mübadele sözleşmesi, Lord Curzon'un deyiimiyle *halkların ayrışması*²⁶ için yasal çerçevenin hazırlandığı ve bunun nasıl uygulandığını gösteren hukuki bir metindir. Bir bakıma *insanın insanla trampası* anlamına gelen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Balkan Savaşları'nın sonucunda kararlaştırılan ancak I. Dünya Savaşının başlaması sebebiyle gerçekleştirilemeyen bir girişimin tamamlanmasıdır.²⁷

Mübadele fikri ilk olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşen barış görüşmelerinde ortaya atılmış fakat uygulanmamıştır. İlk defa Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 1913 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması ile karşılıklı nüfus değişimi gerçekleştirilmiş olup,²⁸ bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan Devletleri arasında ileride yapılacak nüfus değişimleri için de bir örnek teşkil etmiştir.²⁹ Buna göre Bulgaristan'daki Türk azınlığın haklarını güvence altına alan anlaşma, her iki devletin ortak sınırı boyunca 15 kilometrelik alan içinde kalan köylerin nüfuslarının karşılıklı mübadelesini karara bağlamıştır. Böylece 48.750 Müslüman, 46.764 Bulgarla karşılıklı olarak değiştirilmiştir.³⁰ Ortak sınırdaki on beş kilometrelik alanla sınırlı, çok dar bir alanda gerçekleşen Osmanlı-Bulgar nüfus değişimine göre, bir buçuk milyondan fazla insanın hayatını etkileyen ve her iki devletin ulusal sınırlarının tama-

26 Renée Hirschon, "Ege Bölgesindeki Ayrışan Halklar," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renee Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 4.

27 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 119-125.

28 Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında daha küçük çapta gerçekleştirilen nüfus mübadelesi konusunda geniş bilgi için bkz. Gülay Özgür, *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

29 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Selahattin Önder, *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912- 1930)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1990.

30 Bkz. Özgür, *agt*, s. 84-85, s. 88.

mı³¹ üzerinden gerçekleştirilen bir insan trampası olan Türk-Yunan nüfus mübadelesinin sonuçları çok daha trajik olmuştur. Bununla birlikte Türk-Yunan nüfus mübadelesi, azınlıklar sorununu çözmek için siyaset üretene uluslararası politikada bir emsal teşkil etmiş ve daha sonraki süreçte de dünyanın pek çok yerinde gerçekleşen toplu nüfus ihraçlarında bir yöntem olarak kullanılmıştır. Örneğin 1937 yılında İngiltere, Filistin üzerindeki mandasının sona ermesiyle birlikte bölgenin geleceğini şekillendirmek isterken, Rum mültecilerin yerleştirilmesinde tecrübe sahibi bir bürokratin başkanlığındaki bir hükümet komisyonu marifetiyle Araplar ile Yahudiler arasında Lozan tipi bir mübadeleyi hararetle savunmuştur.³² Yine 1944'te Polonya ve Sovyetler Birliği arasında yapılan mübadele ile 1946'da Çekoslovakya ile Macaristan arasındaki nüfus mübadeleleri, Türk-Yunan modeli örnek alınarak gerçekleştirilmiştir.³³

Lozan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine ilişkin sözleşmenin maddeleri üzerinden bir tahlil yapmak gerekirse; 19 maddeden oluşan sözleşme, Lozan Barış Anlaşmasından ayrı fakat Türk-Yunan, iki tarafın da üzerinde uzlaştığı iki metinden biridir.³⁴ Sözleşme mübadeleye kimlerin dahil edilip, kimlerin hariç tutulacağı, mülklerin tasfiyesinin nasıl yapılacağı gibi konuları içermektedir. Sözleşmenin ilk maddesine göre zorunlu mübadele "Türk topraklarında yaşayan Rum Ortodoks dininden Türk vatandaşları ile Yunan topraklarında yaşayan Müslüman dininden Yunan vatandaşları" kapsıyordu. 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak gerçekleştirilecek olan mübadeleye

31 30 Ocak 1923 tarihli sözleşmenin 2. Maddesine göre; Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar ve İstanbul belediye sınırları içinde yaşayan Rumlar mübadeleye dahil edilmemiştir. Sözleşmenin tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 177-184. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Anlaşmasının 14. maddesi ile de, Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada'da (Tenedos) yaşayan Rum-Ortodoks halk, mübadele dışında bırakılmıştır. Lozan Barış Konferansının Türkçeye çevrilmiş tam metni için ayrıca bkz. Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, C. 8, YKY, İstanbul 2003.

32 Bkz. Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, (Çev.) Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. XV.

33 Bkz. Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

34 Diğer, aynı gün imzalanan: "Sivil Rehinelere Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması" idi. Bkz. Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 162.

tabi olan mübadillerin, Türk ve Yunan hükümetlerinin izni olmadan her iki ülkeye de yaşamak için yerleşmeleri mümkün olamayacağı kesin bir dille ifade edilerek kendilerine seçme hakkı tanınmamıştır. Mübadelenin zorunlu olmasını isteyen İngiltere olmuştur. Konferansa da başkanlık eden Lord Curzon ve onun şahsında müttefiklerin asıl amacının, I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorluklarının yıkılmasından sonra ulus eksenli inşa edilen *yeni dünya düzeni* içinde azınlıklar sorununa radikal bir çözüm bulma gayretleri olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ Uygulamada bu çözüm arayışı, mübadele sözleşmesi örneğinde olduğu gibi, devletlerin çıkarları, geri dönülmez ve telafi edilemez bir şekilde insanların meşru haklarının önüne geçirilmek suretiyle gerçekleştirilebilmiştir.

Sözleşmenin ikinci maddesi yerlerinde kalmalarına izin verilenlerin (établi) istisnalarını belirlemektedir. Buna göre İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar mübadelenin kapsamı dışındadır. Burada 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediyesi sınırları içinde yerleşmiş olan İstanbul Rumları kastedilmektedir. İlk maddenin aksine bu maddede sadece *Rum* denilmekte, *Rum Ortodoks* dinine vurgu yapılmamaktadır. Çünkü İstanbul'da sayıları Ortodokslara göre çok daha az olan Katolik Rumların yanında Yunan uyruğundan olan Rumlar da yaşamakta idi. Batı Trakya Müslümanları denilirken de 1913 Bükreş Anlaşmasıyla belirlenmiş sınır çizgisinin doğusundaki bölgede yerleşik olan Müslümanlar işaret edilmektedir. Bu maddeye göre yaklaşık 130 bin Müslüman Batı Trakya'da ve bir o kadar Rum ahali de İstanbul'da kalmıştır.³⁶ Bu madde her iki taraf için homojen bir ulus devlet inşa etme sürecinde; ulus devlet içinde kadimden beri diğerleriyle birlikte yaşayan bir kısım insanları *azınlık* olarak tanımlarken, daha sonraki süreçte de her iki devlet nezdinde bir azınlıklar probleminin doğuşunu hazırlamıştır.

Türkiye için çok önemli olmasına rağmen hakkında çok az şey bildiğimiz 1923 zorunlu nüfus mübadelesi karmaşık bir olaydır. Bununla birlikte mübadeleyi tam olarak anlamak ve yorumlayabilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Çünkü Türkiye'de mübadele konu-

35 Oran, agm, s. 163.

36 Oran, agm, s. 167.

lu araştırmalar son derece yeni ve var olan araştırmalar da bir giriş niteliği taşıtmaktadır. Üniversitelerde konu üzerine yeterince araştırma yapılmadığı gibi; var olanlar da kamuoyuna mal edilememiştir. Nüfusunun neredeyse yüzde 50'si doğrudan veya dolaylı olarak göçle ilgili sorunları yaşamış olan bir toplumda zorunlu göç, mübadele konusuna gerek Türkiye'de tarihçilerin gerekse siyasi erkin son derece duyarsız ve bir o kadar ilgisiz kalmış olduğu görölmektedir. Bu durumu Justin Mc Carty, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin önceliklerine, tercihlerine ve yaklaşımlarındaki köktenci değişmelere bağlamaktadır. Türkiye tarihinin son yüz elli yılı Batıya karşı mücadeleyle geçmiş ve bu mücadele sonucunda Türkiye'yi kuran kadrolar, köklü bir batıya yöneliş stratejisi başlatarak, iki toplum arasındaki güvensizlikleri ve düşmanlıkları gündemde tutacak yaklaşımları sergilemek yerine, geçmişe bir sünger çekmeyi gerekli görmüşlerdir. Bunların dışında konuya dair ilgi eksikliğinin sebepleri arasında toplumu ve bireyi ilgi alanlarından dışlamayı alışkanlık haline getirmiş olan Türkiye'deki geleneksel tarih anlayışı da vardır.³⁷ Türkiye'deki durumun aksine mübadele Yunanistan'da daha ilk günlerden kamuoyunun gündemine oturmuş, mübadillerin yerleştirildiği neredeyse her şehirde dernekler kurulmuş ve sonrasında da konuyla ilgili akademik çalışmalar başlatılmıştır.³⁸ Yunanistan'da mübadeleyle ilgili yapılanlardan en önemlisi ve kayda değeri, on binlerce sayfayı bulan sözlü tarih çalışmalarıdır. Günümüzde bu kayıtlar Atina'daki Küçük Asya Arşivi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuş vaziyettedir.³⁹

Türkiye'de mübadele konusuna akademik anlamdaki ilginin 1990'lı yılların ortalarında Kemal Arı'nın hazırladığı *Büyük Mübadele* adlı kitapla

37 Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 389.

38 Mübadelenin Türk edebiyatında çok sınırlı olarak yer almasının nedenleri üzerine bir değerlendirme için bkz. Herkül Millas, "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi, Metinlerin Arasındaki Fısıltı," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 329-346.

39 Anadolu ile ilgili en kapsamlı arşivlerden biri Yunanistan'da Atina'da bulunan Küçük Asya Araştırmaları Merkezidir. Bu arşiv, Anadolu Rumlarının Anadolu'daki hayatları ve mübadele ile Yunanistan'a gidiş öykülerini toplamak amacıyla kurulmuş bir arşivdir. Rumların Anadolu'dan mecburi ayrılışları hakkında 1950'li, 1960'lı yıllarda yapılan sözlü tarih görüşmelerini içeren ve bu merkez tarafından hazırlanan bir çalışma için bkz. *Göç / Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, (Der. Herkül Millas), (Çev.) Damla Demiröz, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

başlamış olduğunu söylemek hiç de abartılı olmayacaktır.⁴⁰ Bu kitaptan sonra Mehmet Çanlı,⁴¹ Ayhan Aktar,⁴² Nedim İpek,⁴³ Mehmet Ali Gökaçtı,⁴⁴ Emin Akdağ,⁴⁵ Onur Yıldırım,⁴⁶ Mihri Belli,⁴⁷ Cahide Zengin Aghatabay⁴⁸ gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar sayesinde mübadele konusu yakın dönem Türkiye tarihinin gündemine girmiştir. Bunlardan başka Baskın Oran'ın mübadele konusundan ziyade azınlıklar sorunu üzerine yoğunlaşan, ilk baskısını 1986 yılında yapan ve 1991'de genişletilerek tekrar yayınlanan *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* adlı çalışmasını da burada anmak gerekir.⁴⁹

Ülkemizde mevcut literatürde bugüne kadar yapılan çalışmalarda mübadele, genellikle “ders alınacak bir örnek” ve bir “başarı hikâyesi” olarak sunulmuştur.⁵⁰ Mübadelenin yol açtığı pek çok ekonomik ve sosyal sorun ve her iki tarafın da azınlık nüfusunun büyük bir çoğunluğunu göçmene dönüştürerek bir bakıma cezalandırmasını, insanların yurtlarının ve geçim yollarının kaybını içeren büyük acılar ve sosyal, ekonomik ve kültürel bağlarının tahribatı şaşırtıcı bir şekilde ikinci plana atılmıştır. Diğer yandan Yıldırım, Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesinin sebep ve sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı çalışmalarda iki önemli kusura dikkatleri çekmektedir. İlk olarak, Rumların ve Türklerin Osmanlı yönetimi altında yüzyıllar boyunca neredeyse tamamen barış içinde bir arada yaşamış olduğu gerçeği göz ardı edilerek, Mübadele Anlaşmasının kapsamında olan Anadolu Rumlarının ve Rumeli Müslümanlarının nüfusunun birbirlerine

40 Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, TVYY, İstanbul 1995.

41 Mehmet Çanlı, *Millî Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

42 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

43 Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

44 Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

45 Emin Akdağ, *Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul 2005.

46 Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

47 Mihri Belli, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açından Bir Bakış*, (Çev.) Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul 2006.

48 Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Kitap Yayınları, İstanbul 2007.

49 Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

50 Yıldırım, *age*, s. 13.

karşı sürekli etnik temelli bir şiddet uyguladıklarının farz edilmesidir. İkinci ise, genel olarak Mübadele Anlaşmasının koşulları yerine getirilirken, mülklerin tasfiyesi ve göçmenlerin kayıplarının tazmin edilmeleri sorunlarını da içeren konuların, anlaşma tarafından öngörüldüğü gibi gerçekleştirildiğinin varsayılmasıdır.⁵¹

Literatürde mübadelenin iki ülke halkları üzerindeki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yönden çok yönlü ve uzun süren etkileriyle ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de konunun bu yönlerini işaret eden akademik çalışmaların ise 2000 Kasımında ikinci kuşaktan beş mübadilin başlattığı “Büyük Mübadele Çocukları Çağrısı”na cevap veren 23 kişinin girişimiyle kurulan “Lozan Mübadilleri Vakfı”nın çabalarıyla başladığı bir gerçektir. Lozan Mübadilleri Vakfının on yıllık çalışmaları sonrasında mübadele denilen tarihsel olayın, kamuoyunun ve akademik dünyanın gündemine gelmesinde etkili olmuştur. Yunanistan’dakinin aksine Türkiye’de zorunlu göçün üzerinden 77 yıl geçtikten sonra mübadillerin kendilerini açıkça ifade edebildikleri bir derneğin ve bu derneğe bağlı şubelerin kurulabilmiş olması olayın hazin bir tarafıdır. Yine 17 Ağustos 1999 Marmara ve birkaç hafta sonrasındaki 7 Eylül Atina depremlerinin mübadele edilmiş halkları karşılıklı olarak harekete geçirmesi ve bu duyarlılığın sonrasında Türkiye’nin bu konudaki ilk etkin sivil toplum kuruluşu olan Lozan Mübadilleri Vakfının temellerinin atılması da olayın bir başka hazin tarafını oluşturmaktadır.

Literatürde Türk-Yunan zorunlu nüfus göçü üzerine ayrıntılı bir değerlendirme yaptığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Mübadeleye tabi tutulan nüfusun iskânı sırasında bazı hataların yapıldığı görülmektedir. Örneğin Yunanistan’da Drama, Serez, Kavala gibi bölgelerde tütüncülük yaparak hayatını kazanan göçmenler Anadolu’da tütün ekiminin mümkün olamayacağı bölgelere yerleştirilirken, geldikleri bölgelerde buğday, arpa, çavdar gibi ürünleri yetiştiren göçmenler de üzüm bağları ve zeytinliklerin yoğun bulunduğu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu süreçte zorunlu iskâna tabi olan göçmenler geldikleri yerlerde bildikleri buğday üretimini gerçekleştirebilmek için yetişmesi yüzyıllar alan zeytin ağaçlarını keserek bura-

51 Yıldıırım, *age*, s. 9, s. 19.

larda buğday yetiştirmeye çalışmışlardır. Sonuç tahmin edilebileceği gibi olumsuzdur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı periferisinde başlayan çözülmeye birlikte Balkanlar ve Kafkaslar başta olmak üzere yoğun bir muhacir göçüyle karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu bunları iskân edebilme başarısını göstermiştir. Buna karşın, Osmanlı dönemine nazaran sayıları daha az, yaklaşık 400 bin civarında olan mübadillerin yerleştirilmesinde birtakım aksaklıkların yaşanmasının şüphesiz bazı sebepleri vardır. Bunların en önemlisi Türkiye’den giden Rumların genellikle şehirli ve esnaf nüfusu oluşturmalarına karşılık Rumeli’den gelenlerin daha çok köylü ve çiftçi olmalarıdır. Milli Mücadele sürecinde bazı köyler yakılmamış, devletin henüz otoriteyi tesis edemediği savaş sonrasında yaşanan karmaşada Rumlara ait taşınmazlar bir kısım kimseler tarafından fuzuli işgal edilmiş olsa bile; Müslümanlar ve Rumlar arasındaki bu toplumsal köken farkı iskân sırasında bazı problemlerin yaşanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Diğer bir neden ise Ankara hükümetinin elinde idare ettiği toplumla ilgili sağlıklı istatistiki verilerin olmayışı, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalanların ise on yıllık savaş sonucunda kullanılamaz hale gelmesidir.⁵²

Mübadale sırasında gönderilen 1,2-1,3 milyon civarındaki gayrimüslime karşılık 400-500 bin civarında Müslüman gelmiştir. Gelenler ve gidenler arasındaki bu büyük farka karşılık Türkiye’ye gelen mübadillerin fuzuli işgal ve benzeri değişik gerekçelerle konut sıkıntısı çektikleri bir gerçektir. Bununla birlikte 5 milyon civarında bir nüfusa sahip olan Yunanistan’da, mübadillerin çektikleri sıkıntının Türkiye’ye gelenlerden çok daha fazla olduğu bir gerçektir. Savaş sonrası zaten bir yıkım yaşayan Yunanistan mevcut nüfusunun 1/5’inden daha fazla bir nüfusu iskân etme problemiyle karşı karşıya gelmiş; bu iş için kendi kaynaklarının yetersizliği devleti dışarıdan kredi almaya yöneltmiştir. Bu nedenle ekonomik bağımlılıktan kurtulamayan ve sonrasında ekonomik sıkıntılar yaşayan Yunanistan 20. yüzyılın son çeyreğine kadar mübadillerin iskânını tamamlayamamıştır. Anadolu’dan göç ettirilip Pire Limanı’ndaki baraka tipi konutlara yerleştirilen mübadillerin 1970’lerde hâlâ bu konutlarda yaşamaya devam ettikleri

düşünüldüğünde;⁵³ Yunanistan'daki tablo daha net bir şekilde görülecektir. Yunanistan'a giden mübadillerin karşılaştıkları en önemli sıkıntı ise Yunan toplumuna entegrasyonlarıdır. Anadolu'nun değişik bölgelerinden göç eden mübadiller uzun yıllar Yunanistan'ın otokton halkı tarafından kabul edilmeyerek "Türk tohumu" şeklinde ithamlara maruz bırakılmışlardır. Doktora tez hazırlığımız sırasında saha araştırması sebebiyle bulunduğum Drama, Kavala, Sarışaban ve Selanik'te mübadelenin üzerinden seksen yılı aşkın bir süre ve iki nesil geçtiği halde mübadillerin hâlâ Türkçe anlıyor ve hatta konuşmaya devam ediyor oluşu bu ülkede yaşanan entegrasyon problemiyle alakalı görünmektedir. Yunanistan'a geldiklerinde büyük bir kısmının Yunanca bilmediği anlaşılan Anadolu Rumları'nın evlerinde özellikle aile içinde doğdukları vatanlarının dili Türkçeyi konuşmaya ve yaşatmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Yine bu mübadillerin pek çoğu soyadı olarak Anadolu'da kendilerine takılan Türkçe lakapları soyadı olarak yaşatmaya devam etmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Homojen bir Türkiye'nin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olan mübadelenin, literatürde bugüne kadar daha çok diplomatik yönden ders alınması gereken bir örnek ya da bir başarı hikâyesi olarak ele alındığı görülmektedir. Son yıllarda mübadele üzerine yapılan araştırma sayısı gittikçe artmış olmasına rağmen konunun çalışılmayı bekleyen pek çok yönünün olduğu da bir gerçektir. Bugüne kadar yapılan mevcut çalışmaların, 1930'a kadar devam eden mübadelenin yoğunlaştığı 1924-25 yılları üzerine odaklandığı, Ege'nin her iki yakasında da mübadeleden önce yaşananlarla mübadillerin Türkiye'ye geldikten sonra yaşadıklarının pek fazla mercek altına alınmadığı görülmektedir. Özellikle mübadelenin sosyoekonomik boyutu literatürde yeterince irdelenmemiştir. Bu bağlamda mübadele edilenlerin yerleştirildikleri bölgelerde karşılaştıkları güçlükler, sosyal hayata uyum sağlarken yaşadıkları sıkıntılar çok da üzerinde durulan konular olmamıştır. Diğer taraftan Yunanistan'dan zorunlu göçe tabi tutulan Müslüman halkın yaşadıkları yerlerdeki uğraşı alanlarıyla Anadolu'da

53 Renée Hirschon, *Mübadele Çocukları*, (Çev.) Serpil Çağlayan, TVYY, İstanbul 2000, s. XV-XVIII.

yerleştikleri yerlerdeki uğraşı alanlarının karşılaştırılması yapılmalıdır. Bu anlamda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde peyder pey açılmaya devam eden mübadele evraklarındaki verilerden hareketle konunun eksik kalan sosyo ekonomik boyutu tamamlanabilir. Örneğın mübadiller için hazırlanan mübadele tasfiye talepnameesi belgesinde “arazisinde yetiştirdiğı mahsulat nevi” şeklinde geçen kısımda; mübadillerin geldikleri yerlerin iklim şartlarına ve yetiştirdikleri ürünlerin durumuna uygun bölgelere iskân edilip edilmedikleri spesifik anlamda incelenebilir. Yetiştirdikleri ürünler yönüyle iskân edildikleri yerlerde bir devamlılığın söz konusu olup olmadığına bakılabilir. Mübadillerin gelip yerleştirildikleri bölgelerde mübadele anlaşmasının öngördüğü mal ve mülklerin adil bir şekilde bu ailelere verilip verilmediğı, malların dağıtımında eşit bir paylaşım gerekleşmemişe bunun nedenlerinin neler olduğı literatürde konunun eksik kalan diğeryönleridir. Öte yandan yine mübadillerin tasfiye talepnemeleri verilerinden yola çıkarak mübadillerin Yunanistan’da yaşadıkları bölgelerdeki sosyo-ekonomik durumları üzerine kolektif çalışmalar yapılabilir. Bu sayede gelenlerin mübadele sürecinde Yunanistan’daki taşınır taşınmaz mal varlıklarına karşılık gelen mal-mülkü Türkiye’de yerleştirildikleri yerlerde ne oranda karşılığını alıp-alamadıkları da ortaya çıkarılabilir.

MÜTEKABİLİYETTEN İŞBİRLİĞİNE

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE MÜTEKABİLİYETTEN KARŞILIKLI İŞBİRLİĞİNE GEÇİŞTE MÜBADELE VE MÜBADİLLERİN RÖLÜ¹

Giriş

“Ulusçuluk” akımı, 19. yüzyılda insanlığı etkileyen önemli fikir hareketlerinin başında gelmektedir. Ulusçuluk fikri temelde 19. yüzyıl tarihselciliği ve romantikliğine dayanmaktadır. Bir toplum-daki bireyleri ulusun bir parçası olarak gören ulusçuluk düşüncesi; tanrının insanları uluslara göre böldüğünü; ortak dil, tek bir din, benzer gelenekler ve uzun tarihsel birliklilik gibi özelliklerin bireyleri tek bir ulusta bir araya getirdiğini iddia etmekteydi. Özetle bu fikir, imparatorluklar gibi dinsel, dilsel ve kültürel farklılıkların bir arada yaşayabildiği görece barış ve huzur adacılarındaki toplumsal çözölmeyi tetiklemiştir. Çünkü tarihsel anlamda ulusçuluk, genellikle asılsız öncüller üzerine kurulu ve efsanelerle beslenen ancak siyasi bir organizasyon olarak devletlerin inşası sürecinde hayati bir rol oynayan ve bu yüzden de insanlık tarihini derinden etkilemiş güçlü bir öğretilerdir. Bu bağlamda ulusçuluk düşüncesi en önemli etkisini, 19. yüzyılda yeni bir dünya düzenine doğru evrilen Batılı büyük güçler yani İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya’nın doğrudan etki alanı Balkanlar’da göstermiştir. Balkan coğrafyası, Osmanlı İmparatorluğu’nda ulusçuluk fikrinin başlattığı çözölmelerin bir anlamda laboratuvarını oluşturmuştur. 1821 yılında Mora’da çıkan ayaklanma sonrasında 1830’da imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan Devleti kurulmuştur. Bu şekilde başlayan Balkanlar’daki ulus devletlerin inşası süreci; Batılı büyük güçlerin etkisi altında imzalanan 1878 Berlin Anlaşması da Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan gibi teri-

1 Bu makale, 05-07 Ekim 2012 tarihleri arasında Isparta ve Burdur’da Süleyman Demirel Üniversitesi-Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Uluslararası Akdeniz Üniversitesi ve Epoka Üniversitesi’nin ortaklaşa gerçekleştirdiği, “Uluslararası Balkan Sempozyumu ‘Balkanlar’da Dostluk ve İşbirliği Dinamikleri” başlıklı kongrede sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

toryal (yani sınırları çizilmiş toprak parçası içinde-ülkesel) ulus devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Kemal Karpat'ın da işaret ettiği gibi Berlin Kongresine katılan büyük güçler, Balkanlar'da ülkeye dayalı özerk ya da bağımsız ulus devletlerin kurulmasını, kısaca "Doğu Sorunu"na yani bölgede kendi aralarında süren rekabete karşı akılcı bir çözüm olarak görmüşlerdir. Yine Karpat'a göre Berlin Anlaşması, Balkanlar'da devletler inşa ederken bu devletlerin tarihsel imgelerden ve efsanelerden bir "ulus" oluşturmalarına, üstü kapalı bir şekilde de olsa, ortam hazırlamış ve onları nüfus temelli etnik ya da dinsel gerçekliklere dayanmak yerine tarihsel romantik anılara dayanarak çizilmiş sınırlar içine yerleştirmiştir.²

Berlin Anlaşması sonrasında Balkanlar'da yeni bağımsız ulus devletlerin inşasını desteklerken Batılı büyük güçlerin her birinin kendine özgü nedenleri vardı. Batı Avrupa'yı merkeze alan dünya sistemi teorisinden hareket edersek; Avrupa'nın askeri ve siyasi müdahaleleri sonucu kapitalist ekonomik sistem Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş topraklara sahip ülkelerde farklılıkları barındıran yapıların içine hızla nüfuz etmiş, geleneksel düzenin çözülmesine neden olmuştur. Bu çözülme Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik yapısında bazı dönüşümleri beraberinde getirmiş, yeni bir orta sınıfın sahneye çıkışını hazırlamıştır. İmparatorluktaki bu ekonomik dönüşüm, Batı Avrupa'ya hem mekân olarak hem de yoğun ticari ilişkileri sebebiyle yakın konumdaki Osmanlı Balkanlar'ında Batı Avrupa'da eğitim görmüş ve buradaki ulus-devlet modellerinden, hepsinden önemlisi de aydınlanma düşüncesinden etkilenmiş yeni bir aydın sınıfın yükselmesini sağlamıştır. Etnisiteye özel bir önem atfeden bu yeni aydınlar grubu, kiliseyi de işe koşmak suretiyle inşa edilen ulus devletlerde yönetici konuma gelerek; kendilerine verilen toprak parçaları üzerinde yaşayan farklı etnik-dinsel topluluklardan bir "ulus" inşa etmeye çalışmışlardır. "Ulus" için bölgede yaşayan mevcut etnik topluluklardan biri; dil olarak da, konuşulan dillerden biri seçilmiştir. Bu süreçte evrensel konumdaki dinsel kurumlar ve örgütlenmeler varlığını korumakla birlikte bunların etki alanları daraltılarak "etnik ulusal" boyuta indirgenmiştir. Böylece kilise

2 Bkz. Kemal H. Karpat, "Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek," *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztanur, İmge Yayınları, Ankara 2004, s. 7-8.

ulus devlet aygıtının aracı konumuna getirildi. Bütün bu ulus-kurma projelerinde “tarihyazımı” önemli rol oynadı. Çünkü tarihyazımına bakıldığında da görüleceği gibi Balkanlar’da bu süreçte gelişen tarih bilimlerin yeni oluşan ulus-devletlerin gereksinimleri doğrultusunda gelişmiştir.³

19. yüzyılda Balkanlar’da inşa edilen devletlerden hiç biri gerçek bir ulusa dayanmıyordu. Aynı anne-babanın çocukları arasında bile çıkarlarına göre kardeşlerden biri kendisini Yunanlı, diğeri ise Bulgar ya da Sırp olarak tanımlayabiliyordu.⁴ Daha çarpıcı bir örnek vermek gerekirse; 1821 Mora İsyanına katılan ve daha sonra Yunan Krallığı’nın tebaasını oluşturacak olan isyancıların büyük bir kısmı Yunanca değil Arnavutça konuşuyordu. Arnavutça konuşan ve Batılı yazarlar tarafından doğrudan Arnavut olarak nitelendirilen bu insanlar dini aidiyet bağlamında Rum Ortodoks idiler.⁵ Bu dönemde Ortodoks Rum ve Arnavut nüfusun büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşamaya devam etmekteydi. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu’nda Slavca konuşan Müslümanlar kendilerine “Türk” denilmesini yadırgamadıkları gibi kendilerini etnik anlamda Türk olmaktan ziyade Osmanlı Devleti ile özdeşleştiriyorlardı.⁶ Slavca konuşan Bosna-Hersekliiler 1878 sonrasında Anadolu’ya göç edecek⁷ ve Türk kökenli olmamalarına rağmen kendilerini Türk olarak tanımlamaya devam edeceklerdir. Bu örnekler bile göstermektedir ki; Balkanlar’da kurulan ulus

3 Bu konuda daha geniş değerlendirme için bkz. Fikret Adanır, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarih Yazınında Osmanlı İmparatorluğu,” *Osmanlı Geçmişi ve Bugünkü Türkiye*, (Der. Kemal H. Karpat), (Çev.) Sönmez Taner, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 359-379.

4 Bkz. Kemal H. Karpat, “N. Batzarıa’nın Anıları: Jön Türkler ve Milliyetçilik,” *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztemur, İmge Yayınları, Ankara 2004, s. 243-282.

5 Bu konuda bkz. Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları. İsyan ve Göç (1919-1923)*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 3, 10. dipnot.

6 Balkanlar’da bugün bile “Türk” kelimesi İslam anlamında kullanılmaya devam edilmektedir. Örneğin Doktor Kerim Luçareviç, son yüzyılın en büyük insan hakları ihallerinin yaşandığı Bosna Savaşı ile ilgili anılarında Türk sözünün İslam anlamında kullanılmaya devam ettiğine dair pasajları görmek mümkündür. Bazı pasajlardan örnek vermek gerekirse; “...Çetnikler önce (yerleşim yerini) kuşatıyorlardı. Kendilerini savunmayı teslim olanları kesiyorlar, önce kendini savunup sonra teslim olanları da kesiyorlardı. Kendi çevrelerindeki tüm Müslümanları kesiyorlardı; çünkü onlar için, (öldürdüklerinin) hepsi “Türk’tü...”, s. 20; “...Vişegrad’a Sırbistan’dan otobüslerle ve üç tankla Çetnikler geldi... (Caddelerde) sarhoş ve başıboş bir halde Sırp milliyetçi şarkıları söylüyorlar, Sırp bayrağı taşıyıp sloganlar atıyorlardı: “Burası Sırp Toprağı! Sırplar kendi topraklarına dönüyorlar! Bu toprak Türklerin değil! ...”, s. 55. Bkz. Kerim Luçareviç, *Saraybosna Savaşı*, (Çev.) Enver-Sezin İbrahimkadiç, Sarajevo 2001.

7 Boşnakların Anadolu’ya göçü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tufan Gündüz, *Alahimanet Bosna Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

devletlerin resmi sınırları içinde yaşayan insanların tümü akraba değildi ya da bu devletlerin yöneticilerinin iddia ettiği gibi ulusun üyeleri olarak düşünülen insanların tamamını içermemekteydi. Hatta bu devletlerin her birinin sınırları dahilinde pek çok “akraba-olmayan” insanlar da yaşamaya devam etmekteydi. İşte tam da bu noktada akraba-olmayan bu insan topluluğu ulusçuluk düşüncesinin dolayısıyla da ulusun inşa sürecinin tamamlanmasının olmazsa olmazlarından olan “öteki”ni oluşturunuyordu. Örneğin Sırp lar ya da Bulgarlar, Yunan Patrikhanesi’nin kendi ulusal kültürlerini baskı altında tuttuğu gerekçesiyle topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyan Yunanlıları “öteki” olarak görürken kendi resmi ulusal kiliselerini kurmaktan da geri durmuyorlardı. Bununla birlikte hem Ortodoks Yunanlılar hem Ortodoks Sırp lar hem de Eksarkhane’ye bağlı Bulgarlar için Müslümanlar yani Türkler ise “ortak bir öteki”ni oluşturunuyordu. Etnik köken, ulusçuluk düşüncesinin iddia ettiği gibi bir ülkede gerçek akraba olarak düşünülecek insanların tanımlanmasında geri planda kalıyordu. Örneğin Müslüman Boşnaklar ya da Pomaklar ulusçuların iddia ettiği üzere etnik olarak gerçekte Slav kökenli oldukları halde inşa edilen ulus devletin içinde ikinci sınıf vatandaşlar olarak kalmaya devam ettiler. Etnisite, ulus devletin yayılmasında, ülke dışı akrabalık iddialarında ve bu iddiaların gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadı. Fakat uluslaşma sürecinde dil, etnisiteyi belirleme ölçütü haline geldi.⁸

Balkanlar’da ulus devletin inşa süreci aynı zamanda ulusçuluk düşüncesinin de inşa süreciyle at başı gerçekleşmiş bir olgudur. Bu inşa sürecinin ötekileştirilmesi gerekenleri ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkim unsuru olan Türkler yani Müslümanlar olmuştur. Bu bağlamda Balkanlar’da etnisite üzerinden başlayan farklılaşma daha sonraki süreçte aynı etnik kökenden gelen halklar arasında din eksenli bir farklılaşmaya dönüşmüştür. Balkanlar’da yaşanan bu durum, henüz inşa edilen ve bir şekilde sınırlarını çizmek zorunda kalan ulus devletlerin karşısına sadece etnik değil aynı zamanda dinsel anlamda “homojenleştirilmesi gereken” bir nüfus problemi çıkartmıştır. Bu homojenleştirme girişimi, Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk, Sırp, Rum, Bulgar, Pomak, Boşnak, Ulah gibi farklı etnik kökene;

8 Bkz. Karpat, “Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk,” s. 10.

İslam, Hıristiyan, Yahudi gibi farklı dinsel inanca sahip etnik-dinsel toplumları yüzyıllarca bir arada tutan “millet sistemi”nin çözülmesine yol açmıştır. Homojenleştirme olgusu zaman zaman toprakla ilgili müzminleşmiş bir anlaşmazlığı, tartışmalı bölgeyi ikiye bölerek ve yanlış tarafta kalanları sınırlar çizilip etnik gruplar tamamen örtüşünceye kadar çizginin diğer yanına göçe zorlamak gibi kolaycı ama faturası çok ağır yöntemlerle yapılmıştır. Bu anlamda 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan’da imzalanan ve Ege’nin iki yakasında yaklaşık 2 milyon insanın hayatını etkileyen “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” iki ülkenin homojen birer ulus devlet oluşumunun önemli bir merhalesidir. Daha açık ifadesiyle; bir arada yaşama kültürüne sahip farklı desenler olarak nitelendirilen halkların belli sınırlar içinde ayrıştırılması gereken şeyler olarak tanımlandığı bir durumdur. Bu anlamda mübadele sözleşmesi, Lord Curzon’un deyiimiyle halkların ayrışması⁹ için yasal çerçevenin hazırlandığı ve bunun nasıl uygulandığını gösteren hukuki bir metindir.

Bu çalışmada Balkanlar’da ulus inşa sürecinde kullanılan homojenleştirme yöntemlerinden biri olan karşılıklı nüfus değiş-tokuşu anlamına gelen ve Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi¹⁰ üzerinde durulacaktır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşen barış görüşmelerinde ilk defa ortaya atılmakla birlikte uygulamaya geçirilmeyen mübadele fikri,¹¹ ilk olarak Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 1913 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması ile gerçekleştirilmiştir.¹² Bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan Devletleri arasında ileride yapılacak nüfus değişimleri için de bir

9 Bkz. Renée Hirschon, “Ege Bölgesindeki Ayrışan Halklar,” *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renee Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 4.

10 Mübadele, Arapça bir isim olan “*bedel*” sözcüğünden türetilmiş olup; bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi, trampa, değiş tokuş anlamına gelmektedir.

11 Mübadele fikrinin ilkönce 1830’da Yunanistan’ın bağımsızlığını kazandığı süreçte diplomatik olarak gündeme getirildiğine dair bir görüş varsa da bu konu araştırılmaya muhtaç bir konudur.

12 Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında daha küçük çapta gerçekleştirilen nüfus mübadelesi konusunda geniş bilgi için bkz. Gülay Özgür, *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

örnek teşkil etmiştir.¹³ Bir yönüyle insanın insanla, dilin dille, dinin dinle, metanın meta ile trampası anlamına gelen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Balkan Savaşlarının sonucunda kararlaştırılan ancak I. Dünya Savaşının başlaması sebebiyle gerçekleştirilemeyen bir girişimin tamamlanmasıdır.¹⁴ Bununla birlikte Türk-Yunan nüfus mübadelesi, azınlıklar sorununu çözmek için siyaset üretenlere uluslararası politikada bir emsal teşkil etmiş ve daha sonraki süreçte de dünyanın pek çok yerinde gerçekleşen toplu nüfus ihraçlarında bir yöntem olarak kullanılmıştır.¹⁵

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE MÜBADELENİN VE MÜBADİLLERİN YERİ

30 Ocak 1923'te Lozan görüşmeleri sırasında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan nüfus protokolüne göre; Batı Trakya hariç Yunanistan'daki Müslümanlar ile İstanbul'dakiler hariç Türkiye'deki Ortodoks Rumlar, zorunlu olarak mübadele edildiler. İmroz ve Bozcaada'da yaşayan Rumlar da Lozan Anlaşmasının 14. maddesi gereğince aynen İstanbul Rumları gibi mübadele dışında bırakılmışlardır. Büyük güçlerin Yakındoğu diye bilinen bölgenin geleceğini harita üzerinde çizmek amacıyla toplanan Lozan Konferansı,¹⁶ Osmanlı çatısı altında yüzyıllardır evliliklerini bütün sarsıntılara rağmen sürdürebilmiş Türk ve Yunan milletleri arasında boşanma koşullarının şahitler nezdinde kayıt altına alındığı bir akittir. Bu akit, iki taraf için yeni sınırları çizmekle kalmıyor, ekonomik kaynakları da iki taraf arasında yeniden dağıtıyor, evin iki sakini arasına sınır çizgileri çekiyordu. Aktin kaleme alınmasına nezaret eden büyük güçler, çizilen bu çizgiyle din bakımından yanlış yerde kalan herkesi Ege'nin öbür yakasına yeni bir hayata başlamak üzere doğru yere sevk ediyordu. Anlaşmanın birinci maddesinde

13 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Selahattin Önder, *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912- 1930)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1990.

14 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 119-125.

15 Bkz. Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, (Çev.) Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. XV; Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

16 Lozan Konferansı'nın resmi adı "Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı"dır.

geçen bu (mübadeleye tabi olan) kimselerin hiçbirisi, Türk hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerine dair kararın anlamı, her iki tarafın doğdukları topraklara bir daha dönebilme umudunun tamamen yitirilmesinden başka bir şey değildi. Tabir yerindeyse iki taraf "al mektuplarını ver mektuplarımızı" demek zorunda bırakılıyordu.

Mübadele olgusu bugüne kadar hem siyasetçiler hem de diplomatlar tarafından genellikle bir başarı öyküsü olarak anlatılmıştır. Bu anlatının temeli mübadelenin gerçekleştirilmesi sayesinde iki toplum arasında daha fazla kan dökülmesinin önüne geçildiği yönündedir. Ancak olaya daha insani bir açıdan bakıldığında mübadele, iki toplumda da insanların psikolojisi üzerinde üç dört kuşak üzerinden atamayacakları travmalara yol açmıştır. Ben kimim, nereden geliyorum, dedem-ninem nerde yaşıyordu, üzerinde yaşadığım topraklara neden aidiyet hissedemiyorum gibi sorular dedelerin ninele- rin anlattığı asıl vatana olan özlemler bu travmayı artırıyor. Bugün birinci kuşak mübadillerin büyükçe bir kısmı asıl vatanlarının doğdukları yerler, yani artık bugün Yunanistan sınırları içinde kalmış olan şehirler ve köyler olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Daha da ilginç olanı ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin bazılarının bile büyüklerinin asıl vatana ait anlattıklarının da etkisiyle dedelerinin-ninelelerinin mübadeleye tabi tutuldukları topraklardan hiç gidip görmedikleri halde "bizim oralar" ya da "memleket" diye bahsetmeleridir.

Türkiye için çok önemli olmasına rağmen hakkında çok az şey bildiğimiz 1923 nüfus mübadelesi gerçekte karmaşık bir olaydır. Mübadeleyi tam olarak anlamak ve yorumlayabilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Çünkü Türkiye'de mevcut literatürde mübadele konusu üzerine araştırmalar son derece yeni ve var olan araştırmalar da bir giriş niteliği taşımaktadır. Üniversitelerde yeterince konu üzerine araştırma yapılmadığı gibi; var olanları kamuoyuna mal edilememiştir. Türkiye'de mübadeleye karşı görülen bu duyarsızlıkta; gidenlere oranla Yunanistan'dan gelenlerin genellikle çiftçi ve köylü, dolayısıyla da eğitim düzeyi düşük bir nüfus olması etkili olmuştur. Yine nüfus değişiminin

17 Bkz. İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

son bulduğu 1930'lu yıllarda Türkiye'de "ulusçuluk" düşüncesinin en etkili döneminin yaşanmasının ve "Türkiye'de yaşayan herkes Türk'tür" düşüncesi içinde diğer farklılıklar gibi mübadele ile gelen nüfusun farklılıklarının üstünün örtüldüğü bir dönem olmasının da bu duyarsızlıkta etkisi olmuştur. Bu dönemin doğası gereği "ailevi köklerin dışarıdalığı"ndan ziyade "Anadolu köklerine atf"la milli birlik ve beraberliğe vurgu yapılmaktaydı. Bu noktada ailevi köklerini tanımlayan mübadillerin tamamının Konya, Karaman, Manisa yörelerinden göçürülerek Balkanlar'a iskân edilen Yörüklerden olduklarına dair anlatı ile yine istisnasız mübadillerin hepsinin Selanikli ve dolayısıyla da Atatürk'ün hemşehrisi olduğuna dair bugün bile devam eden anlatıyı bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Selanik Vilayeti'nin Osmanlı idari yapısı içinde neredeyse bütün Kuzey Yunanistan'ı içine alacak coğrafi genişlikte ve mübadillerin Anadolu'ya sevki sırasında önemli bir liman kenti olması bu anlatılarda etkilidir. 1910 yılında iktidara gelen Elefterios Venizelos Megali İdea fikrini Yunanların beyninde romantik bir düş olmaktan çıkarmış; tarihi, ekonomik, demografik, coğrafi temelde yeniden yorumlayarak Yunan ulusçuluğu karşısında Müslümanların ötekileştirilmesine ortam hazırlamıştır. Türk mübadiller ise kendilerini ulusalcı Yunanların zulmünden kurtaran bir kurtarıcı ve Yunanlara karşı kazanılan zaferin başkumandanı olan Atatürk'le "hemşehrilik" noktasında özdeşleştirmişlerdir. Diğer yandan mübadelenin gerçekleştiği dönemde 10 milyon üzerindeki Türkiye'ye 450-500 bin civarında bir mübadil nüfus yerleştirilirken; toplam nüfusu 5 milyon civarındaki Yunanistan'a 1.5 milyon civarında mübadil nüfus yerleştirilmiştir. Yunanistan'a göre Türkiye'de mübadillerin iskânının görece bütün olumsuzluklarına rağmen daha kolay gerçekleştirildiği bir gerçektir. Bunda 19. yüzyıl ortalarından itibaren o güne kadar Kafkasya-Balkanlar ve Ortadoğu'dan Anadolu'ya göç eden Müslüman muhacir nüfusu iskân edebilmiş Osmanlı tecrübesinin rolü büyük olmuştur. Bununla birlikte mübadillerin iskân sürecinde yaşanan olumsuzluklar, hâlâ araştırılmayı bekleyen önemli konulardan biridir.¹⁸

Türkiye'deki durumun aksine mübadele Yunanistan'da daha ilk gün-

¹⁸ Bu konuda en önemli öncü çalışma Nedim İpek'in mübadelenin Samsun örneğinde incelediği çalışmasıdır. Bkz. Nedim İpek, *Samsun ve Mübadele*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

lerden kamuoyunun gündemine oturmuştur. Yunanistan'a giden Anadolu Rumları yerleştikleri neredeyse her şehirde geldikleri yerler olan İzmirililer, Karadenizliler (Pontuslular), İmrozlular, Trakyalılar, Ordulular, Bafrahlılar, İstanbullular gibi isimlerle dernekler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu derneklerin büyük bir kısmı, özellikle ikinci kuşaktan sonrası, bugün varlığını hemşerilik kimliğinden ziyade Yunan milliyetçiliğine dayanarak hâlâ yaşamaya devam etmektedir. 1930'lu yıllarda ise mübadele konusunda akademik çalışmalar başlamıştır. Yunanistan'da mübadeleyle ilgili yapılanlardan en önemlisi ve kayda değeri ise, Atina'da Küçük Asya Araştırmaları Merkezi adıyla bir merkezin kurularak, Anadolu Rumları'nın tarihini ortaya koymak amacıyla da 140-150 bin sayfalık bir sözlü tarih arşivi oluşturulmasıdır.¹⁹

Yunanistan'a giden Anadolu Rumlarının sayısı Türkiye'ye gelen Müslümanlara göre çok daha fazla hatta Yunanistan'da bu oran o günkü toplam nüfusun ¼'ü kadardı. Savaştan yenik ve yorgun çıkan Yunan toplumu içinde her dört kişiden birinin mübadil olduğu düşünülürse bu kişilerin entegrasyonlarının çok daha çileli olduğu görülecektir. Öncelikle mübadele edilen Müslüman ve Ortodoks nüfus arasındaki farkın çok fazla olması Yunanistan'a gelenlere yeterince ev bulunamamasına, bu durum da barınma sorununa yol açmıştır. Mübadiller için evler ve mahalleler kurma işini üstlenen Yunanistan Devleti, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, II. Dünya Savaşı ve Yunanistan İç Savaşı gibi peş peşe gelen krizlerin etkisiyle taahhütlerini gerçekleştirememiştir. 1970'li yıllarda bile Anadolu Hristiyanlarının hâlâ prefabrik evlerde yaşamaya devam ettikleri düşünülürse durumun ciddiyeti anlaşılabacaktır. Yine Anadolu'dan giden Rumların Yunanistan'ın yerli halkıyla kaynaşması çok zor olmuştur. Çünkü çoğu esnaf, tüccar ve eğitimli bir kesim olan "Mikrasiatesler" yani "Anadolu Rumları" yerli Yunanlılarca "Türk tohumu" olarak aşağılanmış ötekileştirilmişlerdir. Aynı dinden ve etnik yapıdan olmalarına rağmen yerli (dopyi) ve mübadil (prosfigas) iki toplum arasında uzun yıllar "endogami" yani "iç evlilikler" tercih edilmiş, uzun bir süre birbirlerine kız alıp vermemişlerdir. Geldikleri yerlerin kültürünü, sanatını, müziğini, hasılı yaşam

19 Bkz. Elçin Macar, "Lozan Mübadilleri Vakfı," *Geleceğin Sesi Türk-Yunan Yurttaş Diyalogu*, (Der. Taciser Ulaş Belge), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 91.

şeklini getiren Anadolu Rumları kendilerini uzun bir zaman diliminde de olsa Yunanistan'da kabul ettirmişlerdir. Ancak bu entegrasyonun tahmin edilenden de sıkıntılı olduğu bir gerçektir. Öyle ki bugün Yunanistan'da özellikle Kavala, Drama gibi şehirler başta olmak üzere mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği kentlerde mübadelenin üzerinden üç nesil geçtiği halde hâlâ Türkçe konuşan ikinci üçüncü kuşak mübadillere rastlamak mümkündür. Bu durum yerli Yunan toplumu tarafından kabul görmeyen mübadillerin gerçekte zorunlu olarak yerleştirildikleri yerlerde en azından dışarıda, kamusal alanda olmasa da evlerinde dedelerinin-ninelerinin doğdukları toprakların, Anadolu'nun dili Türkçeyi kullanmayı sürdürdüklerinin ve çocuklarına öğrettiklerinin göstergesidir.²⁰

İki ülkede de Yunan ve Türk uluslarının inşa faaliyetinde önemli bir homojenleştirme aracı olarak kullanılmış olan mübadele ve mübadiller; daha yakından incelendiğinde kendi içlerinde bile çok fazla kültürel çeşitliliği barındırdığı görülecektir. Örneğin Edesa-Vodina civarından Edirne'ye iskân edilen Karacaovalılar Müslüman olmakla birlikte Makedonca konuşuyorlardı. Bu insanlar bir süre sonra geri döneceklerini düşünerek evlerini kitleyip anahtarlarını da yanlarına almışlardı. Ve yine iskân edildikleri ilk günlerde istisnasız her gün saat 5'e kadar Edirne valiliğinin önünde ne zaman geri döneceklerini öğrenmek için gün boyunca beklemişlerdir. Bin yıldır İç Anadolu bölgesinde oturan, dini ayinlerinde (Rum alfabesiyle yazdıkları) Türkçeyi kullanan ve büyük bir kısmı Yunanistan'ın coğrafı olarak nerede olduğunu bilmeyen Karamanlı Türkleri de Hristiyan Ortodoks dininden oldukları için mübadeleye tabi tutulmuştur. Yine Ortodoks Arnavutlar ve Trakya Gagavuzları da aynı Hristiyan mezhebinden oldukları için Yunanistan'a gönderilen topluluklar arasındadır. Osmanlı hâkimiyetine girişi uzun süren Girit'in, Müslüman cemaatinin mübadelesi de üzerinde durulması gereken bir olgudur. Örneğin TDK kurucu üyelerinden Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarından öğrendiğimize göre; Girit'te çocuklar başta olmak üzere babanın dışındaki aile fertleri günlük yaşamlarında genellikle Rumca konuşmaktaydı. Çünkü Osmanlıların Balkanlar'da bazı yerleşim

20 Bu ifadelerin tamamı 2007 yılı Mayıs ayında doktora tez çalışması için gittiğim Kuzey Yunanistan'da saha araştırması sırasında karşılaştığım kişisel gözlemlerime dayanmaktadır.

yerlerinde gerçekleştirdiği iskân ve şenlendirmeyi Girit'te yoğunluklu olarak gerçekleştirmedeği gözlemlenmektedir. Bu durum adaya yönetici olarak gönderilen idarecilerin buranın otokton Hıristiyan ailelerinin kızlarıyla evlendikleri, bu Hıristiyan eşlerden doğan çocukların da İslam hukukuna göre babanın dini olan İslam dinine göre yetiştirildikleri anlaşılmaktadır.²¹ Çocukların eğitiminden anneler sorumlu ve annelerin ana dilleri de Rumca olduğu için ev içinde Rumca konuşulduğu bilinmektedir. Çocuklar, Ahmet Cevat Emre örneğindeki gibi, Türkçeyi ancak ilkokula giderken öğrenmektedir. Yine Emre'den öğrendiğimize göre babanesi namaza Rumca niyet ederken, ibadetini ve dualarını ise Arapça yapmaktadır.²² Buna karşın Helen milliyetçiliği, belki de üç veya beş nesil öncesinde aynı kökende buluşan insanları, sadece dini inançları İslam olduğu için Girit'ten gönderilmesi gereken ötekiler olarak nitelendirmiştir. Çünkü bu tavır Balkanlar'da ulusun ve ulusçuluğun inşası sürecinde, ulusçu düşüncenin ileri sürdüğü bilinen argümanların yanında dinin çok önemli, vazgeçilemez bir yer tuttuğunun göstergesidir. İşte tam da bu nedenle mübadele; dil ya da etnisite temelli değil de dinsel inançlar bağlamında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Türk-Yunan nüfus mübadelesi, bugüne kadar dünya üzerinde yapılan nüfus değişimlerinin en geniş coğrafi alanı ve en fazla insanı kapsayan büyük bir olaydır.

SONUÇ

Literatürde mübadelenin iki ülke halkları üzerindeki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yönden çok yönlü ve uzun süren etkileriyle ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de konunun bu yönlerini işaret eden akademik çalışmaların ise 2000 Kasımında ikinci kuşaktan beş mübadilin başlattığı "Büyük Mübadele Çocukları Çağrısı"na cevap veren 23 kişinin girişimiyle kurulan "Lozan Mübadilleri Vakfı"nın çabalarıyla başladığı bir gerçektir. "Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin 77. yıldönümü"

21 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Melike Kara, *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008. Ayrıca bkz. Nuri Adıyke, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler," *Kebikeç*, S. 16, 2003, s. 17-25; Aynı yazar, "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Ser'iye Sicillerine Göre İhtidâ Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm," *XIV. Türk Tarih Kongresi*, (9-13 Eylül 2002), Ankara 2006.

22 Bkz. Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Kendi Yayını, yy. 1960.

vesilesiyle The Marmara Oteli'nde "Mübadillerin İstanbul Buluşması" gerçekleştirilmiş ve bu toplantıya mübadeleden önce Yunanistan'da doğmuş birinci kuşak mübadiller, belediye başkanları, sanatçılar ve Yunanistan'dan konuklar da katılmıştır. Böylece 77 yıllık bir aradan sonra birinci, ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller; ilk kez mübadil kimliği ile bir araya gelebilmişlerdir. Bununla birlikte Yunanistan'dakilerin aksine Türkiye'de zorunlu göçün üzerinden 77 yıl geçtikten sonra mübadillerin kendilerini açıkça ifade edebildikleri bir derneğin ve bu derneğe bağlı şubelerin kurulabilmiş olması da konunun dikkatlerden kaçmaması gereken bir yönüdür.

Türk-Yunan ilişkileri, 1923'ten bu yana 1930'larda Atatürk-Venezelos dönemi bir kenara bırakılırsa genellikle müteakabiliyet esasına göre yürütülmüştür. 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs Meselesi, Heybeliada Ruhban Okulu, azınlıkların sorunları, Rum ve Müslüman Vakıfları, kıta sahanlığı, Batı Trakya'daki Türk azınlığın eğitim ve vatandaşlıkla ilgili hakları gibi pek çok olayda statükocu bir diplomasi yöntemi olan müteakabiliyetin benimsendiği görülmektedir. Bunda Türkiye'deki mevcut partilerin dış politika söz konusu olduğunda bugüne kadar görece resmi çizginin dışında bir politika geliştirememiş olmaları da etkilidir. Bununla birlikte başta akademisyenler olmak üzere entelektüellerin ve sivil toplum kuruluşlarının görüşlerinin resmi çizgiden ayrılarak çeşitlilik göstermesi zorunludur. Türkiye'de eğitim seviyesi düşük sınıflar arasında Yunanistan'ın Türkiye'nin en kararlı düşmanı olduğuna dair Yunan-karşıtı görüşlere ve önyargılara rastlamak şaşırtıcı değildir. Bunda daha önceki dönemlerde Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı uyguladığı eski politikalar da etkili olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'de aşırı ulusalcı görüşteki küçük bir azınlık dışında eğitilmiş her kesimden bireyler kendilerini Yunan düşmanlığı ile koşullandırmadıkları da bir gerçektir.²³

17 Ağustos 1999 Marmara'da ve birkaç hafta sonra ise 7 Eylül 1999 Atina'da meydana gelen depremler, mübadele edilmiş halkları karşılıklı olarak harekete geçirmiş, önce Yunan halkı Türkiye'nin yardımına koşmuş, sonra da Türk gönüllüler Atinalı depremzedelerin yardımına koşmuştur. Yardıma koşanların büyük çoğunluğu da mübadil kökenlilerdir.²⁴ Her iki

23 Bkz. Murat Belge, "Sivil Toplum İlişkileri Üzerine Gözlemler," *Geleceğin Sesi Türk-Yunan Yurttaş Diyaloğu*, (Der. Taciser Ulaş Belge), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 27.

toplum nezdinde bu durumu dedelerinin-ninelerinin gelmiş oldukları eski topraklara duyulan özleminin ve vefanın bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. 1999 yılında gerçekleşen iki deprem sonrasında başlayan “deprem diplomasisi” sayesinde siyasetin bölüp ayırdığı iki toplum bu acı olaylar vesilesiyle daha da yakınlaşmıştır. Günümüzde Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların devam etmesine rağmen başta Lozan Mübadilleri Vakfı olmak üzere Türk-Yunan Dostluk Derneği gibi sivil toplum düzeyinde yürütülen ilişkilerin geçmişe oranla iki ülkede de olumlu gelişmelere yol açtığı görülmektedir. Bu noktada iki toplumun son seksen yılda geçirdiği değişimi yaşamış ve aile kökleri bakımından her iki ülkeden olan mübadillerin, özellikle de ikinci ve üçüncü kuşakları üzerinden gerçekleştirilecek dostluk ve işbirliğine dayalı projeler Türk-Yunan ilişkilerinin daha da ileriye götürülmesine ortam hazırlayacaktır.

Bugüne kadar Türk-Yunan ilişkilerinin bir aşama kaydetmesi için gerçekleştirilen sivil toplum girişimlerinin başında her iki ülkenin okul kitaplarındaki düşmanlık içeren ifadelerin çıkarılması için ortak komisyonların kurulması gelmektedir. Günümüze kadar öteki hakkında çok kötü şeyleri çocuklara aşılayan okul kitaplarındaki bu ifadeleri, devletlerin politikalarını yansıtan resmi tarih söylemleri olarak geçiştirmek mümkün değildir. Osmanlı bakiyesi topraklarda yaşayan toplumların ötekileştirmeden kurtulması; temelleri Batı dünyasında atılan ve laboratuvarını Balkanlar’ın oluşturduğu 19. yüzyılda dünyada dolaşıma çıkan inşa edilmiş bir sanal gerçeklik “ulusçuluk” düşüncesinin tekrar sorgulanmasından geçmektedir. Bu sorgulama yapıldığında iki toplum birbiriyle daha iyi empati kuracağı gibi; mübadele edilmiş insanlarımızın yaşadığı travma (katastrofi) da daha iyi anlaşılabilir.

24 Her iki ülkede de çıkan gazeteler dostluk ve dayanışmayı manşetten vermiştir: 20 Ağustos Ta Nea: “Hepimiz Türküz,” Rizospastis: “Kardeşim Mehmet Metin Ol,” 21 Ağustos tarihli Hürriyet: “Efharisto Poli File (Çok Teşekkürler Dostum)” başlıklarıyla çıkmıştır. Bkz. Sefer Güvenç, “80. Yılında Mübadele ve Güncel Sorunlar,” *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 450-51.

RUMELİ MUHACİRLERİNİN KENDİNE YAPILANLARI UNUTMASININ NEDENLERİ NE OLABİLİR?'

Türkiye, 2012 yılına günlük ulusal bir gazetede Rumeli muhacirlerinin kendine yapılanları unutması ve bu unutmanın nedenleri üzerine başlatılan bir dizi tartışmayla girdi. 2012 yılının ilk yarısı boyunca süren ve konuyla ilgilenen gazeteciler başta olmak üzere çeşitli üniversitelere mensup akademisyenlerin de dahil olduğu bu tartışma, Rumeli'de yaşananların tekrar gündeme getirilmiş olması sebebiyle önemliydi.

Zaman gazetesinin yorum sayfasında geçtiğimiz üç aylık dönemde Rumeli muhacirlerinin aktif unutması, yerellik (otoktonluk), imtiyaz, siyasi tercihler noktasında Etyen Mahçupyan ve Şener Aktürk arasında düzeyli bir tartışma sürdürülmektedir. Bu tartışmaya süreç içinde Fatih İyiyol ve Herkül Millas da katkıda bulundu. Bu makale bir Balkan tarihi araştırmacısı olarak gözlemlerimiz çerçevesinde devam eden bu tartışmada gözden kaçan bazı hususlara dikkat çekmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Tartışma sayın Mahçupyan'ın "Rumeli'nin Sürülmüş Çocukları"² başlıklı makalesi ile başladı. Burada Mahçupyan, Türkiye'de yaşanan "Ermeni soykırımı" tartışmalarının karşısına psikolojik denge unsuru olarak Rumeli ve Kafkasya'dan gerçekleşen zorunlu göçlerin (özellikle de Rumeli) ve bu süreçte yaşanan katliamların çıkarılarak bir Hıristiyan/Müslüman çatışması olduğu izlenimiyle tartışmanın misilleme şeklinde devam ettirildiği görüşünü ileri sürmektedir. Rumeli ve Kafkasya'da soykırıma uğrayan insanların "Türkleştirildiklerini" ve yaşananları "âlicenaplık" hasleti içinde unutmayı tercih ettiklerini ve bunun bir kaçış yolu olduğunu dile getirmektedir. Peki, bu unutmanın nedeni nedir? Bu unutmanın temel nedeni; "kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi sen de başkasına yapma"

1 Bu makale, Rumeli muhacirleriyle ilgili *Zaman* gazetesinin yorum sayfasında devam eden bir dizi tartışmaya katkı yapmak amacıyla kaleme alınan ve 30 Mart 2012 tarihinde "Rumeli Muhacirleri Neden 'Unuttu?'" başlığıyla yayınlanan makalenin gözden geçirilmiş halidir. Gazete sütununun 1600 kelimeyle sınırlandırılmış olması sebebiyle bu makalenin bazı bölümleri 30 Mart 2012 tarihli çıkan kısımda yer almamıştır. Burada bazı ilaveler yapılarak tam metin olarak yayınlanmıştır.

2 Bkz. Etyen Mahçupyan, "Rumeli'nin Sürülmüş Çocukları," *Zaman*, 08.01.2012.

felsefesiyle özetlenebilecek bilinçli bir tercih olabilir mi? Bu makalede bu soruyu irdeleyeceğiz.

Bilindiği gibi Rumeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki topraklarına verilen genel isimdir. Bu yönüyle Rumeli, imparatorluğun kalbi konumundaki bir coğrafyanın adıdır. Bununla birlikte Türkiye'deki tarihyazımında Türkmenler geldiklerinde Anadolu'nun bomboş topraklar olduğu, daha sonra dört asırlık Selçuklu ve beylikler döneminde Türkleşmesi (gerçekte İslamlaşması) tamamlanarak Osmanlıların Rumeli'ye geçiş sürecinde onlara insan kaynağı vazifesi gördüğü şeklindedir. Özellikle her Rumeli göçmeninin atalarının mutlaka Konya-Karaman-Manisa-Balıkesir gibi yörelerden göçürülen Yörüklerden olduğuna dair hâlâ devam eden bu kurgu resmi söylemin bir anlamda başarısı olarak da nitelendirilebilir.

GERÇEĞE EN YAKIN KURGU NE OLABİLİR?

Osmanlı'nın Balkanlar'daki altı asırlık hâkimiyeti sürecinde bu bölgenin yerli (otokton) halklarının Anadolu'dan gelen Naldöken-Tanrıdağı (Karagöz)-Selanik-Ofcabolu-Vize Yörüklerinin ve daha da önemlisi kolonizatör Türk dervişlerinin³ muhtemelen Türklüğü (yani İslamiyeti) temsil kabiliyetlerindeki samimiyetleri dolayısıyla süreç içinde başta Hristiyanlığın Bogomil⁴ mezhebine mensup Pomaklar ve Boşnaklar olmak üzere Arnavutlar, Sırp, Hırvatlar, Bulgarlar, Rumlar gibi Balkanlar'da yaşayan gayrimüslim toplulukların İslamlaşması yani Türkleşmesi görece çok daha sağlıklı bir kurgudur. Bu bağlamda daha önceki Bizans hâkimiyeti döneminin toplumsal yapısı içinde en alt toplum kesimleri olan Bogomiller gibi tek tanrılı bir Hristiyanlık mezhebi mensuplarının İslamiyeti kabul ederek eşitler arasında birinci konuma çıkması ve devlet katında imtiyaz elde etmesi kadar doğal bir şey olmasa gerektir. Önceki dönemin yönetici kesimi içinde bu grupların pastadan hak ettiklerini düşündükleri kadar pay alamadıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan Osmanlıların Balkanlar'da uyguladıkları Balkanlar ve ülkemizdeki ulusal tarihyazım-

3 Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, S. II, (Ankara 1942), s. 279-304.

4 Bogomiller konusunda daha geniş bilgi için bkz. Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosa Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

larında olumsuz bir algılama olarak değerlendirilen “devşirme sistemi,” Bosna’nın Sokoloviç kasabasıdan Sokollu Mehmed’e ya da Pargalı bir Rum balıkçının oğlu olan Pargalı İbrahim’e devlet yönetiminde padişah-tan sonra “ikinci adam” olma yolunu açıyordu. Yaşanan tartışmalarda tarihe bugünün değer yargıları üzerinden “anakronik” bir bakışla yaklaşmanın dayanılmaz hafifliğine ister istemez düşülmektedir. Osmanlıların Balkanlar’daki hâkimiyetini etkileyen sebepler arasında Bizans yönetiminin imtiyazlı tekfurlarının ve onların çevrelerindeki imtiyazlı kesimlerin topluma karşı olumsuz davranışların Balkanlar’da yaşayan halkın Osmanlı adaletini tercih etmesine ortam hazırlaması da vardır. Bu bilgiler ışığında yaşanan tartışmaya geri dönersek; “yerlilik (otoktonluk)” toplumu oluşturan bir cemaatin bir toprak parçasında uzun bir zamandır yaşıyor oluşu mudur? Yoksa toplumu oluşturan cemaatlerin birinin (birkaçının veya tamamının) devlet idaresince sahiplenilmesi olgusu mudur? Aktürk, yerlilik tartışmasını ilki üzerinden yaparken Mahçupyan bu tartışmayı ikincisi üzerinden sürdürmektedir.

Aktürk’ün görüşü üzerinden bir değerlendirme yapalım. Osmanlı Balkanlar’ında yaşayan Müslüman nüfusun en iyi ihtimalle yüzde 25’lik kısmının Anadolu’dan göçen Yörükler olabileceği gerçeği göz önünde bulundurulursa; Müslüman Rumeli nüfusunun geri kalan yüzde 75’lik kısmı “ihtida” etmiş yani Türkleşmiş (İslamiyeti kabul etmiş) insanlardan oluşmaktadır.⁵ Bu anlamda Rumeli Müslümanlarının en yerli (otokton) halkını Balkanlar’ın en eski yerleşimcileri olan Müslüman Arnavutlar oluşturmaktadır. Bu görüşün detaylandırılması için Osmanlı dönemi tapu tahrir defterleri ve nüfus sayımları üzerinden özellikle lokal (yerel) düzeyde yani köyler ekseninde yapılacak demografik çalışmalara ihtiyaç vardır. Biz burada küçük bir örnekle yetineceğiz. Osmanlı döneminde Selanik Eyaleti içinde yer alan Müslüman ve Hristiyan Osmanlıların bir arada yaşadığı bazı köylerin nüfus yapısını ele aldığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkacaktır: 14-15. yüzyıllardaki tahrirlerde köyün nüfus dağılımı yüzde 10-15 kadarı Müslüman, yüzde 85-90’i Hristiyan şeklindeyken; 16-17. yüzyıllara gelindiğinde bu oranın giderek Müslümanlık lehine değiştiği yani yüzde 60-65

5 Bu yaklaşımın temeli Araplar dahil İslamiyeti kabul eden her toplum ihtida etmiştir.

Müslüman, yüzde 35-40 Hristiyan olduğu ve 18-19. yüzyıllara gelindiğinde ise 14-15. Yüzyıllardaki durumun tam tersi yani yüzde 10-15 Hristiyan, yüzde 85-90 Müslüman şeklinde bir demografik tabloya dönüştüğünü görmemiz mümkündür.⁶ Bu durum Balkanlar'da özellikle köyler düzeyinde yerli(otokton) halkın ihtida etmesi sonucu Osmanlı hâkimiyetinin Rumeli'deki tesisi noktasında ne kadar önemli bir rol oynadığının görülmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte bu ihtidaların imtiyaz elde etmek, cizye gibi vergilerden kurtulmak gayesiyle yapılmadığına dair sadece Türkçe literatürde pek çok çalışmaya rastlamak da mümkündür.⁷

Mahçupyan yerlilik tartışmasındaki görüşünü; "Rumeli Müslümanları(nın), giderek yabancılaşmakta olan bir devletin dinini taşıdıklarını ve tam da bu nedenle yerli olarak görülmekten ve çatışma süreci içinde kendilerini yerli olarak algılamaktan uzaklaştıkları" şeklinde temellendirmektedir.⁸ Bize göre Osmanlıların Balkanlar'a hâkim olduğu zamanı; 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönem ve 19. yüzyıl ve sonrası dönem olarak kabaca ikiye ayırmak gerekir. Osmanlılar bu ilk dönemde Müslim-gayrimüslim bütün cemaatleri bir yerellik unsuru ya da insanlığın nüansları, farklı desenleri olarak değerlendiriyordu. Ne yazık ki 19. yüzyıla gelindiğinde Batıda başlayarak adım adım Osmanlı periferisini de etkileyen sekülerleşme süreci ve onun ürettiği modernleşme deneyimleri Osmanlı idari yapısının daha önceki yüzyıllarda gerçekleştirdiği "farklı desenler" bakış açısının yitirilmesine neden olmuş ve Osmanlılar da, cemaatler arasında tercih yapan büyük güçler karşısında sahipsiz kalan Müslümanlar lehine bir tercih yapmaya itilmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyıl, bütün dünya için yitirilen insanlığın seküler ideolojiler (Ulusçuluk, Sosyalizm, Marksizm, Kapitalizm, Liberalizm... vb) vasıtasıyla yeniden inşa edilmeye çalışıldığı (ama tam da başarılı olunamadığı) bir yüz-

6 Hatta bu köylerde yaşayan Müslüman Osmanlıların tamamı, 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreklerinde yaşanan hazin olaylar sebebiyle de, aşırı Helen ulusçuluğu karşısında tutunamayacaklarını anlamış ve 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi anlaşmasıyla, kadimden beri yaşadıkları köylerini zorunlu olarak terk etmek durumunda kalmışlardır.

7 Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, TTK Yayınları, Ankara 1994; Hava Selçuk, "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, s. 89-104; Ahmet Yiğit, "İzmir Şer'iyye Sicillerine Yansıyan İhtida Vakaları," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Vol.3 / 11, (Spring 2010), s. 633-648.

8 Bkz. Etyen Mahçupyan, "Rumeli'de Yerlilik ve İmtiyaz," *Zaman*, 15.03.2012.

yıl olmuştur demek hiç de yanlış olmaz. Osmanlılar ise, yitirilen insanlığı kendi içlerinde başta “Osmanlıcılık” düşüncesiyle yakalamaya çalışsalar da sonuçta sekülerizmin ürettiği pozitivist eğitimden geçen devlet erkânının, özellikle de İttihat ve Terakki içindeki idari kadronun, bu süreçte yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, ulusçuluk düşüncesine evrilmişlerdir. Bunda dünya sisteminin etkisi asla yadsınmaz.

Osmanlı periferinde başlayan çözölmeyi; Mahcupyan'ın işaret ettiğı gibi sadece (Rumelili) Müslümanlara değıl aynı zamanda gayrimüslimlere de kendi içinde yabancılaşan (ya da İdris Küçükömer'in deyiimiyle batılaşan)⁹ devlet yönetimi algısının bir sonucu olarak değıerlendirmek mümkündür. Bu durumu tersten okumak gerekirse kendi içinde yabancılaşan sadece devlet olmadığı, Rumeli başta olmak üzere Anadolu ve geri kalan Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin de içlerine “yabancılaşma ruhu”nun bu yüzyılda girdiğı söylenebilir.¹⁰ Bu noktada üç bin yıldır Anadolu'da yaşayan en eski yerli (otokton) halklardan biri olarak Ermenilerin içinden de seküler ideolojilerin peşine takılarak bin yıllık birlikte yaşama tecrübesini¹¹ gündemlerinden düşüren

9 Bkz. İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması Batılaşma*, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, Ankara 2002.

10 Özellikle 19. yüzyılda bu yabancılaşma ruhunun ya da virüsünün Osmanlı dünyasındaki yayılışına yardım eden yöntemlerin başında Bahlı misyonerler gelmektedir. Örneğın Selçuklu döneminde Anadolu'da yaşayan Ermeni toplumu çoğunlukla Grogoryen mezhebinden iken; 19. yüzyıla gelindiğinde Ermeniler arasında Gregoryenliğin yanında misyonerler vasıtasıyla Katolik ve Protestan mezhebinin de benimsendiğı/benimsediğı görölmektedir. Bu durum 19. yüzyıl Osmanlı yabancılaşmasına önemli bir örnektir. Oryantalizm olarak da nitelendirilen ve Batıyı merkeze alan bu düşünce tarzı, periferisindeki toplumları kendisi gibi düşündürmek için her yönetme başvurmuştur. Misyonerliğin dışında özellikle insanoğlunun 19. yüzyılda kendi eliyle ürettiğı en önemli düşünce akımı olan “ulusçuluk” düşüncesi ise bu dönemde Osmanlı dünyasına giriş yapan yabancılaşma ruhunun bayraktarlığını yapmıştır.

11 Sanırım bu birlikte yaşama tecrübesi bin yıldan da önceye dayanıyor olabilir. Bu konu tartışmalı olmakla birlikte 19. yüzyıl pozitivistizminin ürettiğı ve Avrupa merkezci bakış açısıyla kurgulanan Oryantalist tarih inşası sürecinden bütün dünya olduğı gibi bu topraklar da etkilendi. Buna göre Oryantalist tarih inşası gerçekte, Batının kendisinin dışındaki dünyayı, dolayısıyla da kaynaklarını kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmesinin teorik arka planından oluşturmaktaydı. Bu Avrupa merkezli tarih kurgusu Wallersteinci bir yaklaşımla periferisini oluşturan dünyanın geri kalan kısmını etkisi altına aldığı gibi, bizim tarih kurgumuzu da etkilledi. Bu toprakların hem Müslüman hem de gayrimüslimlerinin kaleme aldığı tarihler bazı istisnalar olmakla birlikte ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'le başlatır. Bunu Michael Doucas'ın tarihine ya da herhangi bir Osmanlı vilayetinde basılmış ilk dönem Salnamelerine baktığımızda görebiliriz. Ancak İttihat ve Terakki ile başlayan ve 1930'lu yıllarda asıl mecrasına oturtulan Batı etkisinde gelişen tarihyazımında, Hz. Adem örneğinde olduğı gibi, atıflar ortak değıerlere değıil de modernleşmenin de etkisiyle ötekeleştirici/ayırıştırıcı şeylere yapılmaya başlanmıştır. Yabancılaşmayı daha da tetikleyen bu ayrışma, daha sonraki süreçte yerini tek tipleştirmeye bırakmıştır.

(Taşnak-Hınçak çeteleri gibi) kesimler çıktığı gibi Rumeli’de de devlet erkini elinde bulundurarak devlet adına Müslüman-gayrimüslim halka baskı ve zulüm uygulayan bazı beylerin, paşaların ve idarecilerin varlığı da söz konusudur.¹² Bu anlamda ortaya çıkan kötü örnekleri genelleyerek bütün Müslüman ve gayrimüslim cemaatlara teşmil etmek çok da doğru bir bakış açısı olmaz. Devleti idare eden kesimlerin genel olarak Müslüman olması, onların icraatlarının bütün Rumeli veya Anadolu Müslümanları tarafından tasvip edildiği anlamına gelmemelidir. Türkiye’de aynen tarih yazımımızdaki genellemelerin devam etmesi gibi bu konuda da genellemeler, maalesef akademik çevreler başta olmak üzere kamuoyunda da yaygın bir şekilde devam etmektedir.

RUMELİLERİN ANADOLU’YA DAĞILMASI

Can alıcı soruya gelirsek Rumeli’den göç sırasında soykırıma muhatap olan Müslümanlar, acaba hangi nedenle bir kimlik olarak göreceli bir hafızasızlığı tercih etmişlerdir? Bu unutmanın nedenlerini birkaç başlık altında toplayabiliriz. İlki Rumeli muhacirlerinin görece tamamının Müslüman olmalarıdır. Bu konuda İslam inancında var olan “kendine yapılan kötülüğü hemen unut, iyiliği hayatın boyunca hatırla” şeklinde tarif edebileceğimiz bir hayat anlayışının etkisi olduğunu ileri sürebiliriz. Bunda birinci kuşak muhacirlerin daha sonra gelen ikinci ve üçüncü kuşak muhacirlere revizyonist ve rövanşist duygular çerçevesinde geçmişte yaşanan acıları hatırlatmama isteği yatmaktadır. Nitekim üçüncü ve dördüncü kuşak göçmenlere dedelerinin nereden göçtüklerini sorduğumuzda bazılarının sadece ülke ismi, bazılarının da ancak şehir ismi verebildiklerini, büyük bir çoğunluğun ise nereden, hangi şehirden özellikle de hangi köyden geldiklerini bile bilemedikleri görülür.¹³ Bunda tek istisna “mübadillerdir.” Çünkü

12 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Doktora Tezini* 50. Yılı, 1942-1992, Eren Yayınları, İstanbul 1992; Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler (Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002.

13 Bu konuda pek çok kişisel tecrübelerim oldu. Örneğin dedeleri 93 Harbi sonunda Anadolu’ya yerleşmiş ikinci-üçüncü ya da dördüncü kuşaktan bir muhacire atalarının nereden geldiğini sorduğunuzda size örneğin sadece Bulgaristan’dan derler. Biraz daha detaylı bilgi istediğinizde belki Deliorman bölgesi diyebilirler. Daha da zorlarsanız Rusçuk, Kırcaali, Filibe, Razlık, Hasköy gibi şehir ismi verebilirler. Ancak pek çoğu atalarının geldiği köyün ismini bilmez.

mübadillerin durumunda 1923 Lozan Anlaşmasına eklenen ek protokol sebebiyle nüfusun (insanın insanla) karşılıklı takası söz konusudur.

Diğer bir sebep olarak; Anadolu'ya gelen Rumeli Müslümanlarının yaşanan bütün acılara, uğranan soykırım ve haksızlıklara rağmen aynı dil ve aynı kültür, hepsinden önemlisi de aynı dine mensup Müslüman kardeşlerinin bulunduğu bir coğrafyaya geliyor olmaları gösterilebilir. Rumeli'den göçen Müslüman muhacirler yerleştikleri bölgelerdeki yerli (otokton) halk tarafından sahiplenilmiş ve bazı istisnalarla birlikte himaye edilmişlerdir. Bu anlamda Anadolu'da şenlendirilmeyi bekleyen geniş toprakların varlığı yaşanan acıları bir nebze olsun unutturabilmiştir. Gelen muhacirlere devlet, barınacak ev, işleyecek toprak ve güvenle yaşayabilecekleri köyler veya mahalleler sunabilmiştir. Bu dönemde yaşanan savaşlar sebebiyle Anadolu nüfusunun görece seyrekliği, gelen muhacirlerin yeni vatani yurt edinmesine ve buralarda kök salmasına da ortam hazırlamıştır. Bu sebeple muhacirler kendilerine geçmişte yaşatılan acılara ve yapılan zulümlere Yunus Emre'nin deyişiyle "Hoştur bana senden gelen/Ya hilat-ü yahut kefen,/Ya taze gül, yahut diken/Kahrında hoş lütfun da hoş" diyerek geçmişe takılıp kalmamışlardır.

Tartışmalarda gözden kaçırılan bir diğer husus ise Rumeli'den gelen muhacirler sadece Müslim-gayrimüslim bağlamında değil aynı zamanda Pomak-Slav-Arnaut-Boşnak-Torbeş-Rum-Ulah kökenli Müslümanlarla tarihsel olarak zaten birlikte yaşama kültür ve tecrübesine sahiplerdir. Bu sebeple Anadolu'da vatan tuttukları yörelerde Anadolu'nun farklı yaşam motif ve biçimleriyle kaynaşmaları hiç de zor olmamıştır. Muhacirler, özellikle evlilik bağlamında Yörük-Manav-Kürt-Çerkez-Laz hiçbir fark gözetmeksizin "egzogami" yani "dıştan evliliği" tercih etmişlerdir. Bu evliliklerin getirdiği akrabalık bağlarıyla Anadolu'nun dört bir tarafına yayılarak yerli (otokton) halkla kaynaşmışlardır.

SONUÇ

Sonuç olarak ne 1864'te Kafkasya'da Çerkezlerin ne 93 Harbi ve Balkan Savaşları sırasında Rumeli Müslümanlarının ne 1915 olayları sırasında Ermenilerin ne 1944 Kırım Tatarlarının ne de 1995 Bosna-Hersek'te Srebrenitza'da Boşnakların yaşadıkları acılar, sıkıntılar ve zulümler bir-

biriyle kıyas kabul eden ve misillemeci bir yaklaşımla ele alınacak olaylar değildir. 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleşen bu olayların belki de tek ortak noktası, insanlığın yitirilme çağında meydana gelmiş olmalarıdır. Başta Rumeli muhacirleri olmak üzere Kafkasya Çerkezlerinin, Anadolu Ermenilerinin, Kırım Tatarlarının ve Boşnakların yaşadıkları acıları, bir daha yaşamamak ve son iki asırda kaybedilen insanlığın tekrar inşası için geçmişi hatırlamak ve hatırlatmak durumundayız. Bu bağlamda Anadolu'nun bin yıllık ortak tarih geçmişi, bu inşanın gerçekleştirilebilmesi noktasında pek çok olumlu örneklerle doludur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Dâhiliye Mektubi Kalemî
DH. MKT., 2663/1,
DH. MKT., 1288/77,
DH. MKT., 2655/10,
DH. MKT., 2729/31,
DH. MKT., 2705/90,
DH. MKT., 2681/41.

Gazeteler

Kâinat, (H. 1327-1328), Drama.
Zaman, (R. 1325-1328), Selanik.
Asır, (M. 1908-1924), Selanik.
Rumeli, (H. 1325), Selanik.
Selanik, (M. 1869-1904), Selanik.
Zaman, (M. 1989-), İstanbul.

Araştırma ve İncelemeler

- ADANIR, Fikret. "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarih Yazınında Osmanlı İmparatorluğu," *Osmanlı Geçmişi ve Bugünkü Türkiye*, (Der. Kemal H. Karpat), (Çev.) Sönmez Taner, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 359-379.
- ADİYEKE, Nuri. "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler," *Kebikeç*, S. 16, 2003, s. 17-25.
- , "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Ser'iyeye Sicillerine Göre İhtidâ Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm," *XIV. Türk Tarih Kongresi*, (9-13 Eylül 2002), Ankara 2006.
- AGHATABAY, Cahide Zengin. *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Kitap Yayınları, İstanbul 2007.
- AĞANOĞLU, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.
- AKANDERE, Osman – SEMİZ, Yaşar. "1919-1922 Yılları Arasında Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 2, (Ağustos 2003), s. 51-85.
- AKDAĞ, Emin. *Unutulan Büyük Göç*, Zaman Kitap, İstanbul 2005.
- AKTAR, Ayhan. *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- , "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 119-125.
- ALBAYRAK, Kadir. *Bogomilizm ve Bosa Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

- ALİ CEVAT. *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmutbey Matbaası, Dersaadet 1313.
- ALTINÖZ, İsmail. "Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler," *Türkler*, C. X, YTY, Ankara 2002, s. 422-31.
- ANASTASSIADOU, Meropi. *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev.) Işık Ergüden, TVYY, İstanbul 1998.
- ANDERSON, Matthew Smith. *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.) İdil Eser, YKY, İstanbul 2001.
- ARI, Kemal. *Büyük Mübadele*, TVYY, İstanbul 1995.
- ARIKAN, Zeki. *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2006.
- ARSLAN, İsmail. *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- , "Bir Zorunlu Göç Hikâyesi Olarak 'Mübadele' Üzerine Bazı Düşünceler," *TYB Akademi Dergisi*, S. 6, (Eylül 2012), s. 41-58.
- , "Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme," *The Journal for South-Eastern European Studies (Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi)*, S. 15, İstanbul 2009, s. 45-67.
- ASLANTAŞ, Selim. *Osmanlı'da Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- AUGUSTINOS, Gerasimos. *Küçük Asya Rumları*, (Çev.) Devrim Evcı, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.
- BAER, Marc David. *Selanikli Dönmeler Yajudilikten Dönenler, Müslüman Devimciler ve Seküler Türkler*, (Çev.) Sevinç Kayır, Doğan Yayınları, İstanbul 2011.
- Sinasos/Mübadeleden Önce Bir Kapadokya Kasabası, (Ed. Evangelia Balta)(Çev.) Ari Çokona, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2007.
- BALTA, Evangelia-OĞUZ, Mustafa. *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 2009.
- BARKAN, Ömer Lütfi. "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, S. II, (Ankara 1942), s. 279-304.
- BELGE, Murat. "Sivil Toplum İlişkileri Üzerine Gözlemler," *Geleceğin Sesi Türk-Yunan Yurttaş Diyalogu*, (Der. Taciser Ulaş Belge), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 25-30.
- BELLİ, Mihri. *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açından Bir Bakış*, (Çev.) Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul 2006.
- BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul 2002.
- BEYDİLLİ, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayınevi, İstanbul 1995.
- , *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, Eren Yayınevi, İstanbul 1997.
- BİLGİÇ, Bestami S. *Doğu Karadeniz Rumları. İsyan ve Göç (1919-1923)*, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- BİNBAŞI M. Nasrullah-KOLAÇASI M. Rüşdü-MÜLAZİM M. Eşref. *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, (Yay. Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş), OSAV Yayınları, İstanbul 2003.
- BOSTANCI, Kahraman. "10 Temmuz'un Resimli Kitabı Akseden Çehresi," *Türk Edebiyatı*, Temmuz 2008, No: 417, s. 100-101.
- BROWN, L. Carl. "Çerçeve: Giriş," *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 13-18.

- , "Fransızca Takvim-i Vekayi ve Le Moniteur Otoman," *Yeni Türk Mecmuası*, C. I, S. 3, (1932), s. 22-27.
- CLARK, Bruce. *İki Kere Yabancı*, (Çev.) Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- ÇANLI, Mehmet. *Milli Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- ÇELİK, Zeynep. 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, (Çev.) Selim Deringil, 2. Baskı, İstanbul TVYY, 1998.
- ÇETİN, Osman. *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- DAĞI İhsan, "11 bin 547 sadece bir sayı mı?," *Zaman*, 10 Nisan 2012.
- DELİLBAŞI, Melek. "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması," *Belleten*, C. LI, S. 199, (Nisan 1987), s. 75-106.
- DİNÇEÇ, Emine. *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004.
- , "XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingeneler," *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, (Isparta 2009), s. 33-46.
- Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914), (Ed. Ç. Keyder-E. Özveren-D. Quataert), TVYY, İstanbul 1994.
- DUMAN, Hasan. *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteler (1828-1928)*, C. I-III, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.
- EFİLOĞLU, Ahmet. *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, Bayrak Yayımcılık, İstanbul 2011.
- Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, (Der. Renée Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- EMRE, Ahmet Cevat. *İki Neslin Tarihi*, Kendi Yayını, yy. 1960.
- EREN, Ahmet Cevat. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.
- ERGIN, Osman Nuri. "İlk Gazete," *İstanbul Şehremini Mecmuası*, S. 4, (1928), s. 276-280.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. "Çingeneler," *İA*, C. 3, İstanbul 1988, s. 420-427.
- GERÇEK, Selim Nüzhet. *Türk Gazeteciliği 'Yüzüncü Yıl Dönümü Vesilesiyle'*, İstanbul 1931.
- GİZ, Adnan. "İlk Türk Gazetesinin İsmi Nasıl Seçildi," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. XI, S. 64, (Ocak 1973), s. 23-26.
- Göç/Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, (Der. Herkül Millas), (Çev.) Damla Demirözü, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali. *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- GÜNDÜZ, Tufan. *Alahimanet Bosna Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.
- GÜVENÇ, Sefer. "80. Yılında Mübadele ve Güncel Sorunlar," *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 447-452.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümülcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirağ*. 8. Kitap-1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), YKY, İstanbul 2011.

- HALAÇOĞLU, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- HATİPLER, Mustafa. *İnsan Ziyahlığı Selanik'ten Edirne'ye*, Assos Yayınları, Edirne 2003.
- HATİPOĞLU, M. Murat. *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- , *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.
- HIRSCHON, Renée. *Mübadele Çocukları*, (Çev.) Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- , "Ege Bölgesindeki Ayrışan Halklar," *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Der. Renee Hirschon), (Çev.) Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 3-16.
- ITZKOWITZ, Norman. "Algılamalar Sorunu," *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 50-61.
- İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000.
- İNALCIK, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992.
- , "Mirasin Anlamı: Osmanlı Örneği," *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Der. L. Carl Brown), (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 32-49.
- , *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluş*, Hayy Kitap, 4. Baskı, İstanbul 2010.
- , *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- İNÜÇÜR, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.
- İPEK, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- , *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- JELAVICH, Barbara. *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. I, (Çev.) İhsan Durdu, Haşim-Gülçin Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- KARA, Melike. *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- KARAAĞAÇ, Günay. *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008.
- KARAKASIDOU, Anastasia N. *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s. 57-58.
- KARIDIS, D.N. - KIEL, Michael. *Mitilinis ostigrafia kai Lesbos horografia (15-19 yy.)*, Athens 2000.
- KARPAT, Kemal H. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztemur, İmge Yayınları, Ankara 2004.
- KIEL, Machiel. "Selanik," *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 352-357.
- KİTSİKİS, Dimitri. *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- KOBAKİZADE İSMAIL HAKKI. *Bir Mübadilin Hatıraları*, YKY, İstanbul 2009.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur. "Tuna Vilayet Gazetesi," *OTAM*, S. 2, s. 141-149.
- KOÇOĞLU, Yahya. *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- KOLOĞLU, Orhan. "Türkçe-Dış Basın," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 94-98.

- , "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 68-93.
- , *Takvim-i Vekâyî Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara t.y.
- , *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısıriyye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*, Ankara 1991.
- KOLOVOS, Ilias A. "Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre 15. ve 16. Yüzyıllarda Selanik," *Tarih ve Toplum*, (Aralık 1997), S. 168, s. 7-14.
- KÜÇÜKÖMER, İdris. *Düzenin Yabancılaşması Batılılaşma*, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, Ankara 2002.
- LOWRY, Heath W. *Osmanlı Döneminde Balkanlar'ın Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*, (Çev.) Ahmet Cemal, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- , ERÜNAL, İsmail E. *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları, Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*, (Çev.) Kıvanç Tannıyar, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- LUÇAREVIÇ, Kerim. *Saraybosna Savaşı*, (Çev.) Enver-Sezin İbrahimkadiç, Sarajevo 2001.
- MACAR, Elçin. "Lozan Mübadilleri Vakfı," *Geleceğin Sesi Türk-Yunan Yurttaş Diyaloğu*, (Der. Taciser Ulaş Belge), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 89-94.
- MANGLIS, Yannis. *Ağanın Çocukları: Adalardan Bodrum'a*, (Çev.) Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul 1998.
- MATSCHKE, Klaus-Peter. "Türkokrasiye Geçiş Üzerine Arştırmalarda Karşılaşılan Sorunlar: Bizans Bakış Açısı," *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih yazımı Tartışması*, (Der. Fikret Adanır-Surayia Faroqhi), (Çev.) Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 97-136.
- MAZOWER, Mark. *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, (Çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul: YKY, 2007.
- MCCARTY, Justin. *Ölüm ve Sürgün*, 2. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998.
- MERAY, Seha. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, C. 8, YKY, İstanbul 2003.
- MİLLAS, Herkül. *Türkçe-Yunanca Ortak Kelimeler Deyimler ve Atasözleri Yunanca Okunuşlarıyla*, İstos Yayınları, İstanbul 2012.
- OKDAY, İsmail Hakkı. *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1975.
- ORAN, Baskın. *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- ORHONLU, Cengiz. "Türkçe yayınlanan ilk gazete 'Takvim-i Vekâyî' ," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 6, (Mart 1968), s. 35-39.
- ORTAYLI, İlber. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi," *Türkler*, C. 10, YTY, Ankara 2002, s. 216-220.
- Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih yazımı Tartışması*, (Der. Fikret Adanır-Surayia Faroqhi), (Çev.) Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, (Ed. Antonis Anastasopoulos-Elias Kolovos), University of Crete Department of History and Archaeology, Rethymno 2007.
- ÖNDER, Selahattin. *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912- 1930)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1990.
- ÖRENÇ, Ali Fuat. *Balkanlar'da İlk Dram: Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul 2009.

- ÖZGÜR, Gülay. *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.
- ÖZSOY, İskender. *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.
- ÖZDEMİR, Bülent. *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850*, The Isis Press, İstanbul 2003.
- PALAIRET, Michael. *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, (Çev.) Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- PALLIS, Alexander Anastasius. *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Çev.) Orhan Azizoglu, YKY, İstanbul 1995.
- PAMUK, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 3. Basım TVYY, İstanbul 2005.
- PANZAC, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev.) Serap Yılmaz, TVYY, İstanbul 1997.
- PARLAK, Türkmen. *Yeni Asır'ın Selânik Yılları "Evlâd-ı Fatihan Diyarları" 1895-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir 1986.
- PEKİN, Müfide-TURAN, Çimen. *Mübadele Bibliyografyası*, LMV Yayınları, İstanbul 2002.
- SAYDAM, Abdullah. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Selânik 1850-1918 Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı, (Haz. Gilles Veinstein), (Çev.) Cüneyt Akalın, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- SELÇUK, Hava. "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, s. 89-104.
- SERÇE, Erkan. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir: 1998.
- Sol Kol, *Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed.) Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- SOYSAL, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Ed. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Yayınları, Ankara 2000.
- STRAUSS, Johann. "Yaşanan ve Anımsanan Osmanlı Yönetimi Türkokrasi Döneminin Bazı Yerel Yunan Kronikleri Üzerine Yorumlar," *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazım Tartışması*, (Der. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), (Çev.) Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 225-257.
- SVORONOS, Nicolas G. *Salonique et Cavalla (1686-1792)*, Paris 1951.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan. *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara 1976.
- ŞEMSEDDİN SAMİ. *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 4, Tıpkıbasım/Faksimile, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.
- ŞİMŞİR, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-II-III, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, (Ed. Elias Kolovos-Phokion Kotzageorgis), Isis Press, İstanbul 2007.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2010.
- TODOROV, Nikolai. *The Balkan City (1400-1900)*, University of Washington Press, Seattle and London 1983.
- TODOROVA, Maria. "Balkanlar'da Osmanlı Mirası," *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Yay. Haz. Kemal Saybaşı-Gencer Özcan), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s. 117-145.
- , *Balkanları Tahayyül Etmek*, (Çev.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

- UZER, Tahsin. *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara: 1999.
- UZUN, Ahmet. *Tanzimat ve Sosyal Direnişler (Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002.
- VARLIK, Bülent. "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 99-102.
- YALÇIN, Kemal. *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, 9. Baskı, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.
- YAZICI, Nesimi. *Takvim-i Vekâyi Belgeler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.
- , "Vekay-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz," *OTAM*, S. 2, s. 267-278.
- Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- YEROLYMPOS, Alexandra. *Urban Transformation in the Balkans (1820-1920)*, University Studio Press, Selanik 1996.
- YILDIRIM, Onur. *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- YIĞIT, Ahmet. "İzmir Şer'iyye Sicillerine Yansıyan İhtida Vakaları," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Vol.3 / 11,(Spring 2010), s. 633-648.
- TAHMİSCİ-ZADE MEHMET MACİD. *Girit Hatıraları*, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin), Tercüman 1001 Temel Eser, y.y. 1977.
- TESAL, Reşat D. *Selanik'ten İstanbul'a: Bir Ömrün Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- TODOROVA, Maria. *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (Çev.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ZORLU, İlgez. *Evet Ben Selanikliyim*, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul 2001.

İnternet Kaynakları

- <http://www.netgazete.com/NewsDetail.aspx?nID=579525>, 11.10.2012.
- <http://www.enet.gr/27> Mart 2009, 11.10.2012.

Rumeli, Osmanlı Avrupası'nda kalan topraklara verilen genel bir isim. Türkiye toplumunun hafızasında Rumeli, bir zamanlar elden çıkmış ve zorunlu olarak "elveda" denilmek durumunda kalmış bir mazinin hazin mekânıdır. Tarihsel süreç içinde Balkanlar, Anadolu'nun bahçesi ve sürekli gidip-geldiği komşusudur. Nasıl ki bir insan bahçesine, sürekli gidip-geldiği komşusuna sırtını dönemezse, Anadolu ve Balkanlar da birbirine "elveda" diyemez. İçinde bulunduğumuz 2012-2013 yılları, Türkiye başta olmak üzere Balkan ülkelerinin tamamında Balkan Savaşları'nın 100. yılı olması sebebiyle, bir Balkan tarihi sempozyumları şölenine dönüştü. Bu sempozyumlarda edinilen izlenim; Balkan Savaşları'nın üzerinden yüz yıl geçmiş olmasının etkisiyle birlikte, bütün taraflarca yaşananların daha soğukkanlılıkla değerlendirildiğidir. Bu durumu Balkanlar'ın ve Anadolu'nun birbirlerine yeniden "merhaba" dedikleri şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu çalışma, 2009'dan itibaren Türkiye ve Türkiye dışında Balkan tarihiyle ilgili uluslararası sempozyumlara sunulan beş bildiri ve bir makale ile bir gazete yazısının tekrar gözden geçirilerek yayına hazırlanmasından ibarettir. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde "Balkanlar'da Osmanlı Mirasını Yeniden Düşünmek: Yunanistan Örneği"; ikinci bölümünde "20. Yüzyıl Başlarında Balkanlar'dan Bir Ses: *Kâinat Gazetesi*" ve "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Selanik'in Toplumsal Yapısında Değişim"; üçüncü bölümünde "1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Göçü 'Mübadele' Üzerine Bir Değerlendirme" ve "Zorunlu Bir Göç Hikâyesi Olarak 'Mübadele'

Üzerine Bazı Düşünceler"; dördüncü ve son bölümünde ise "Türk-Yunan İlişkilerinde Mütakabiliyetten Karşılıklı İşbirliğine Geçişte Mübadele ve Mübaddillerin Rolü" ile "Rumeli Muhacirlerinin Kendine Yapılanları Unutmasının Nedenleri Ne Olabilir?" başlıklı bildiri ve makaleler yer alıyor. İsmail Arslan, halen Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi. Akademik ilgi alanı 19. yüzyıl Balkan tarihi, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi ve yerel tarih olan Arslan'ın, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)* adlı bir kitabı var.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

Kitapyayinevi

ISBN 978-605-105-116-1

₺ 11,-

